

Ә. ИЛҒАС

АЙДЫНЛЫ
КЕҢӨЛДӨР

Азәрнәшр-1945.

Ә. ИЛҖС

Айдынлы
ЖЕЧӘЛӘР

АЗӘРНӘШР
Баки — 1945

ДУРНА

Тәбиғәт эмләри һәмпәәди Элдәр илә кәпч кино актри-
сасы Дурна алты ай иди ки, эвләһмишдиләр, мұһарибә
башланды.

Элдәр бир әһтият командири киһи чәһһәйә кетмәли
олду.

Айрылдығлары заман о, севкилиснин, гузей ерләрдә
битәп чичәкләр киһи зәриф, солғун үзүнә, ачығ хурмайы
при көзләриһә сүрәкли бир нәзәр саларағ:—Мән сәнә нә
дейә биләрәм, Дурна—деди,—һәр шейп кәләчәк көстәрәр.

Бу сөзләрдә о, нә демәк итәмишди? Өзүнүн сәләмәт
гайыдыб-гайытмайчағышымы нәзәрдә тутмушду? Йохса
гоюб **кетдийи севкилиснин әтибарынамы ишәрә әтмишди?**

Бу сонунчу фикир Дурнаһиңи зәһһиһи даһа чох мәһғул
әдирди. Ләкин бу ишәрә нә үчүн иди? Бу дүһядә онун Эл-
дардан әһнә, Элдардан яһын киһи варды ки? Дурна ону се-
вирди. Бу севки яһыл отлар араспә яваш-яваш йахан, нә-
чиб дуйғулар тәлһиңи әдән булаглара бәһзәйирди.

Дурнаһиңи етмилик, ялғызлығ иштираблары илә пәрвә-
риш тәһмиш гәлби, бу сәкиәт севкиһиңи сәдә, мәһрибан ах-
шамлары илә бәһтияр иди.

Элдарың көзәл гонур көзләриһиңи мәһмәр киһи юмшағ,
жүләйһиң баһышлары алтында о, өзүнү атасыһиңи вә я аңа-
сыһиңи һиһәһәһиңә сығыһиһиһиң бир ушағ киһи мәс'уд һисс
әдирди.

Буна көрөдүр кп, Элдар чөбһөйө кедөндөн сопра Дурпаны агыр бир ялгызлыг дүйгүсү бүрүдү. Оглу кимп уча бойду, эли күрөкли, тэмкинли гайпанасынын бойүк бир сөбрө оңа урөк-дирөк вермөсүнө бахмаяраг Дурна гөрөрсөз олду. Бүтүн үмидини, сөвинчини Элдарын мөктубларына баглады.

Бу мөктубларда онун тасөввүр этдийи мұһарибө дөһишөклери һисе олумурду. Элдар кинч һөят болданыны күдүрмөйө чалышараг чүрбөчүр мөзөли һадиселэр тасөвир эдирди. Лакин, бу архайылыг Дурнанын үрөйиңи сакит эдө билмирди.

О, гөзөтлөрдө охуудугу хөбөрлөрдөн мұһарибө дөһишөтинин һөгигөтинин һисе эдир вэ бу һисе онун эсөблэрини көдкчө көркиләшдирдириди.

Бирдөн мөктубларын арасы көсплди. Бу, Дурна үчүп амансыз бир һал олду. О, өзүнү бирдөй-бирө гары чөлөрдө азмыш вэ һеч бир өрө чыхмага имканы олмайи адамлар кими үмидсөз вэ тәк һисе этди. Союг гыли күнлэри гурд кимп сүрүнөрөк кечирди, иш вахты гуртарар-гуртармаз Дурна эөңф бир үмид, бир гөрху илэ эвэ тәләсирди. Гайпанасынын өзүнү үрөкли көстөрмөсүнө бахмаяраг тутгун сямасындан оңө дө мөктуб олмадыгыны аялайыр. гөлбиндө оңө дө о мүдһини эсәблары һисе эдирди.

Сопра гайпана илэ кәлип, бир-бирлэрилә давышмагдан гөрхурларымыш кимп, сөссөзчө һаһара отурурдулар.

Һаһар көүгүсүз вэ мөчбүри кимп кечирди.

Бө'зөн ана бир сөз олсун дейө ордан-бурдан дапышар. Дурнанын ишиндөн сорушарды. Лакин һеч бириси үрөклэрини мәнжөнө кими сыхан эсә мөсәлөдөн бир кәлмә дө олсун сөз ачмага чөсарәт этмәзди. Санки һәр бири үрөйиңдөки бу агыр дәрдин өтәки тәрәфиндөн сезимәсиндөн гөрхурду.

Һаһардан сопра Дурна явәтчә галхыб өз отагына кечир, һөмишөки кимп аһәстә, гайғысыз бир аһонкәлә яһаг гарлара баһараг союг, гаранлыг хәлләлә далырды.

Гыш ахшамынын гаранлыгы ер өзүнү бүрүйөп замап, Дурна о бири отагдан эөңф һычылтылар эшидәр вэ галхыб гансы явәшарды. Ана эллэрини көйө кетүрөрөк дуа эдәрди. Онун юхарыларда һарадаса бир һөгтөйө эилләнмиш көзлэриңдөки иһам вэ эсәмәт кәччә гызыш гөлбиндө аһи бир йүңкүләүк, бир иһыг доғурадды.

Ана өз хөйир-дуаларыны гуртараидан сопра айдып, сәкит вэ мөһрибан бир сима илэ кәлипини яһына кәләр, дивар собасынын габагында отурараг өтөн жүһлөрдөн, өзүнүн чаванлыг вахтларындан сөһбөт эдәрди. Белә вахтларда о, һәр шейи унутмуш, яһыыз өз көпчөлик хәтирөлэринә дөһкәлиш хөһбәхт гөчәләр кими қөрүнәрди. Данышдыгчә көзлэриндә ширни бир тәбәссүм ойшарды...

Лакин Дурна, бүтүн буналарың аңаг ону эйлөңдирмәк үчүн олдуғуну билир вэ бу она эсәб верирди.

О, элиң беш иллик бир өмүрүн сийимсөз илэр бураһыб кетдийи бу нурани симанын архасында гаранлыг, дүргүн бир көз кимп даһымыш ана иштирәбларыны көрүрдү. О, ичин-ичин яндыгыны айдыңчә һисе этдийи бу гәдһидәки даг кими агыр сөбрө һөйрәт эдирди. Бө'зөн чох һараһат олдуғу замаңларда ана эллэрини гөйнуңда чарпазлаяраг тэмкәнли бир имәһә—сөбр әлө, тызым, дарыхма; аллаһ көримдир,—дейә тәсәлли верәрди. Лакин Дурна дарыхмаһ билмирди. Оңөсүз да эөңф олан вүчүдү кетдикчө арыглаайыр, эсәби вэ борғун олурду. Чөһлөлөрдөн эһитдийи һәр бир хөбөр онда бир һараһатлыг, бир тәләш доғурурдү.

Онун бу вәзийәти ананы кетдикчө даһа чох тәшвишә салырды. Ана һәр ону көрдүкчө вичдан эсәби чөкирди. Бу гәрибә бир һисе иди. Элә бил кп, оглундан мөктуб кәлмөмәсиндө, Дурнанын иштирәбларында о, өзү дө тәгсиркармыш...

Аңаг ана гөлбинин оғул дағы илэ яһмасы, она о гәдәр тәбиш көрүнүрдү кп, бу дәрдө бәшгә биринин шөрик ола билмәси һәли аһа яһисәсиз бир аһчөһаблыг, бир фәдәкарлыг кими көлирди.

Буна көрөдүр ки, бир дөфө о, бэдэшинин бир парчасы бичагла көсүлдүшүп наада уф демөйөп адамлар кими, үрөйиндеки агрылары кизлөбөрөк:

— Гызым... Дурна,—деди.—Элдардан мөктүб көлмөдийи беш ая чатды. Дилим-агзым гурусун. Көрүнүр ки, башында бир иш вар... Похса һәр нө чүр олсайды бизе бир хөбөр етирерди. Гызым, көрүрөм сөн дө чох өзиййөт чөкүрсөн. Мөна бахма... Мөн анаям. Экөр аллаһ элөмөмиш Элдардан бир сораг тутмамыш өлсөм гөбрдө сүмүклөрүм дө од тутуб янар. Анчаг сөн чавапсан, гызым... Нө билим... дейрөм бөлкө...

Ана өзүнү итирди. Чүмлөсини нечө гуртарачагыны билмеди... Лакли Дурна ону анлады... О, бүтүн вүчүдү илө сарсылараг гейри-шүүри бир ваһимэ илө аяга галхды—нө дапышырсан ана?—дейө бир шейдөн горхурмуш кими эллөрүни еписепнө сыхды:—Мөн... мөн... Ыох... Мөни бу эвдөн анчаг өлүм чыхара билер.

Гыш агыр, үзүчү бир юху кими кечиб кетди. Баһар келди. Бино студиясы ени бир шөклин айры-айры һиссэлөрүн чөкмөк үчүн дағлара бир экспедиция һазырлайрды. Экспедицияда Дурна да иштирак этмөли иди. Лакли о, белө бир везиййөттө ананы ток гоюб кедө билмөйчөйүнн гөтүн жарарла директора билдирди.

Буну билдикдө ана өзү ишэ гарышды:

— Кет, гызым,—деди,—везифөдир, ерпнө етирмөк лазымдыр.

Дурная муһарибөдө ики көзүндөн көр галмыш бир гөһрөманнн иппаналтысы ролу тапшырылмышды.

Өз харичи көзөллүйнн итирмиш севкидисини эввөлан мөһөбөттө сөвөн бир гызын нечтө дуйгуларыны сөһнөдө дө олса көстөрмөк, яшамаг арзусу, Дурнанын бүтүн гышы ачы иштираблар, дөрин үмидсизликлөр ичиндө уюшуб галмыш гөлбиндө бир чанланма, бир мараг оятды вэ о, кетмөйө разылыг верди.

Экспедиция «Дөвө бойну» адланан дағларда дүшөркө салмышды. Бу ерлөрин көзөллүйн, ийирми иллик өмүрдө шөһөрлөрдөн башга һеч бир ер көрмөмиш Дурнаны һейрәтө кәтирмишди. Дағлардан үзү ашағы еничө чичөклөнмиш галын мөшөлөр узанырды. Мөшөлөрин сол тәрәфи «Алтын тахта» адланан вэ башдаң-баша аг чөһрайы чичөклөр, гызыл лалөлөрлө өртүлөн кениш дүзөнлик иди.

Сөһөр күнөш мөшөлөрин далаңдан галхан заман, онун алмас кими төмиз, парлаг ишыгы алтында бу лалөлөрин рөпкн даһа ачыг гырмызы көрүнүр вэ Дурна өлө кәлирди ки, бүтүн «Алтын тахта» өз көз гөмашдыран көзөллүйн илө бөхтияр бир кәлин кими күлүмсөйир...

Дурна назик яй шалтосуну чийиннө салараг мөшөйө энир, вөһиш алма, армуд чичөклөрүниин этрини бүтүн көксү илө төнөффүс әдир, тәзәчө ачылмыш ярпағлар арасында фәған гопаран сыгырчыңлара гулаг асыр, гүдрөтин бу сөһрли көзөллүйннө һейран олурду.

Сонра ади иш күнү башлайыр, шөклин һиссэлөри, бөзөн гыжылты илө гаиялардан төкүлөн шөләлө янында, бөзөн һәр тәрәфи гоча палыд ағачлары илө әһәтә олунмуш сылдырым кечидлөрдө чөкилирди.

Тәбиәтин гүдрөтлөк һөкүм алтында Дурнанын гөлбиндәки яра яваш-яваш сағалыр, үрөйиндөн бир даш кими асылан дәрди йүнкүллөшпди. Онун тутғун, пәришан руһунда инди һәйсә ишыгы һиссөлөр доғурду. Көңч гадынын уюшмуш әсәблөри саңки инди чанланараг, гәбнәтин чоҳдан бәри унудулмуш көзөллүклөрүни, севинчини енидөн дәрк этмөйө башлайырды.

Көһлүндө жетдикчө даһа айдын һиссәтдийи бу енилик, бу йүнкүллүк Дурнаны тошвишә салырды... О, бүтүн нәш-әсинин, севинчинин Элдарла кетдийинә о гөдәр дәриндөн иппанмышды ки, инди руһунда баш галдыран бу дөйишкликчө тәччүб әдирди. Бу, она бир кунәһ, бир гөһәһәт

кими кэлрди. О, эбеди оларга өз дәрдинин эзабларында я-
маг пстэйрди. Лакиң бүтүк бунлара бахмашага Дурна
яваш-яваш чанланыр, көзләриндә бир парылыты, янагла-
рында алыгы дейда олурду.

Шөклин баш гәһрәманы, йә'ни Дурнанын экрандаки
севкилиси ролуну Баки театрларынын бириндән дә'вәт олу-
муш Солтан адлы бир актйор ифа эдирди. Бу, маңараларда,
долу, фыртыналы бир кәнчлик һаяты кечирмиш отуз дөрд—
отуз беш яшларында, орта бойлу, саглам, көзөл бир киши
иди. Кур гара гывырым сачлары зәриф дәрлигә энли ағ адны
үзәриндә гывырылыр, алая чалаң ачыг рәнкли көзләри даима
парлаг бир атәшлә яныр, кичик, ярашыгылы додаглары үзә-
риндәки ичә гумрал бығлары она чәсур, худнәсәнд биң
көркәм верирди. Адамларла, хусусән гадынларла данышдыгы
заманлар дүз вә кәсмә бурпунун пәрәкләри гәрибә бир тәр-
дә галхыб-эпирди. Данышыгында, һәрәкәтләриндә гәти, чә-
сарәтлн, сәрбәст вә чох көрүб-көтүрмүш адамларла мөхсус
бир тәбишлик варды.

Онун бу шөклидә иштиракы экспедиция адамлары ара-
сында мүһүм бир һадисә һесап олунурду.

Һәтта кәнч эвтрисалардан Дурная һәсәд апаранлары дә
варды. Онун Дурная гаршы мүнәсибәти чох ичә вә һөрмәт-
каранә иди. Бу, мәрһәмәтли бир тәбибиң өз хәстәсиәлә олан
мүлайим вә юмшаг рафтарына бәзәбйрди. О, Дурна үчүн
чәтинлик тәрәдәчәк һеч бир һәрәкәтә йол вермир, һәтта
режиссорун бә'зән һаглы прадрарына гаршы ону нәзакәтлә
мүдзәфиә эдир, гызын кечирдийи вә я кечирмиш олдуғу из-
тирабларын нәдән ибарәт олдуғуну билмәсә дә, буну һисс
эдир кими көрүнүрдү.

Дурна илә данышдыгы заман сәсип ичә бир мусиги ки-
ми ахыф, бурун пәрәкләри даба аз тәрпәннир вә адәти
хилафына оларга бахышларыдаки һаким итилик мөһрибан
бир һал алырды.

Онун белә мүнәсибәти өзүнә гаршы кәнч гадында бир
һөрмәт, тәһәккүрә бәзәр али бир һисс доғурурау.

Солтан, шикәст олмуш вә бурун үчүн дә өз севкили-
синдән узаг гачмага чалышан бир гәһрәманың фачһәсини
о гәдәр мөһәрәтлә ифа эдирди ки, Дурна белә дәгигәләрдә
онун яшадыгы дуйғуларын нәчиблийнә, һәрәкәтләриниң
үлвийәтинә һейран олурду.

Шөклин чәкилишиндә айры-айры мөгамлар кәлирди
ки, Дурна өз севкилисиниң—Солтанын бойнуну гучаглама-
лы, сачларыны охшамалы олурду.. вә о, һеч бир тәрәдүд
әтмәдән, гәлбинә һеч бир күнаһкар һисс кәлмәдән бүтүн бу
һәрәкәтләри лайигилә еринә етирди. Әкәр бу дәгигәләр-
дә Солтанын гәлбиндә она гаршы башга бир дуйғунун, мө-
сәлән олду бир әһтирасын тотатимә кәлдийиңи дөсәйдиләр,
һеч шүбһәсиз ки, Дурна инанмаз, һәтта тәәччүб эдәрди...

Лакин көрүнүр ки, бурада тәәччүб эдиләчәк бир һал дә
Вохмуш...

Бир дәфә ахшам чагы Дурна төк башына кәзмәйә чы-
мышды. (Бу, шөклин артыг чәклиб гуртармаг үзрә олан
заманларында иди). «Дәвә бойну»нун сылдырымларыны энб
«Алтын тахта»я бахар сәмтинәә отурду.

Күнәш күрүбә кедирди. Мешәләр дағлардан гоһан сәрин
ахшам ели илә заман-заман далгаланырды. Көз ишләдикчә
ашағыларда, аран тәрәфдә мүркү кәтирән бир бүркү варды.

Инди «Алтын тахта» сәһәрки кими күлүмсәмирди. О
инди тутғун вә гайғылы көрүнүрдү. Даләләрин аһәстә еллә-
нишиндә пәришан бир һал варды... Отлайыб доймуш бир
гулан башыны дик тутараг узагла бахырды... Гаалыглар-
да бә'зән бир кәклик сәсләнир... Сонра һәр шей енә дә
кәдәрли бир сүкуга далырды. Кәкликотуларын әтри һава-
ны бурүмүшдү. Бә'зи отлар вар ки, онларын әтри нә гә-
дәр кәзәл олса да, енә көңүл ачыгы олмур... Кәкликоту да
беләләриндәндир. Инсан гохладыгча өзүндә узаг вә гәмжиң
хатирәләринин тәсиринә бәзәр бир шей һисс эдәр.

Дурна, һәлә дә эйни вәзийәтдә даянмыш гулана ба-

хыр. «Эйтимад ки, Неч бир гайгысы Йохдур», дейэ фикр-лэширди. Бирдэн хардаса бир ат кишпэди. Гулан дэрнал гулагларыны шэклэди. Чаваб оларак өзү дэ кишпэди. Сопра ойнаглая-ойнаглая гачыб балача тэпэнин ардында көздөн итди. «Иггин ки, анасы чагырды» дейэ Дурна хояла далды. Кечини күнлэр, ушагылыг чаглары ядына дүшдү. О да белгэчэ дэрдсиз-гэмсиз бир ушаг иди. Нэ яр варды, нэ һич-рап. О да бу балача гулан жини анасынын сөспини эшиндэн-дэ гачыб диллэринэ гапанарды... Бир итөйп оландэ додг-ларанын бучэрэк она сөйлэрдн. Анасы да ширин-ширин кү-лүмсэйэрэк онун ушаг арзуларыны ерпнэ етирэрди. Лакин о бөйүдү вэ бу арзулар да дөйиниди... Ана исэ узагларда галды. Ал, о неч бөйүмсөйтн... Ушагылыгы о мөсүм сө-винчлэри илэ анасынын голлары арасында көзлэрини эбэди оларак гапасаиды...

Баяндап бөрп Дурнаны боған көз яшлары бирдэн-бирэ габагы ачылмышн бир булаг кими ахмага башлады. О эллэ-ри плэ үзүнү гапаяраг һөнкүрдү. Чийинлэри тез-тез гал-хыб энпр, эсэби бир рэ'шэ бүтүн вүчүдуну сарсыдырды.

Бирдэн,—Сизэ нэ олуб, Дурна ханым?—дейэ лап яхын-да бир сөс эшитди. Эллэрини үзүндөн чөкэрэк Солтаны гар-шысында көрдү. Онун бу нахәһани зүһүрү Дурнада неч бир тэоччуб вэ я чөкинкәлик догурмады. О, эллэри плэ үзүнү галгызараг неч бир чаваб вермэди.

Солтан онун яшында диз чөкэрэк элини явашча чийи-нэ гойду.

—Сиз аллаһ, ахы нэ олуб?—дейэ тәкрат сорушду.

Лакин Дурна чаваб верипр, чийинлэри даһа да тез-тез галхыб энпрди.

О заман артист ерэ отураараг о бири элини дэ явашча онун эллэри үзэринэ гойду.

—Нэ үчүн дәрдинизи мөндөн кизләйпрспиниз, Дурна,— дейэ яваш вэ диггәтлн бир сәслэ сәсләнди.

Дурнанын башы гейри-пради бир һәрәкәтлэ онун чий-нинэ дүшдү.

Артист онун элини үзүндөн көтүрәрэк өз элинде сахла-ды вэ гәти бир һәрәкәтлэ гызын ислаг, гапалы көзлэриндән өндү. Лакин Дурна көз гапаларыны галдырмады. О, инди өзүнү меһрибан бир инсан үсиййәтинэ сығынмыш кими һисс әдирди. Бу артистин бу анда дуйдугу һисс дейиди. Илк анларда бу, ничиниш, эзәб чөкмиш кәчч бир гәлбип тәсәлли тапдыгы үлви бир һисс иди. Лакиң көтдикчэ, оғ-ланын тәмасындан, гызын узун вэ мүзтәриб кәркиликләр кечирмиш эсәблэринэ биһуш әдичи бир шей ахараг бүтүн вүчүдуну мөст әдирди.

Бирдән додагларында сүрәкли, одлу бир өнүш һисс әтди вэ көзлэрини бир дөһшәтлэ ачараг, ону ики голлары ара-сына алмыш оғлана бахды. Эйни анда артист габа бир әhti-расла дүз онун көзлэринин ичинэ бахды. Онун бахышлар-рында инди элэ йыргычы, элэ вәһши вэ эйни заманда элэ чазибәли бир ифадэ варды ки, кәчч гадын бүтүн вүчүдү плэ титрәйэрэк галхмаг итәди. Лакин оғланын икәнчи бусәси илэ онун мугавимәти эифләди вэ о һалсыз бир ярым байгышлыг ичиндэ көзлэрини гапады.

Һәмни күнүн сәһәри Дурна хәстәләндиһини вэ неч бир вәчлә гала билмәйчөйһини директора билдирәрэк шәһәрэ гайытды. Ана ону көркәкән севинди, додагларыны бир-бири-нэ сыхараг дәрди-дәрди күлүмсәди:

—Хош кәлдин, ай гызым, сәһсиз лап гәрардан кәсия-мишдим.

Дурная элэ кәлди ки, бу бир айың ичиндэ ана он ил гәкәр гочалмышдыр.

Ана башга даһа неч бир сөз дәмәди. Бу о дәмәк иди ки, епә дэ мөктуб йохдур.

Дурна бүтүн кәлилик мүддәтиндэ биринчи дөфә оларак ананын үзүнэ шах баха билмәди.

Палтарларыны дөйшмәк үчүн өз отагына кечәркән олу мүдһинш бир горху бүрүдү. Өз нишаплысы илэ гауни бир

өр-арбад кими биринчи дөфө көрүшүшү олдугу бу отага о, инди яд бир адамш агушундан чыхарат кэлрди. Она элө кэлди ки, отагын һәр күнчүндөн онун үзүнө бир чүт жез силлөнбө, ва бу көзлөр онун аянагларына, додагларына япышмыш о яд өнүшлери көрүлрө..

О, бэдониңдө бир үшүтмө дуяраг башыны галдырыб Элдарын диварда бөйүк эксине бахды.

Элдар күлүмсөйирди. Онун ағыллы бахышлары гаршысында Дурна титрөйирди. Санки Элдар, вахтизэ онун һоят йолданы олмуш, элдлөр, пейманлар этмиш, лакин эриниш айрылыгындан һөлө аатты ай кечмөмиш, яд гэллар арасында байгын дөнгөлөр кечирмиш бу заваллы варлыгын чылыз, күнаһкар һей'этиңе ачийырды..

Дурна онун сон сөзлөрини хатырлады: «Һәр шейи кәләчөк кәстөрөр...».

Ва утанырмыш кими эллери илэ үзүнү өртөрөк чарпайия йыкылды. Бүтүн күнү башыны галдырыб ананын үзүнө бахмага чөсарәт этмәди. Ана онун хәстә олдуругу **күнаһ эдәрәк:**

— Һәким чагырыммы, гызым?—деди.

Дурна бир ваһимэ илэ эллөрини товляраг:—Йох, ана, лазым дейил,—деди.

Ва о кечә дөһшәтли бир юху көрдү. Көрдү ки, Элдар «Алтын тахта»нын заләлери арасында гызыл галлар ичиндә узанмышдыр... О—Дурна онун үзөринә дөһшәтәрәк гапалы көзләриндән өнмөк истәйир... Лакин нә гәдәр чалышырса мүвәфәғ ола билмир... Элэ бил ки, нәсә намә'лум бир гүва, көрүнмәз бир әл ону тутуб сахлайыр. Элдар көз гапагларыны галдырыр ва ону көрәрәк күлүмсөйир. Ah, бу тәбәссүм... Дурна бүтүн вүчүдү илэ титрөйир,—Элдар, эхизим...—дейә гынггырыр—мәтәм... мән..

Лакин Элдар һеч бир чаваб вермәйәрәк, һей күлүмсөйир.

Дурна агламаг истәйир... Лакин көзләриндән яш чыгыр... Аглайышы гәрибә боғүг бир хырылтыя чеврилр.

Кимсә архадап ону тәрпәдир...

Дурна диксинәрәк көзләрини ачды вә элиндә сү буну үзөринә әйилмиш ананын сакит, мөрибән үзүнү көрдү.

Ана эһифчә күлүмсөйәрәк:

— Дөйсән, юху көрүрдүң, гызым... ал, су ич.

Дурна кей бир горху илэ ананын көзлөринә бахды вә она элө кәлди ки, бу көзләрлә онун оғлунун көзлери ара-сындакы охшайышы биринчи дөфәдир ки, көрүр... О, бу көзләрдән өнмөк арзуу илэ ананын бойнуна сарылды... Лакин ананын бахышларындакы о үлви нур кәнч гадыны дөндүрдү. О, өз күнаһкар додагларыны бу мүгәддәс ана көзлөринә тохугурамага чөсарәт этмәди. Голлары бошалыб янына дүшдү...

— Су ич, гызым,—дейә ана һисс әдпләчөк бир һәйәчанла тәкрат әтди.

Дурна титрәк эллери илэ стаканы алыб башына чөвди. Сюөг су онун әсәбләриндә бир чанланма эмәлә кәтирди. О күлүмсәмәйә чалышараг:

— Пийә нараһат олурсан... Кет—ят,—деди.

Бүтүн һәятиндә, бәлкә дө биринчи дөфә оларат, ананын көзлери яшарды. Ва о, буну кәлпинә кәстәрмәк үчүн чеврилиб отагдан чыхды.

Дурна аяга галхды. Гылчалары титрөйир, кичкаһлары «д тутуб япырды... О, чарпайыны кәнарындан япышараг бир-пкн аддым атды вә Элдарын кечә чырагынын эһиф нур илэ шыгланмыш шәкли гаршысында дик чөкдү... Чөсарәтини толламага чалышырмыш кими көзлөрини гапаяраг узун бир сүвүтә кетди. Сонра жез гапагларыны ағыр-ағыр галдырараг шәклә бахды.

— Сәһ мәнн багышлардыным, Элдар?—деди,—лакин йох... истәмпрәм, мән буна лайиң дейиләм... Мән сәнин ай-филыгын гаршысында өзүмү итирдүм. Ирадәм сарсылды... Мәнн бир йол кәстөр, Элдар... әкәр сән сағ кәлсәң... мән аягларын дөйән торпаглары көз яшларымла исләдараг үзр истәйәчәйәм. Әкәр... әкәр кәлмәсән...

Көз яшларындан узаг, гуру бир һычгырыгла дөшәмәйә йыхылды...

Дурна көзләрини ачдыгы заман башы үзәриндә китаб охумагла мәшгул аг халатлы кәңч бир гыз көрдү. О, чарпайыя вә гыза тәәччүблә бахараг зәңф, тагәтсиз бир һалда:

— Бу подир, бачы, мән хәстәйәммпи?

Гыз диксиңәрәк башыны галдырды... Вә бир һәйәчанла:
Бәли, чох хәстәйдипиз,—дейә галхыб о бири отага йүйүрдү. Бир дөңгә чәкмәди ки, ана илә керп гайытды. Ана онун алыншан өнәрәк:

— Шүкүр алаһа, гызым... Ахыр ки, айылды. Мән биләрдим ки, айылачагсан. Урәйим сакит иди. Бала... О мәни һеч бир вахт аядатмайыб; һәкимләр мәни горхудардулар ки, ай нә билим бейни сәтәлчәмидир, фландыр... Анчаг мән һисс әдирдим ки, айылачагсан.

Сопра ана нәсә шад бир шей сөйләмәк истәди вә бирдәп, нә дүшүндүсә, сүсүдү...

Кетдикчә сағалмасы Дурнаны севипдирә билмирди. Чиркин бир ләкә кими гәлбиңә янышмыш о күнайкар хәтирә оңә чәләннәм эзәы вериди.

Ана нәһәйәт давам кәтирмәди. Бир жүн әлиңдә бир кағыз онун чарпайысына яхынлашараг:

— Гызым,—деди,—тәзә айылаңда демәдим... Фикир әләдим ки, һәлә зәңфсан, үзүләрсән. Будур, көр сәнә нә верирәм.

Дурна бир анда ериндән галхараг мәктубу галды. Дәрһал һәмзасына бахды вә Әлдарын адыны көрдүкдә хәфифчә ичнини чәкәрәк мәктубу үрәйиңә сыхды.

Ана бәхтияр бир тәбәссүмлә:

— Дүшмәнини архасындаймыш, гызым,—деди,—она көрә кағыз яза билмирмиш.

Дурна һәлә дә мәктубу гәлбиңә сыхылы һалда тутмушду...

«Көрәсән, Әлдар ону бағышлайчагмы?»

1941. Баки.

СӘН, ЗИ ГАДИР МӘНӘБӘТ!

Гоча профессор оғланын көзләрини диггәтлә мүйәйиңә әдиб гуртараңдаң сопра, башыны галдырыб, һәйәчан вә изтираб долу нәзәрләрини она зилләмиш кәңч гадына бахараг гаһ-габагыны төкдү вә һеч бир сөз демәдән галхыб кабинетдән чыхды. Гыз да ону тәгтәп этди.

Профессор өз отагында креслосуна яслапараг дәрһип бир пәфәс алды. Гыз еңә дә гара мәнзун көзләрини она тикиб даяммышды. Һәйәчан вә марагы һәр нә гәдәр гүвәтли дә олса о, һеч нә сорушмурду. Даһа доғрусу сорушмага чәсарәт әтмирдп. Ләкин һәким онун бахышларындаки суалы авмайырды. О, гызын кәңч вә көзәл үзүнә ачыгы бир һәзәр саһараг:

— Нечә яшыңыз вар?—дейә, бәрәдән сорушду.

Гыз аңлашылмаз бир горху вә тәләшлә—19, дейә, пычыладады. Көзләри ничат уман азыг бир пфәдә алды.

Гоча һәким күлүмсәйәрәк башыны ағыр-ағыр тәрпәтди. Онун тәбәссүмүндәки ачы вә кибрли һал кәңч гадыны титрәтди.

— Әринизипи сиздән башга кими вар?—дейә, профессор тәкрар сорушду.

— Нечә кәси,—дейә, гыз башыны булады.—Гоча бир анасы вар иди. О, да дәрд ил бундан габаг вәфат әтмишдир.

Һәким аяга галхыб бир-ники дөфә варкәл әдәндән сопра отагын ортасында даянды. Гызын үзүнә бахмадан гәзәбли вә

богуг бпр сөслө:—Табабат эрипизни көзлөрүнн ачмагдан ачкыздир—деди вэ кечиб ериндэ айлашарак алыны эсэбий-йэтлэ овуштурду.

Гыз аяг үстүндэ даяна билмэк үчүн яшындаки студан яшышды. Додаглары агарды. Дәһшәтлән бпр тәәччүблэ алачаланмыш көзләрн һәкимә тиклиб галды.

Һәкимн вердийн ағыр хәбәр электрик чәрәяны киһи гәлбинэ чарныб бүгүн эсәбләрннн кейитмишди. Зәһиндэ мәнәсышы өзү дэ дәрк этмәдийн аңлашылмаз бпр суал тез-тез тәкрар олунуб дурурду: «Нечэ ачиздир? Нечэ ачиздир?».

—Бәли ачиздир—дейб, һәким вичланыны гәти оларат инандырмаг истейрмиш киһи гейлэ өз-өзүнэ тәкрар этди.

Гыз динмәччә чеврибл өтагдан чыхды. Һәкимн үзү ялыз пиңи мулайим вэ мәрһәмәтлән бпр ифадэ алды. О, дәррин тәәссүф вэ үрәк аҗрысы илэ «әһ..» дейиб аҗ сачлы башыны ағыр-ағыр тәрнәтди.

О кәч гәдыв, әрп олан өтағын гапысында бир әли тутгачдә вэ о бирис илэ көзләриннн үстүндэ олдуғу һалдә даяныб, дурмушду.

Ялыз хидмәтчи гадын она яхылашыб айры бир хәстәнин һәкимн көзләдийшди хәбәр вердийн заман гыз әлини көзүнүн үстүндә көтүрдү вэ аҗламагдан гызармыш көзләрннн гадына чевриб элэ бпр үмидсиз вэ пәришан ифадэ илэ бахды ки, гадын аһ чәкәрәк башыны булады:

—Өзүнэ тохтаглыг вер, гызым, аллаһ кәримдир—деди.

Гыз көзләрннн силиб гапыны ачды. Орлан алыны әли-пә сөйкәйәрәк отурмушду. Гара гыврмы сачларындан бпр дәстәсп узук аҗ бармаглары арасындан гыврмылыб чыхмышды. Һәркәтсиз при, ала көзләрнн күр электрик зиясыны гәрипбә бир көзәликлә әкс этдирирди. Гыз бу көзләрә һәсрәтлә бахараг гәлбиндән гонан аһыны удду вэ сәсинә мүмкүн гәдәр аҗхайын бпр аһәнк вермәйә чальпшараг:—Келәк Елмар.—деди. Орлан әлини алындан чәкиб гәддин

дүзәлтди, чәкмәләрннн богазыны юхары чәкди вэ мундириннн дүймәләрннн бағлалараг күмраһлыгла аяра галхды.

Иол узуну профессорун илэ демеш олдуғу һагында һеч нә сорунмады.

Бу, кәч гәдывны яндырырды. «Өзү һәр шей билир»—дейб о, дүшүндү вэ бу сөзләрлә оглана мурачнәт этди:—Һәким деди ки, һәкәр эсәбиләшмәсә, фикир зад әләмәсә тезликлә сағалачаг (о, көзләрнн ачылачаг демәк итәднәсә дэ чәсәрәт этмәди).

Орлан она чаваб вермәйәрәк, сабаһ консерваторияда дәрси олуб-олмадығыны сорунду. Гыз, гәлбинн парчалаян аҗрылары боғмаг истейрмиш киһи, додагларыны сыхыб бир нечә сәниә сусду. Соһра—вар,—дейб, чаваб верди,—аңчаг кетмиһәчәйәм. Соһ спһифдә дәрсләрә мүнтәзәм давам әтмәсәм дэ олар.

Орлан күлүмсәди. Гыз бу тәбәссүмдәки ачы истәһзаны дүймады. Орлан бу кәч гәдывнн севкисинә нә гәдәр әмин дэ олса, лакин инди худдәсәнд бпр гүрурун төһрик илэ онун бу сөзләрнндә «миннәт гоймаг» киһи бир шей һиссәтди вэ бу һиссәт онун изәти-нәфсиннн яралады. Соһг бпр лагейдликлә:

—Дәрсн бурахмағын нә мәнәсы вәр?—деди.

Гыз бузуңла онун нә демәк итәдннннн аңлады. Иччи-миш вэ һәйәчанлы бпр сөслә:—Пийә элэ дейирсән Елмар?—деди—сәнин үчүн мәнәсы олмаса да мәннм үчүн вәр, һәр кәсә өз гәлбинн истәйи әзиз дейилми? Бирдә ки, сән әввәлләрдә мәнә белә сөзләр демәддин... Инди нә үчүн...

Богазына йығышан көз яшлары ону, чүмләсинн тамагламага гоймады. Инсан гәлби, һәр нә гәдәр мәрғур да олса енә дэ өзүнә гәршы чыршынан руһун сәминн өтирафлары гәршысында даяна билмәк. Орлан, гызын сол голундаки әлини гәлбинә сыхараг мулайим бпр сәслә:)

—Пийә инчийирсән Күлләр?—деди.—Бир саат бундан габага гәдәр мәннм үчүн енә дэ бир үмид гығылчымы вәр яди. Бу аҗшамдан о да сөндү, Әлэ билирсән ки, һәкимнн

на демпш олдуғу дэно мэлум дейиш? Пох—дейо о, гызын чавабыны көзлөмөдөн давам этди.—Бош үмидларо өзүмүзү нэ үчүн алдатмалыйыг ки? Артыг мэшиш гаршында сонсуз гаранлыглардан башга йеч нэ йохдуу!

«Догруданмы,—дейо, гыз дэпшөтлө дүшүндү—догруданмы бу зүлмөтин ичиндө һәр шей вэ мэн дэ итиб кедирик?».

О, гаранлыг, горхунч бир учурума йыхылмагдан горхурмуш кими бир ан аяг сахлады вэ оғлана гысылараг чылғын бир вайнмө илэ:—Елмар иһиө белэ сөзлэр данышырсан? Ахы мөн... ахы мөн сэнин янындам!

Оғлан динмөди вэ билар эвэ гэдэр сүкут ичиндө кетдилэр. Йолда тасадүф эдөң адамлар, талени гыйдыгы бу көзөл чифтэ тээссүфлэ бахмадан кечмирдилэр.

Мөнзиллери дөрд отаг вэ бир мөтбөхдөн ибарет балача күрсүзү бир эв иди. Эвин гэрб төрөфиндө кичик бир багча вар иди. Отаглардан икисинин пәнчөрөлери һэмич бу багчая бахырды. Булардан бириси Елмарын иш отагы иди. О бирисиндө исэ Күллэрин пианиносу гоюлмушду.

Күллэр яваш, тагөтсиз аддымларла өз отагына кирди. Бойуну буруб пианиносуна вэ пәрәкөндө һалда онун үзэринэ төкүлүшн нот дөфтөрлөринэ бахды.

Вахт вар иди ки, о, багча үзэриндөн көрүнөн гүрүбэ, батан күнөшин булутларда алышыб янан сон ишыгына тамаша эдэ-эдэ, бу пианинонун архасында кәнч севкилэр, ени башлаян һөятлар, баһар шөбиөми кими титрөк, шөффаф севичлэр, арзулар һаггында романслар язарды. О бирн отагдэ исэ кәнч рэссамын фырчысы йорулмадан ишләрди.

Гыз, пианинонун гапагыны галдырыб орта бармагы илэ диллөрдөн биринэ тохунду. Пианинодан һезиң бир энин галыб багчанын сүкуту ичиндө титрөйэрөк сөндү. Гыз диксинэрөк элини керн чөкди. Руһундан фыртына кими союг бир рузикар кечди. О, пәнчөрөйө доғру бир аддым атыб, даянды. Говаг ағачларынын даима титрөйөн йүнкүд ярагалары арасындан ахшам сөмасына бахараг—плаһи,—дейо

нылылдады—доғруданмы о гаранлыгыны ишыгы йохдуу? Догруданмы һөр шей битмишдир?

О буна ипанмырмыш кими чеврилиб рэссамын отагына кетди. Бүтүн дивар бою вурулап ағ без үзэриндэ рэсм эдилмиш кәнч гадын она бахараг күлүмсөйирди. Бу онун өзү иди. Лакин портрет тамамланмамыш, Елмарын муһарибөйө кетмәси илэ ярымчыг галмышды.

Вахты илэ дөстө-дөстө келиб бахан сөнөт устаклары бу шөклип фөвгөл'адө бир исте'адла чөкилмөкдө олдуғуну сөйлөйирдилэр. Елмар өзү исэ бу төрйфлери сүкутла гаршылаяраг Күллэрө дейирди ки, «өкөр мэн сэнин тэбөссүмүнү бу портретдө ярада билсәм, өзүмү өмрүм бою хошбахт саначағам. Бу шөклип әбәди вэ мүгәддәс мөһәббәтин тимсалы олачағ».

Гыз нэзэрлөрини төкар юхары галдырды:—Догруданмы бу бөйүк арзу һөмишәлик мөһв олуб кетди?!

Отаг гаранлыгланшыр, багчадан гушларын гэрпб фөрядлары эшидилирди. Кәнч гадыннын варлыгыны бирдөн-бирэ союг бир вайнмө бүрүдү вэ о бүтүн вүчуду илэ титрөйэрөк дөңөб сүр'өтлө тоһаг отагына кетди.

Оғлан әллөрини башынын алтында чарпазлаяраг архасы үстүндө дивана узанмышды. Көзлери иһишө кими доғуг бир пәрәкәтсизликлө парлайырды. Яһныз узун гара гашларынын чатылышындан, ағ вэ көзөл алнынын ичө гырышларындан онун нэ исэ чидди бир шей һаггында дүшүндүйү мөлум олурду. Кәнч гадын онуң яһныда отураараг үшүйүрүш кими оғланын кениш вэ һабарыг сипәсинэ гысылды. Үзүнү онун ипөк кими юмшаг сачларынын гыврымлары арасында кизләди.

Рэссамын үзүнләги гаранлыгы мөһрибан, айдын бир ифадө әвәз этди. Узун, гара киприкли ағ көз гапагалары ашағы эниб көзлөрини өртдү. Бу көрүнүшү илэ онун узунсөй нуранн симасы өз йлһамынын гүдсипийәтинэ далмыш Исаңн тәсвиринэ бөнзөйирди.

Иди о көпч гадын нэ дүшүнүрдү? Көр олмуш рэссамын варлыгыңа һансы һиселэр һаким иди? Булары сөйлөмөк чэгиндир. Бөлкө дэ онларын һаятда чох аз шей көрмүш көнч вэ күһайсыз дуйгулары, араларына чөкмүш о мүдүшн зүлмәти кечөрөк бир-биринэ говушмаг, бир-бирини дөрк әтмәк истәйирди?!

Бирдән рэссамын додагалары рә'шә илә титрәди. Көзләри тез-тез гыршынды вэ о, әлләши чөкөрөк Күлләрин башыны үсүллүчә галдырды. Гызын юхудан ояндырылмыш киги һейрәтлә бахан думанлы, хумар көзләри оғлана зилләниб галды. Елмар дикәлиб отурду, башыны азча гыза тәрәф дөндөрб:—Ядындадырмы Күлләр—деди—Короленкоһун «Көр чалгычысы» нэ дейир? Дейир ки, һеч олмазса аһамы. күнәшп, үлдүзлары бирчә дөфә көрмүш олсайдым инди онларын хатирәләри илә яшардым. Мән исә буңларын һамысыңы көрүшәм. Аһы мән, айдышлыг кечеләри, чичәкли чәмәнләр арасилә гайгысыз аһан сулары, боз гаялыгларда отлаян көжликләри, коллугларда битән боюну буруг бәһәшәләри көрдүм. Мән, шәрәфлә вурушан гәһрәманларын зәфәр маһнылары охуяраг чан вердикләриһини шаһиди олдум.

О бир аң сүсүдү. Сонра яралы бир нәфәс алараг яваш вэ мүкәддәр бир сәслә—Нәһайәт...сәни көрүшәм аһы. Демәли мән Петродан хошбахтам. Дейилим. Әкәр мән яхшы бир рэссам олмадымса бунун әйби йохдур. Дүняда һамы өз арсузуна чатсайды, һаят бөлкө дэ мәнәсыз оларды. Ядындадырмы, бир заманлар һамы бизим—сәниң вэ мәннм истредадымызы тә'рифләйирди. О заман бир дамын алтында бирләшән ики гәлбин бу нәһайәтсиз бәхтиярлыгы мәһи горхуурду. Көрүнүр ки, сәһгн тәбиһи мәни алдәтмырмыш. Көрүнүр ки, тәлиһи һөкмүндән яһа гуртармаг мүмкүн дөһилмиш. Мән сәһни иһинә мане олмамаг үчүн корлар әһинә кәдәчәйәм, һаятымын бундан сонракы гысымын өз хатирәләрим илә яһаячагам. Сәнә исә гөй тәлиһи яр олсун. Әкәр өлмәсәм хошбәхтлиһини әһидәчәйимә әһиләм.

Аһырынчы чүмләдә онун сәһи титрәди вэ о аһа галхыб пәнчәрәһиң габагына кетди. Гызын нәзәрләри гейри шуури бир һөрәкәтлә оғланын бойлу-бухунлу гәмәтиһи долашыб онун әһли күрөкләриндә гәрар таңды.

Һәкимин сөзүндән сонра әндирилән бу икинчи зәрбә биләваситә онун өз мәнлиһинә һсабәт әтмишди. О, бир аһ, яһныз бир аһ, өзүнү бу оғландан һәмшәһлик айрылмыш тосәввүр әтди. Вүчүдуну әлә союг, әлә үмидсиз бир, ялгызлыг һисси сарды ки, о, дәһшәтлә титрәйиб аһа галхды вэ оғлана яһынлашыб онун әһли балача союг әлләри арасында бәрк-бәрк сыһараг бир горху илә:

—Бу мүмкүн дейил Елмар!—деди.

Бу заман гапы ачылды, хидмәтчи гыз подносда чай тагымы, ичәри даһилә олду.

Күлләр дәрдин гәлбинин дәрһиликләриндә кизләмәйә чалышараг һәр һә илә олурса-олсун көнч әриһин көһлүнү овутмага чөһд әдирди. һәр аһшам ону өзү илә козмәйә апарыр, һәр заманкындан көзәл кейиндирир, онун үчүн тәзә-тәзә галстуклар алыр, кейнәкләр тикпир, ону даһа чох әйләндирмәк үчүн еһи-еһи-васитәләр дүшүнүрдү. Санки бунунла о, әриһин гәлбинә һифуз әтмәк, көнч севкилиһинин көзләриндә гаралмыш аләм илә өз гайгысы илә онун руһунда бәрпа әтмәк истәйирди. Бунун үчүн о, өз тәчрүбәсиз һаят гуввәләриндә даһа артыг өз вэ сәбәт кәстәйирди.

Баһар сабаһы өз шән вэ парлаг ишыгы илә пәнчәрәдән ичәри сүзүлдүйү заман, дағлардан әсән сәһни дан елләри үзүнү охшадыгы вахт о көнч гадын ширин сәһәр юхусундаһи галхыб бағчада еһи ачылан юхулу гызыл күлләр, үзәрләриндә шәһ даһлалары сайрышан ясәмән салхымларына, кәчә гаранлыгларындан гырылыб ағачлар арасында галмыш сәһни көжкәликләрә, сонра да әриһин бүтүн буһлары

Һеч бир заман көрмөйчөк көзлөрүнө бахар, үрөйүнө чалым-чарпаз даг чөкпөлөрдү.

Көңч рөссам да башкыны ятагдан галдырыб—дейсөн сөһәрди, Күллөр,—дейрди вә о заман көңч гадынны үзүнү галламыш алам көлжөсп арасындан эйни плә гүзей чпчөйи киши солгун бир төбөссүм парларды.

Сонра онлар багчая энердилер.

Көңч рөссам чпчөкләрин арасында долашыр, эли плә күлләрә тохунур, «гызыл күз нә тез ачылыб, гара мөхмәр һәлә дүймөдр...» дейә, онлары таныйырды. Күллөр псә онун бу һассасыгына һейрәтдән чоһ, төвансыз бир дәрә плә баһыр, кечмишин гайытмаз хатирәләринә далаб кедирди. Аһы, бу чпчөкләрин әп инчә нахышлары, әп мүрәккәб боялары она таныш иди. Бир дөфә о, доймаг билмәйән бир эһтирасла бу чпчөкләри сейр әдәрәк—әһ Күллөр,—демишди, буңларә баһдыгча мәнә бәдбин бир шүбһә көтүрүр. Дейрәм, көрәсән доғруданмы бир заман писан дүһасы бу көзәллийн ағ без парчасы үзәршдә чаңландыра биләчөк?

О көзләр даһа йөхдүр! Бу чпчөкләрин гызыл нахышлары инди яһныз онун хәялында яһыр.

Буңлары дүшүнүб хатырладыгча бир анлыға, төсәлли үчүн әтдийн һәр чүрә чиддичөд Күлләрә кичик вә мәнпәсыз көрүнүр, әрнинн бөйүк дәрдинн унуттурмагдан чоһ ачпз олдуғуну һисс әдәрәк мат-мәһбүт доһуб галырды.

Сонра онлар, чаһан бир ясәмән ағачы яһына кәләрди-ләр. Рөссам әлиһн онун салхымлары үзәриндә кәздирәрәк баласыны көрмәйән кор ана киши мейриһан вә гәмкин бир төбөссүмлә—даһа бөйүк ағач олуб—дейәрди.

Беләликлә сабаһ кәзинтиси битәрди. Онлар пиләкәнкалары галкыб Елмарын иш отағынын габағындан өтдүкләри аһы рөссам вәрдиш әтдийн бир һиссә дуяр вә бу заман онун үзүндә әсәби бир кәркиһлик пейда оларды.

Мүһарибәдән гайыңдандан бәри, о, бир дөфә дә олсун нә бу отаға кирмиш, нә дә онун адыны тутмушду. Күлләр бу-

лун сәбәбвин аһлайырды. Аһы ярасы горхулу олаңда писан бәхмаға чәсарәт әтмир...

Наһардан сонра Елмар узанар вә өзүнү юхуламыш киши кестәрәрди. Яһныз бу заман Күллөр отағына кедиб пизниһосе архасында отурағак көңч әрнинн тәли, о бир отағда әбәди оларак ярымчыг галмыш портрет һағында узаг вә приһиһмәз хәяллара дәдәрәк саатларда чаларды.

Бүтүн бу мүддәтдә рөссам арамсыз дүшүнәр... дүшүнәрди.

Күндәр кечдикчә онун руһу сарсылмазлыгы вә «кор чагычыя» һисбәтән мәс'уд олмасы гәнаәти эһпфләйрди. Онун гара бир пәрдә алтында һәрәкәт әдән даһили алаһиндә инди гунун таһамилә әксинә оһан худһисәнд вә аһансыз һиссәләр баш галдырырды.

Баһты плә көрмүш өлдүғү рәңжәрәк мәнзәрәләрли хатирәләри, кәһиндә һифз әдилмиш пһтибалар инди артыг ону йөрүрдү.

«Петро аһадан кор доғулду—дейә о дүшүнүрдү—тәлә онун көрмә гүввәсини башға үзвләринә вәрди. О, көзләрилә көрмөдикләрини гулағы плә әһшиди, бүтүн вүчүду плә дүйду. Вә буна көрә дә өз мүсигисп плә дһиләйәнләри һейран әтди. Мән псә һәр шейн көрдүм, әп инчә рәңкләри бир-бириндән сечмәйи бачардым вә бүтүн ярадычы гүввәләримин көзләримә тоһландығы бир заманда онлардан мәһрум әдилдим. Инди һийрми алты яһын ичиндәйәм. Демәк һәлә отузгырх ил даһа яһяя биләрәм».

Бурада онун ядына көңч арвады дүшүрдү. О, Күлләри севмишди. Мүһарибәнин әп гызғын дөйүш мөгәмларында бу севки һимәйәдәр бир шәһпәр киши онун үзәринә кәрилмиш, гәлбинә гүввәт вәрмишди. Онун әп нәчиб хәялларыны, әп чәтиң арзуларыны бу севки гәһәтләндирмишди. Лакин инди бу севки, һәмәин бу гәдир мәһәббәт гәлбиндә чәрәсиз бир ярая чеврилиб она әзәб вәрирди.

О, өзүнүн әлиһләр әһинә кетчәһн үчүн гызы дөфәләрә дилә тутду. һәр дөфәдә дә Күлләр, бу фикри башындан чы-

хармасы үчүн она ялварды. Лакин писан тәбиәтти чох гәри-
бәдир. О, өзүнү севилмәйә, там мо'насы илә лайиғ билдийи
заман бу мәһәббәт она фәрәһ вә сәәдәт верир. Буна көрә дә
Күлләрини севкисп, ики көзүндән көр галмыш рәссамы мәс'уд
эдә билмирди. Гызың она гаршы дөгнүгәдән-дөгнүгәйә артан
гайгы вә диггәтти, кечә-күндүз табыгдан чыхмасы оғланни
һәм гәлбини ағрыдыр, һәм дә иззәти-һәфсини яралайырды.
О, бүтүн бунлара, шикәст әрә гаршы жәстәрилән аличәнәб
бир мәрһәмәт һисси кими бахырды.

Бу исе онун кәңч һәят йоддашыны дәли әдирди. Гыз
бу аңлаиышың сәһв олдуғуну она һисс әтдирмәк үчүн сәат-
ларла дүшүнәрәк чарә арайырды. Лакин сонунда ачы бир
плачезымығ ичиндә галыб пианшосунун архасына кечир,
диз вә һәрәкәтләри илә изаһ әдә билмәдийи һиссәләрини му-
сигинни әниң вә чырынышлары илә ифадәйә чәһд әдирди.

Бу минвал илә һайыз, тғыш доланды, кечди. Енә дә яз
кәлди. Рәссамың күлләри енә дә чичәк ачды. Лакин онун
нә көзләри ачылды, нә дә көнлү.

Бир баһар ахшамы иди. Руһлара мәрһәмәт, риггәт тәл-
гин әдән сәкит бир баһар ахшамы...

Онлар гонаг отағының күчәйә бахан пәнчәрәси гаршы-
сында отурмушдулар. Күлләр әлиндә дәсмал тикир. Елмар
исә дирәйини пәнчәрәйә сөйкәйиб өз дүшүнчәләринә дал-
мышды. Байырдан кәлән ахшам әли онун сачларыны һәр-
дәм-һәрдәм тәрпәдир, әлә бил кп, бейини йорап о ағыр
фикирләри вуруб дагытмағ истейрди.

Күчәдән кечән бир чүт кәңч гыз вә оғлан онларын
пәнчәрәси гаршысында аяғ сахладылар. Гыз әввәчә рәсса-
ма, сонра да тикиши илә мәшғул олан Күлләрә бахыб—
салам Күлләр—дәйә күлүмсәди.

Күлләр башыны галдырыб әски мөктәб йоддашыны вә
онун рәфини көрәрәк мейрибанлыгла:

—Хош жәрдүк, һара белә?

Байырдаки гыз көр рәссамың әшидәчәйиндән горхурмуш
кими аста вә үркәк бир сәслә:

—Киноя кетмәк истейрирк—дәди.

Рәссам ону әшитди вә онун рәнки бирдән-бирә гар кими
ағарды. Бу Күлләрин пәзәриндән гачмады. О, өз суалындан
нешман олуб сәсинни лагейд аһәнки илә онун тәспри-
ни итирмәйә чалышарағ—ананкил пәчәдир—дәйә сорушду.
Вәзийәтти белә бир уйғунсуз һал алмасыны байырдаки
гыз да һисс әтдийи үчүн олмалыдыр ки:

—Яхшыдырлар. Сән аллаһ бизә кәлиң,—дәйиб тәләсиң
худаһафизләшди.

Онларын кедши илә отагдаки сүкут даһа да ағырлаш-
ды. Күлләр бу «кино» сөзүнүң доғурдуғу мәш'ум тәспри
әринә унуттурмағ үчүн сөз ахтарырды. Лакин һәятин йүз-
ләриә белә тәсәдүфләри гаршысында о нә гәдәр алдагычы
сөз таша биләрди ки?

Оғлан исе өз кәңч рәфингәсинин бир илдән бәри һеч бир
театр, кино үзү көрмәдийини дүшүнәрәк лал бир истағаб
ичиндә әзилрди.

Нәһәйәт о,—йох бу белә давам әдә билмәз дәйә гәлбин-
дә гәти гәрар вериб аяға галхды.

—Мән бағчая кәдирәм,—дәйә чеврилиб ятағ отағына
тәрәф кетди.

—Мән дә кәлим—дәйә, Күлләр архадан сәсләнди.

Оғлан соғғ бир гәтгийәтлә:—Йох, мән бир аз тәк кәз-
мәк истейирәм—дәйиб, о бири отаға кечди. Тәләсмәдән до-
лабы ачыб әлини ордан асылмыш һәрби мундириң үзәриң-
дә кәздирәрәк тапанча гобуруну таңды вә онун ичиндәки
кичик браунинги чыхарыб чибинә гойду. Бу тапанчаны она
бахты илә хидмәт әтдийи ордунун кенералы бағышламыш-
ды. О, бүтүн бунлары әлә архайын бир һәрәкәтлә әтди ки,
санки бунлар һамысы чоҳдан ичра әдилмәли сәдә ишләр
имин.

Сонра әйни архайыңлыгла дүшүб бағчая кетди. О, өз гә-
рарыңы нә үчүн бурадача 'еринә етирмәди? Бу ону тә'гиб

эдэн, айлардан бәри она раһәтлик вермәйән өлүмү бир аз даһа кечикдирмәк арзусуму иди? Йохса о, һаятынын сон дөнгәсенин өз күлләри арасында кечирмәкми истейирди?

О, әлләри плә арашдыра-арашдыра һәмни ясемән ағачыны танды. Онуң еничә чычәккләмши бир будағышы өйпө буруна тутду. Үзү айдын, мәрибән бир нурла ишыгланды. Бу онун, бир илдән бәри гаранлыг әзаблар ичиндә чырпынан вә инди артыг әбәди бир раһәтлийә доғру парвәз әдәләйәнә әмин олан руһунун мәмнун бир тәһәүүрү иди.

Бу гүрүб эдән күнәшин сон ишығы иди.

О, ясемән будағыны бурахыб өз бахчасыны сон дөфә оларәг көрмәк истейирмиши кими үзүнү әтрафа кәздирди. Дәруни әләмиш солгун бир нурла әкс әтдирән синасы ани бир изтирабла сарсылды вә оғлан дәриндән яралы бир аһ чәкпө тапанчасыны галдырды. Әлә бу заман гейбдән голмуш кими бир мусиги галхды вә бу мусиги бирдән-бирә дил әчараг гәрибә бир һекайәт башлады. Оғлан да әл сахлайыб бу һекайәтә гулаг асды.

Пианионун дилләри бәзәи ағыр-ағыр сәсләнәрәк, бәзәң дә сүрәкли һычгырыглар ичиндә богуларәг данышырды. Онлар гапалы вә кәнч бир гадын гәлбинни мәчәрасыны һекайә әдирдиләр. Онлар сәкит, үлви бир авазла, һаятын хош күнләриндә о кәнч гәлбин өз гәһрәманына нечә вурудугундан вә бу гәһрәманын бөйүк тәлеиндән данышырдылар. Бу заман рәссамың хәялындән баһар чычәккләриниң әтри гәдәр хәфиф райиһәдәр бир мәнәһбәтини һейраң әдичи, узаг хәтирәләри сүзүлүб кечирди.

Онлар, бирдән фәриә кәләрәк, әмәл вә арзуларла күлүмсәйән бу баһар сабаһынын үзәринә чөкмүш гара булулардан, оғланын чәсүр дөйүшләриндән хәбәр верирдиләр. Сонра онлар яваш-яваш илләйәрәк яралы гәһрәманын гаршысында диз чөкүр, о кәнч гадынның изтирабларындан сөйләйәрәк, әбәди вә садиг мәнәһбәт һаггында анд ичирдиләр. Јакин оғлан инанмырды. Юнун буз кими союг шүбһәләри о кәнч гәлби титрәдирди вә о заман пианионун

дилләри шикайәткар бир ялварышла әбәди вә садиг мәнәһбәт һаггындакы анды тәкрар әдирдиләр.

Сонра онлар, оғланын инамсыз истеһзалы тәбәссүмүнү дувраг үсянкар бир фәгап гонарыб, дүняда һәр шейә гадир олан о бөйүк мәнәһбәтини әфсанәсипнә кечдиләр. О заман оғлан да ериндән гонараг сөһрә тутуямуш кими прәиләди.

Илләкәңлары галхыб бир кәлкә кими аһәстә, сәссиз әддымларла мусиги чалынан отаға кйрди.

Ғыз онун кәлишени дуймады. Отағын ярым гаранлыгы ичиндә о, кәзләрини пәнчәрәнин юхарысындан жәрүнән вә һәлә ишыг олан сәмайә зилләйәрәк чалырды. Әлә бил ки, сөйләдийиң әфсанәләр, орада, көйләрини о мәчһул дәрһиликләриндә бир силәилә кими кечиб кедирдиләр. Оғлана таныш олан о ипчә һәзин тәбәссүм енә дә додагларында кизләнмишид.

Рәссам һейрәт вә бәһт ичиндә даяныб дилләйирди. О, бу әчәзкар мусигиниң тәрәннүм әтдийиң һиссләрә өзүнүн ярымчыг галмыш портретиндә вахты плә ифадә әтмәк истейиң о үлви мәнәһбәт арасында һейрәтли бир мушабәһәт көрүрдү. О, көрүрдү... онун гәлби ишыгы, мәс'уд бир аламдә даяныб она гаршы күлүмсәйән севкилисини вә онун тәбәссүмүндәки о әбәди гадир мәнәһбәти көрүрдү. Бир илдән бәри руһуну гаплайыб она әзаб верән о мүдһиш зүлмәт бу әфсункар мәнәһбәтини нуру плә әрийиб йохалырды. Инди о һаяты, әбәди вә мүгәддәс һаяты бүтүн айдыныгы илә көрүрдү.

Онун ярымчыг галмыш портрети тамамланмышы.

Бирдән гәлби фәрәһли, бәхтияр һиссләрә чырымыды вә о, бир әддым даһа ирәли атарәг:

— Күлләр—дәйә севипч вә һәйәчәнла сәсләнди.

Бир нечә ил кечди. Сәкит бир йә ахшамында шәһәр бағларынын бириндә кәнч вә кәзәл бир гадында янашы

ири ала көзлөрү, батаң күнөшүн сөн ишыгыны дурғун көз
кимнi экс этдирен бир оғлан отурмушду. Онларын габарып-
да үч-дөрт яшларында гырым сачлы көзөл бир оғлан уша-
гы ойнайырды. Бирдөн диггет—дейэ радио сөслөиди,—ком-
позитор Күллэр ханымын ярымчыг галмыш портрет һаг-
гындакы мөшһур симфониясына тулаг асып.

Балача ушаг:—Ана сөнн дейир—дейэ йүйүрүб кэнч га-
дынын дизлөрүнн гучаглады.

Көр рессам элинн оғлуунун башына чөкөрөк жүлүмсәди

1943. Баки

АПАРДЫ СЕЛЛӘР САРАНЫ...

Өлүм, гападларынн үзәринә кәрдийн Замаң, Күлнар
Солтанынн янына чагырып, көзләриндөн өлдү.—Мән кеди-
рәм әзизим—деди.—күнләринә гәм гатма. Бу гоча дүня
әзәлдән беләди. Билирәм әвләнәчөксән, чавансан... амма
Сарамдан мүгайәт ол. Гойма өкәй ана ситәми чөксин. Әкәр
хөшбахт олса, гәбримин үстүнә кәл... мәнә де.

Солтанын дәрди бөйүк олдү. Сачларына дән дүшдү.
Ләкин о, әвләнмәди. Көнлүнү әзиз Күлнарнынн тәк адика-
рына баглады.

Саранын сүд анасы бир гашга чейран олдү. Ата, ону
кимсәйә тапшырмады. Архасына шәлләйиб, гоюң отарды.
Даг күлләринин арасында ятырды.

Сара чейран сүдү әмә-әмә. гаялар арасындан гайнаия
дурна көздү булаглардан су ичә-ичә бөйүдү, назлы бир-
көзөл олдү.

Даглар онун көзәллийинә һейран галды. Чичөкләр гиб-
тә этди. Озанлар һүсүнә дастан дедиләр. Сорагы әлләрә
йыйлды. Икидләр дәрә дүшдү. Ай даглар архасындан бой-
ланараг она бахды, мөфтун олуб, жүлүмсәди. Күнәш ону
көрмәйә тәләсди, ләкин рәнжи саралды кетди.

Солтанын дәрди гачды. Көнлү жүлдү.

Сара, икидләрә йолдаш, гушшара сирдаш олдү, чыдыр-
ларда ад ачды, ох атмагда тайсыз олдү.

Күпейләрдә отуран оба гочалары она бахарат:

— Гәһирсиз көзәлди,—дедиләр...

Икидлэр вургуну идилэр. Гыз онлардан бирин сечди:
Ханчобана көнүл верди.

Икидлэр алачыг гурдулар. Ичипи цөлөнк дэрилери илэ
дешөдилэр. Озан чагырдылар. Мөчлис гурдулар.

Ханчобана той этдилэр.

Күнөшлөрдөн эшг эмөн хош күнлөр башлады.

Ай догду. Эл яйлага көчдү.

Ханчобан сылдырым бир гая башында отуруб, түтөк
чалырды. Ямача ийылмыш гоюнлар башларыны саллайыб,
ону диллэйирди.

Муған көзөли дикдирэ чыхыб, Ханчобана янашды. Бой-
пуну бүкүб икидинэ бахды. Бахышлары нэсрөтэйиди. Ай
онун кэдэрлэп үзүнэ солгун бир пур чиллэйирди.

Чобан чалырды...

Гызын янагындан мирвары дэнэлэр юварланырды

Чобан чалырды...

Гыз, голуну Ханчобанын бойнуна долады, башыны си-
наспнэ гойду.

Чобан сорушду:

— Сэнэ нэ олуб күлүм?

Гыз башыны галдырды. Яна-яна севкилиснэ бахды.

— Сэн яйлага кедирсэн, эзизим—деди,—бу айрылыг
мөнэ агыр көзир.. Элэ бил ки, биз бир дэ жөрүшмэйчө-
йик...

Чобан күлдү.

— Дөрд чөкмө күлүм.—деди,—сөнэ даг күллэри илэ
бэслөвмиш көзэл эмликлэр кэтирчөчөйм.

Ханчобан гоюнларыны дэстөлөйиб йола дүшдү.

Гыз атасы илэ Муғанда галды. Йй ишлэри жөрөчөк-
дилэр, гызыл сүнбүздлэр биччөчөклилэр. Лакип, бир күн нава
тутулду. Күнөш бузутлар арасында кизлэнди. Арас «Ган,
ган»—деди.

Йдэлли бир шаһ догма юрда чапгына кечди, йолу Му-
гандан дүшдү. Сулар кэнарында бир пэри жөрдү, атынны
башыны чөкөрөк:

— Эй көзөл,—деди,—кимин гызысан?

Сара, гара көзлөрүнн шаһа галдырды. Гүрурла:

— Атама Солтан дейэрлэр!—деди.

Шаһ әмр этди. Солтан кэлди. Шаһ она мүрачичтөлэ:

— Мән сенин гызыны өзүмә арвад элөмөк истөйирәм,—

деди.

Солтан үрөйиндөн вурулду:

— Эй шаһ.—деди,—онун яры вар!...

Шаһ гөзөбинн бөгмага чалышараг:

— Мән сени дүня малындаң гени әдөрәм.—деди.

Солтан ачы-ачы күлдү:

— Эй шаһ!—деди,—дүня малы шаһлара лазымды.

Бизэ бу азад чөллөр дэ бөсди.

Шаһ гөзөбиндөн титрәди. Гызы кестәрэрәк:

— Көтүрүп!—деди.

Йд эллэр Муған көзөлинин кәрденинэ доланды. Гызын
додагларындан нажәһани бир сәда гонду:

— Ата!..

Ата, баласы вурулмуш пөлөнк кими гыврылды. Чикәр-
ләриндэ одлу жүрзөлэр сүрүндү.

Имдад атәшпи илэ янан бир чүт гара көз атая зиллән-
мишди. Гыз яғылар әлпидэ чырпынырды. Ата янырды.

Үрөклөрә од салаң о яралы сәс бир дэ эшидилди:

— Ата!...

Бу заман көйлэр гейлэ курлады. Илдырым чахараг,
Ача дағын лишн тәлөспини парчалады. Сулар гаялара чар-
параг һиддәтлэ сәсләнди. Дәрәләр угулдады. Муған титрә-
ди. Онун көзәли кедирди... ата янырды.

Тәбиәттин гүдрәтли сәси она галибийәт йолуну кәс-
тәрди.

Ата әлини юхары галдырагаг:

— Даянын!—деди,—шаһа бир сөзүм вар.

Һамы бир ан даянды.

О заман ата, баласыны ики голлары арасына алараг,
чайып гойнуна туллады.

Сулар өз һәмдәмни бағрына басыб, сүр'әтлә гачды.
Ата, шаһа бахараг, мүдһиш бир тәбәссүмлә:

— Сөзүм бу иди, әй шаһ!—деди.

Ғүнләр көчди...

Оба гызлары дағлара тәрәф әсән елләрә белә дейир-
диләр:

Кедип дейип Ханчобана,
Кәдмәсин бу ил Муғана
Муған батыбдыр әд гана,
Апарды селләр Сараңы,
Бир уча бойлу баланы...

1940. Баки

АЙДЫНЛЫГ МЕЧӘЛӘР

«К» шәһәринә дүнән кәлмиш кәнч композитор сәһәр эркәп оялды. Ғәлбиндә җейри-мүөййән бир сыхыпты варды. Бу, бәлкә дә артыг керидә җалмыш хатирәләрин илк тә-сирә иди... Ғалхыб пәнчәрәни ачды. Ғәмиз сәһәр мейн отаға долуб, онун ачыг хурмайы гыврым сачларыны ел-ләндирди. Бағларда кечәдән парчаланыб җалмыш гаранлыг-лар һәлә чәкилмәмшиди. Бир аз узагда гыврыла-гыврыла шырылдаян чай, ени доған күнәши көз гамашдыран бир парлаглыгла әкс әтдирди. Чайдан о тәрәфә, бағларын үзәрилә ағ бир думан райы сүрүнүрдү. Гоншу бағчада уча бойлу назик бир гыз әлиндәки дүләйинлә тәзәчә ачылымын гызым күлләри сулайырды. О, башыны галдырыб оғлана өтәри бир нәзәр салды. Кәнч композитор, онун үзүндә ачылмаймын гонча кими бир тәзәлик һисс әтди. Бу дуйғу, үзәриндә шеш данәләри сайрышан бәнәфшәләр кими хош бир тәбәссүслә онун көнлүнә гонду...

Гыз она бир даһа бахараг сүр'әтлә илләкәнләри чы-хыб отаға кирди вә гапыны архасынча өртдү. Оғлан нә үчүнсә күлүмсәди. Онун бир дә чыхачағыны көзләди, ла-кин гапы бир даһа ачылмады.

Композитор енә дә җәлбиндә бир ағырлыг һисс эләди. Тәләсмәдән ююнуб кейинди. Вәсигәләринчә кетүрүб шәһәрә кетди.

О, ишләйәчәйи театрдап чыхыб яваш-яваш кедирди. чәнин тинини буруландә әлиндә портфел олан орта бой-дү, арыг, бугдайы бир адамла гаршылашды. Она лагейд

бир нээр салараг өтдү. Лакин эли портфелли адам дааныб архадан она бахырды. О, бирдөн:

— Сурхай!—дейе магырды.

Композитор чеврилиб бахды. Эли портфелли адам она яхылзашараг, зекф көрүнүшүнө уюшмаан кур вэ мөхкөм бир сөсө:—Дейэсен таанмадын?—дейе элини узатды. Композитор бир неча саныя онун үзүнө диггэт өдөрөк:

— Па, Карим! Сөнсөнми? Хош көрдүк, хош көрдүк—дейе онун элини һарарэтлэ сыхды.—Иэ яман дейишиминсөн... Башы-зады не тез агартмысан... Кэрөк сөн мөндөн бир яш кичик оласан, элэ дейилим?

Карим онун суалына чаваб вермэйэрөк:

— Сөн һара, бура һара?...—дейе хөбөр алды.

— Ишлөмөйө кэлмишэм. Бөс сөн? Бурдамы яшайыр-сан?

— Бурада яшайырам.

Сурхай онун көзүнүн өтрафындакы гырышлара, кенчлик төравэтини чохдан итирмиш үзүнө диггэт өдөрөк—на гөдөр хараб олуб!—дейе, дүшүндү:

— Бурада чохдан яшайырсан?

— Үч ил олар.

— Йегин ки. энэ дэ кимя илэ мөшгулсан.

Карим түнд шабалыты, балача, ити көзлөрини парыл-дадараг күлүмсөди:

— Кимья олан азарымы дейэсен унутмамысан... Орта мөктөбдөки тэлөбөлик һөятимызы һөч хатырлайырсанмы?

— Нечөки хатырламыграм.. Сөнниң қимя кабинетиндэ сөһөрдөн алшамачан эллөшмөйин инди дэ көзүмүн габагындөдөдүр.

— Сөн дэ «огим секаһ» илэ гызлары агладардым. Ядындадырмы мөнэ истөһза илэ «Фауст» дейирдиниз.

Сурхай бағларың үзөриндөн көрүнөн иһайәтсиз үфүг-ләре бахараг кәдэрлэ күлүмсөди...

— Ядындадыр.

— Бөзөн көрүрсөн ки, һөят инсанларың таланни һөлө ушағлыгдан төйин эдир. О заман мөнэ элэ кәлирди ки, сөн илһыз кезәл гызларың гәлбини титрәтмөк үчүн до-гулмуһсан... Ери кәлмишкән дэ көрүм Зәрифә илэ олан маһеранызың сону не олды?

Композиторун при, мави көзлөринө үзәг бир гүссә чөк-дү. Аһәстә вэ конүлсөз бир ифадә илэ:

— Чохдандыр ки, көрүшмәмишкә. Эшитдйинмө көрө яшлы бир һәкимә әрә кедиб...

— Языг гызың һаггында яхшы иш көрөддин. О, сөн илэ гөдөр севириди. Мөн инди дэ бөзөн бу барәдә дүшүнү-рәм...

Сурхай дәрин бир нәфәс алды:

— Не әтмәли... Талеммиз һара, мәнзиллимиз дэ ора...

Карим гаһ-габагыны саллады:

— Талә... талә... сизши кимдөршини өзлөрини тәмизә чыхармаг үчүн бир васитәләри вәрса о да будур.

Олар бөйүк бир биһая чатдылар.

— Бу да Фаустун гөраркаһы,—дейе Карим күлүмсә-ди,—истәйирсән кәдәк бир аз отураг. Сонра бәрәбәр һаһа-ра кәдәрик.

— Не чүр истәйирсән.

Олар чилләкәндәри галдараг бөйүк бир кимя лабора-ториясына дахил олдылар. Бурада сайсыз-һесабысыз иһишә габлар, мүхтәлиф кимйәви маддәләрлэ долу бөйүк долаблар, столларың үстүнө сәлигәсиз һалда төкүмүш галын чил-ляк итаблар вэ башга бир чох белә шейләр вәрды.

Сурхай отагдаки түнд гоһудан буриунун гычытланды-ғыны һиссә әдөрөк:

— Бу ий башыны агрытмырмы?—дәди.

Карим она отурмаг үчүн ер көстөрәрәк зарафатмы, йох-са чидләми олдыру мәлум олмаан бир истөһза илэ:

— Талени һөкүм бөләдир, адәт эләмишкә,—дәди.

Сурхай мөһрибанлыгга күлүмсәди:

— Сән энэ дэ әввәлки ким санчырсан.

— Бәли, сапчмаг... кәсмәк үчүң сиз мусигипунасларың гәләһиниз чоһ назикдир. Биздә исә бу ади бир һаадыр. Яхшы... бир де/жөрүм эвләнмисән я йох?

— Йох, сән нечө? !

Кәрим өзүндән разы бир тәбәссүмлә:

— Дәйәсән әлә бир шей вар...

— Доғруданмы? Нә вахт?

— Эвләнмәк үзрәйм.

— Белә де.. Тәбрик әдпрәм!

Кәрим бейүк иш столу дүстүндәки дүймәни басды.. Бир хидмәтчи гадын кәлдә.

— Ширина сөйлә ки, реакция һазырса кәтирәши.

Гадын чыхды.

— Гыз нә иш жөрүр?

— О да кымакәрдир. Институту кечән ил әлә гиймәтлә битирди. Инди янымда ассистент ишләйбир.

Бу заман дөшүндә халат олан уча бойлау бир гыз ичәри кирди. Сурхай сәһәр бағчада көрдүйү гызы таныды.

— Реакция һазыр дейилми?—дәйә Кәрим севкилдән вә я (тә'бир чапчә ишанлыдан зиядә бир мүәллим чиддийәтилә сорушду.

Гыз:—Хейр—дәйә архайын бир сәслә чаваб верди.

— Таныш олуң. Бу мәним кечмиш ушагың вә мәктәб йозашымыдыр.

Гыз хәбифчә гызарараг әлини Сурхай узатды.

— Сәнә дедийим китаб будур,—дәйә Кәрим портфелиндән Эйкенин «Физики кимя» китабыны чыхарыб вәрәгләмәйә башлады.

Көзүчу гыза дигтәт әләйән Сурхай онун гыврыла-гыврыла узанан сачынын гаралыгына, гайтарма кыприкләрини узунлуғуна, бурнуун нөгсансыз дүзлүйүнә вә ачыг чәбрайы үзүнүң зәрифлийинә һейран олуруду. Ири, гара көзләринин сакит бахышларында, додагларынын дурушуңда ертүлү, мұлайым бир ифадә варды.

— Нәмин маддә һаггында бу фәсилдә даһа әтрафлы мә'лумат таһарсан,—дәйә Кәрим китабын бир ерини жәстәрәк өртүб она верди. Гыз китабы алараг һеч бир сөз демәдән вә кимсәнин үзүнә баһмадан кетди. Кәримин она олан мүнасибаты Сурхайа гуру вә бир гәдәр дә күлүнч жөрүндү.

Гыз чыхандан сонра Кәрим суаләдичи бир нәзәрлә досуна бахды.

Сурхай ону аңладығы үчүн олмалыдыр ки:

— Яхшы гыздыр,—дәди.

— Пис дейил. Үч ил өз талибәм олуб. Нәр бир хасийәтинә дурүст бәләд оландан сонра фикрим ачышам.

— Йәгин ки, марағлы бир романыңыз олуб.

— Сән еңә дә әввәлки кими севки лирикасы илә марағланырсан.. Лакин йох... бизим севимәйимиз чоһ сәдә олду. Мәним сәнин кими сентиментал бир адам олмадығымы билирсән. Кафедрага тә'йин олуңдугум күндән гыз хошума кәлдә. Опа һеч бир шей сездирмәдән мәктәби гуртәрмасыны көзләдим. Аңләләрилә дә танышлыгымыз варды. Тес-тес эвләринә кәдпә кәлирдим. Ата-анасынын мөңдән хошландығларыны һисс әдирдим. Нәһайәт гыз институту битирди вә мән дә она эвләнмәк арзуму билдирмәкдә өзүму һағлы билдим. Атасыкыл тәклифими рәдд әтмәдиләр. Беләликлә дә иш дүзәлдә.

— Бәс гыз өзү?

— Өзү әтираз әләмәди.. Мәктәбләрин бағланмағыны көзләйирик. Төвмуза кәләрсән.—Сонра саатына баһараг:—Инди исә дур кәдәк, һаһарың вахтыдыр—дәди.

Узун аракәсмә илә кечиб кетдикләри заман Сурхай бир севги-тәбиңлә дөңүб керн бахды. Нәзәрләри гапынын асталасында даянараг оңлара баһан Шпринин нәзәрләри илә гаршылашды. Гыз чеврилиб отага кечди, Сурхай онун бу аң бахышларында нә исә гәмлп, күскүн бир ифадә һисс әтди вә бу һеч бир заман онун хәялидән силлинемәди..

Ширин алты яшында экен анасы вәфат этмишди. Гызынын етим галмасы үрәли назик бир адам олан Чәфәрә хейли тәспир этди. О, ики ил нәпик эвләмәди, һәтта бу барәдә һеч дүшүнмәди дә. Һәр күн сәһәр тездән дуруб өзү сәһәр емәйни һазырлайыр, гызыны юкәндүруб кейиндирир, сонра ону и гошпуя ташшырыр вә яхуд да өзү илә бәрәбәр, катиби олдугу идәрәйә апарырды. Ата илә бала арашында хош бир үнсыйһәт яранырды.

Узун тыш кечәләриндә онлар гәдим бухарынын гарпышында отурурдулар, (тыш кечәләри бухары габагында отурмаг Чәфәрин ән чох зөвг аллыгы шейләрдән иди. Артыг шәһәр эвләринин чохунда бухар вә газ собалары гурулдугу һалда Чәфәр һәлә дә бухары яндырды), Чәфәр ядыга дпрәкәләнәрәк гәзет охуяр, Ширин исе көзләринин бухарыла чытырты илә янан одунлара эилләйиб хәялә дәлирди. Бу одунларын тәдриһәл гызыл көзләрә чеврилиши вә онларын арасында титрәшән мавимтраг аловлар балача Ширин үчүн әфсанәви бир аләм иди. Бу аләм, атасынын дөфәләрә сөйләдийн горхулу «Мин бир кечә» һағыллары илә бирләшәрәк узат, анлашылмаз интибалара чеврилирди.

Одунларын артыг күлә дәнмәси, очағын сөнмәси, ятмак вахтынын чатмасы Ширин үчүн ән ачы дәгигәләр олурду. Белә заманларта о. аңасынын йохлугуну дәрин бир кәдәрлә һисс эдир вә атасынын синәсинә сығынараг һәмәи дуйгуларла йухуя кедирди.

Чәфәр яхын дост-таншышынын фәриклә нәһайәт Орланкәрәк аалы ушагы олмайн бир дул гадынла эвләнди. Дәһма гаштабагы вә сакит бир адам олан бу гадын Чәфәрин дүшүндүбү гәдәр дә мәрһәмәтли чыхмади. Чәфәр пак күнләрдән башлаяраг онда, гызына гаршы нә исе бир союглуг һисс этди. Бу, бәлкә дә гадынын сонсузлугундан вә я балача Ширинин мисләнсә көзәлийиндән ирәли кәлирди..

Чәфәрдә әкәй апалар һагында әввәлләрдә дә мүсбәт олмайн бир аңлайыш варды. Лакин, Ширин кими көзәл, сакит бир ушагы севмәмәйин нечә мүмкүн йлдугуну гәтийһәп баша дүшә билмирди.

Чәфәрин эвләмәсилә балача Ширинин һәятында ени бир дөвр башлады. О, өз сөһбәтчи вә хошхасийһәт атасыны иди ялныз кечәләр кәрә биллирди. Диндирмәсән дәнйишмайн арвады илә бир ердә отурмаг Чәфәри дарыхдырды. Буна кәрә дә о, артыг әвдә һаһар эләмәмәйә башлады вә бу кетдикчә бир адәт һалыны алды.

Чәфәр арвады илә, арвады да Ширинлә дәмәк оларды ки, һеч дәнйишмирдылар. Әвин ичиндә дәһма ағыр бир сүкүт һөкм сүрүрдү. Бу һал Шириндә һапалы вә чәкинхәп бир руһ тәрбиһә эдирди. О, бүтүн күну гапы-бачада сәссиз-сәмприсиз долашыр, ашмак чағылар дарвазанн арзында отурараг күчәдә ойнашан ушаглара бахыр вә һеч бир заман онлара гарышмирды. Атасы кеч-кеч көрүнмәйә башлаяндан сонра Ширин мәрһини бағчадакы гызыл күләрә салды.

Орта мәктәб вә институт пәяты да ондакы «гарадин-мәзһип» аз тәспир этди. Гыз йолдашлары ону севмәдиләр. Кимиси көзәлийинин пахыллыгыны эләди, кимиси дә спрр сахламагда, ачыг олмамагда тәгсирләндирди. Белә союглулара ушагыгдан адәт этмиш Ширин һеч дә мүтәассир олмурду. Лакин бу, һеч өзү дә һисс эләмәдийн һалда онда өз шәхсийһәтинә, тәләпнә һөрмәт вә инам дуйгуларынын эәһфәлирди.

О, һамыны өзүндән нә исе бир нөв үстүн вә һүсәсә һесаб эдирди. Һәтта тәбиәтин она бәхш этмиш олдугу о мисләнсә көзәликләр белә көзүнә көрүнмүрдү.

Бәрм элчи рәндәрәндә Ширин биринчи дөфә оларат севки вә аңлә һәяты һагында дүшүнмәйә башлады. Лакин бу барәдә онда һеч бир айдын мулаһизә йох иди. О, һеч бир замаң роман, шәир кими шейләр охумамышды. Севкин и ялпыз театр вә киноларда көрмүшдү. Севәнләрин сә-

впичлэрп, һэйчәнлары, көз яшлары она анлашылмаз, узар вә думанлы бир аләм кими көрүнүрдү. О, севги-тәбиң бир һиссә бу аләмни ширинлиһини һиссә эдирди. Ләкин онун гәлби дургун бир көл кими иди. «Бу көл нечә тәлатимә кәтирилр? Ширин көз яшлары нечә ахыдылыр?»—һеч бир вәчлә анлай билмпрди...

О, бә'зән өзүндә пәрвазланмаг, йүксәк һэйчәнлар дуймаг әһтиҗчы һиссә эдирди. Ләкин онун көңлү ганадсыз гуш кими иди. О, яныз ани олараг чырпыпыр... вә снә дә суст дүшәрәк өз сонсуз сүкутуна далырды...

О, Кәрим, ән чох севдлий кими әлминдәки йүксәк истәдәдына көрә хошлайырды. Кими онун үчүн гәрибә сиррәләрә долү нәһайәтсиз бир аләм, Кәрим һиссә бу аләмдә долашан «Мин бир кечә» гәһрәманлары кими тиасимләр ачмага чалышан бир адам иди. Онун, һәдд-һесабы олмаяп инәдлы тәчрүбәләри, ахтарыш вә мүнәзирәләри кәпч гызы һейрәтә салырды. Ән бейүк әлимләрин китаблары белә Ширинли бу мүнәзирәләр гәдәр тәмин эдә билмпрди. Белә мүнәзирәләр заманы, о, доцентин күндән янымын әнли алнына узун-узавды диггәт эдир. сәнки онун архасында кизләнин дәрин ағлы көрмәйбә чалышырды.

Кәпч әлимә исә бу бахышлар кизли бир мәнәббәтин иләк пишанәләри кими көрүнүр, ону мәс'үд эдирди. О, инди сәһәрләр әдәти хилафына олараг өз туалети илә даһа-артыг мәшғул олур, сейрәк вә чөд сачларынын даранмасыпа диггәт эдир. боюнбағларыны тез-тез дөйширди.

Ләкин онун белә шығалыры Ширинә нәвник хош кәлирди. һәтта онда хош олмаяп бир һиссә дә догурурду. Гыза әлә кәлирди ки, Кәрим сачлары бир-биринә гарышымыш костюму тәбаширин тозуна булашымыш олдуғу заманлағ ағыллы бир әлимә даһа чох бәнзәйир...

«Размылг» чавабыны аландан сопра Кәрим Ширинә олан мүнәсибәтини дөйишмәкдә чох чәтиплик чәкирди. О,

бә'зән ичә шейләрдән, севкидән, кәләчәкләриндән данышмаг истәйирди. Ләкин үрәйи белә арзуларла дөйүндүйү һалда дили башга шейләр, Флан маддә һаггында олан ени фикрләр... вә сәирә кими гуру, әлми сөзләр сөйләйирди. Сәнки гәлбиндәки һиссәләр додағына кәлиб чатмырды. Белә әлми сөһбәтләр исә онун кәләчәк һәят йоддашына даһа тәбин' вә хош көрүнүрдү.

Бир дөфә Кәрим онун әлминдән тутараг өзүнә тәрәф чәкди. Додағлары арамсызлығла сәйрийә-сәйрийә:—Мәң сәни нә гәдәр севпрәм...—деди. Ләкин бу, гыза әлә гәйри-тәбили, әлә күлүнч көрүндү ки, ону әлә бир үркәкликлә рәдд әтди ки, оғлан ериндә гурумүш кими галды...

О кечә Ширин иләк дөфә олараг орланла гыз арасындакы белә ахын мүнәсибәтләр һаггында дүшүндү. Фикри даһа пәрилләрә кетди. Кәрим өз чарпайысы янында бир әр кими көрмәк хәялы ону горхутду. Бу заман мүнәллимин өз дәрин ағлы илә ону һейран әдән юмру вә парлаг алыи бир даш дивар кими допуг вә ваһимәли көрүндү. Онун нүфузәдичи кәскин бахышлары кәпч гызы тәшвишә салды вә о, өзүндә пәшиманчылыға бәнзәр тутгун бир шей һиссә әтди. Бу дуйғу, союғ бир думан кими гәлбинин дәринлик-ләриндә сүрүнүр, үзә чыхмага чәсарәт әтмирди... О, өз өзүнә ачыг әтирафа горхдугу бир чәсарәтсизликлә һиссә эдирди ки, хошбахт дейил. һәмни кечә нә үчүнсә апасыны кәтырлараг ағлады. Гәмкин вә пәжмүрдә дуйғуларла ағыр бир юхуя кетди.

Сөвәр нәзәрләри кәпч гоншунуп көзәл көзләринә сәтәләркән өзүнү бирдән-бирә һәр шейини итирмиш адамлар кими үмидсиз вә пәришан һиссә әтди...

Ахшам Кәрим Сурхай илә онлара кәлди. Чәфәр киши гонағлары артырмада гаршылады. Кәрим—таныш олун, ая! Мәним көһнә достларымдандыр, —дейә Сурхайы она тәгдим әтди.

Онаар яры Шәрг, яры Авропа үслубу илө бәзәнмиш кичик бир зала кирдиләр. Чәфәр, тәмиз ар әртүклү бөйүв орталыг столунун атрафында гонагаара ер хәстәрәрәк:

— Бизим бу касыб комамыза енә дә хош кәлмишсиниз,—дейә Сурхай мүрачнәтлө күлүмсәди.

Ширин ичәри кирәрәк солгун бир табәссүмлә гонагларла көрүшдү. Оун әйниңдә ясәмән рәнкли днәкдән садә бир палтар варды. Белн, әйиң парчадан тикпәмиш әлиң төгга илө сых багламышды. Сачларыны тоңлаяраг башынын архасында санчагламышды.

О, йүңкүл вә сәссиз аддымларла чевриләб енә о бири отага кечди. Бир аз сонра дөрд стакаң чай вә киләнар мүрәббәси кәтирди. Сурхай ичә бир изаакәтлә падносу оун әлиңдән алыб чайлары найлашдырды. Ширин атасынын янындакы бош столда отурду. Чәфәр киши чайыны нәлбәккәйә төкәрәк:

— Печәдир... бизим ерләр хошунуза кәлирми?—дейә Сурхай мүрачнәт әздәи.

— Кәзәл ерләрди... хүсусилә тәбиәти... дүпән кечә сәһәрә гәдәр сизин бағчада охуян бүлбүлә гулаг асышам. Үч-дөрд ил оларды ки, бүлбүл сәси эшитмирдим.

Кәрим нәлбәкисинә мүрәббә кәтүрәрәк өз-өзү илө данышырмын киши:

— Сәһәрә гәдәр... бир көр, мусигишүнаслыг нә демәкди. Доғрусу мән бурада олдуғум бу үч илө демәк олар ки, һеч бүлбүл охумағына фикир вермәмишәм.

Чәфәр киши бәрәдән күлдү. Ширин тызарды вә нәзәрләрини композитордан сағындырмаға малышырмыш киши гаршысына бахды.

— Йохса гонағымыз мусигишүнаслыгдыр?—дейә Чәфәр киши хош бир табәссүмлә Сурхай бахды. Кәрим чайыңдан бир гуртум алараг:

— Яхшы таньмышышыңыз,—деди.

— На, онда мәнниң достумсунуз ки.

Сурхай күлүмсәди:

— Мусигини чохму севирсиниз?

Чәфәр киши башыны төрпәдәрәк:

— Чох...—деди.

Кәрим киләнар чәрдәклерини ағзыңдан гашыға бура-хараг:

— Аңчаг һамысыны йох. Дейәсән мугаматы чох севир...

Сурхай, үзәриндә ох атап гладнатор барел'ефи олан портсигарыңдан бир папирос тыхарараг:

— Көрүнүр ки, потлу мусигини хошламырсыңыз—деди.

Чәфәр киши, нәзәрләри папиросабынын үзәриндәки шәкилдә олан гызына бахараг күлүмсәди:

— Ширин һәмйәшә мәннәлә бу барәдә далашыр.

Ширин хәффизә дикеннәрәк композитора бахды.

— Мәнниң,—дейә Чәфәр киши давам әтди,—бу ени операларын мусигиңдән о гәдәр дә хошланмадығымы бәйәнмир. Мән дә дейирәм ки, гызым, нә дейирсәң дә мән бир «чаркаһ» дәсткаһыны онлара дөйишмәрәм.

— Нә үчүн онлар сизә хош кәлир?—дейә Сурхай со-рушду.

Чәфәр кишиниң при күләш кәзләри чидди бир ифадә алды. О, ачыг пәчәрәдән көрүнән гараплыг бағчая бахараг бир аң фикрә кетди. Сонра сакит вә юмшаг бир аһәнклә:

— Доғрусу нә үчүн олдуғуну өзүм дә билмирәм. Бәлкә дә онлардан бир шей аңла билмирәм... Аңчаг, мәсәлән бир «чаркаһ» чалынанда көрүрсән ки, инсән өзүнү баңга бир әләмдә һисс әләйир. Адама әлә кәлир ки, айдынлыг кечәдә сән бир карванла йол кедирсән. Дәвәләр йыргалана-йыргалана ерийир. Зингровлар явап-явап сәсләнир. Бә-вәклиң дөвә үстүндә отурмуш кәзәл бир кәлиң һсә кәзләри-ни ай ишығында әрийән дағлара зиләйиб нә һсә дүшү-нүр...

Сурхай ериндә доғрулараг сәминни бир вәһлә:

— Сиз ки, лан шаңр ишнәсиниз,—деди.

— Ахы дейирлэр «чаркаһ» кечә карванларынын келишиндән көтүрүлүб...

Сурхай дивардакы халынын баш төрөфиндә асылан скрипканы көстөрөрөк:

— Буну ким чалыр?—дейә сорушду.

— Мәним гызым,—дейә Чөфөр киши Ширинә ишарә эледи.

— Догрудамы?—О, Кәримә мурачнотлә:

— Көрүрсән, кимякәрләрдән дә мусиги һөвәскарлары танылар. Чохданмы чалырсыныз?

Ширин гызарараг яры утанчаг бир төбөссүмлә:

— Икп-үч ил олар,—деди вә аяга галхараг атасжлә Кәримин бошамыш стаканларыны көтүрүб падноса гожду.

Емәкдән сонра олар Чөфөр кишинин төклифилә, чай ичмәк үчүн чыхыб артырмада отурдулар.

Ай, сүтунлара сарылмыш төһөнк вә сармашыг яригалары арасындан сүзүләрәк артырманы шыгландырырды. Багча дәрин бир сүкут ичиндә иди. Ялныз чайын ексәк шырылтысы вә турбагаларын сәси эшидиллрди. Чөфөр киши Сурхая мурачнотлә:

— Көрүрсүңүз кечә нә сакитдир,—деди.—Элә бил ки, сизин чалмагынызы жөзлөйпр. Гызым галх, о скрипканы бир көтир керәк.

Көзләри данма ишанлысылда олан Кәрим көпүлсүз бир төбөссүмлә:—Яхшы бойшуна гоюрсүңүз,—дейә Сурхая бахды.

Сурхай, Чөфөрин бу төклифиндән достунуи нә үчүнсә о гәдәр дә шад олмадыгынын фәргинә варараг скрипканы она узадан Ширинә:

— Йох, сиз чалып,—деди.

— Атам сизин чалмагынызы истәйир,—дейә Ширин әтираз эледи вә нәзәрләри бир ан кәңч композиторун көз-

ләрилә гаршылашды. Сурхай бу бахышлардакы ичә мө'лапын аилады. Скрипканы ридан алараг:

— Нә чалмагымы истәйирсиниз?—дейә Чөфөрдән сорушду.

— Урәйиниз нә истәйир...

Сурхай Бетховенин «Гәмәр сонатасы»ны чалмага башлада.

Әввәлчә һәзин, зүмүмөләрлә башлаан мусиги кетдикчә күчләнәрәк сеһирли бир аһәнклә ахыб кечәнни сүкутети ичине төкүлдү. Чөфөр кишинин үзүңдәки данми төбөссүм төдричлә чөкилпр, көзләри дәрдин бир ифадә алырды.

Ширинә элә кәлирди ки, өмрүндә илк дөфәдир ки, бу гәдәр дәрин мәнәларла чырпынан бир мусиги эшидир. Урәйи бирдән-бирә анлашылмаз, риготли дуйгуларла титрәди вә о, нәчиб бир һәйәчанла ишанлысына бахды. Кәрим, Ширинин дөфәләрлә диггәт етирмиш олдуғу көдәк гарандашла кибрит гутусу үзәриндә нә исә чызмагара эләйпрди: Үзүңдә, һәр заманкы кими, кәскип зейһинә, ити аглына дөләләт эләйән ади бир ифадә варды. Ширин хәфифчә бир аһ чөкәрәк тәкяр композитора бахды. Солгун ай ишыгында буну үзү һәлим вә нурани көрүңүрдү. Мелодия аличәнәб бир әдә илә салланыб кетдикчә, гыза элә кәлирди ки, бу һәлимлик артыр, йүксәлир вә мунис олурду...

Оғлаын бир чүт мави бұллур кими парлаан көзләри праглара, айдынлыг кечәнни дәрин сүкуту ичиндә рө'яя даламыш дағларла бахырды. Бу көзләрдә инди хуля кими узаг вә кәдрли бир мәнә варды.

Ширин галхыб, үзү багчая төрәф сүтуна сөйкәнди. Соната салланыб кедир, симләрин дилсиз шикәйәти кечәнни гәлбиндә чырпыныр, чырпынырды. Пәһайәт о, сон дөфә дәрин бир фәганла һычгырыб сусду. Чөфөр киши сәки иширди бир дохудан айылды. Дәриндән бир нәфәс алараг күләмсәди:—Сағ ол гардаш оғлу—деди вә ону еипчә ко-

дүрүш кими мейрибан бир бахышла нээрден кечирмэй башлады.

Сурхай дуруб Ширинин янына калди.

— Сиз догруданмы мусигини чох севиринаиз?

— Не үчүн сиз буна шүбһе эдиринаиз?—дейә Ширин яны инчик халла сорушду. Сурхай суалының кәскип тө-сирини аңлаяраг:—Иох,—деди,—сиз айры чүр баша дүш-мәйин. Намы кими мусигичләр дә өз сәнәтләрилә башга-ларының маракланмаларыны арзу эдәрләр. Сиз мүнтезәм сурәтдә чалырсынызмы?

Ширин багчая бахмагда давам эдәрәк:—Хейир, һәрден бир,—деди.

Гайната илә күрәкән һөрд ойнайырдылар.

Кәрим бөйүк бир диггәт вә сәбрлә марса чалышыр, Чө-фәр киши исе төнтимиш бир телашла марсадан гуртармага чәнд эдир вә зәрин исе вермәйиңдән тез-тез һирсәнирди.

Сурхай бағларып үзәриңдән эншә доғру әйиләп ул-дузлу көй гүббәсинә бахараг яваш вә ахычы бир ифадә илә:

— Белә кечәләр һәмнишә мәнә өз кәңчлийиңи хатырла-дыр. О заманлары айып ишығы, ағачларып кәлкәси, су-ларып шырылтысы, һамысы... һамысы бизим кәңч гәлби-мизп нә исе мәчбул, ширин бир интизар һисси илә дөйүн-дүрүрү.

Санки гаршыда бизи нәһайәтсиз сиррләрлә долу гәрибә бир аләм кәзләйирди. Биз бу аләмә тез чатмага теләспир-дик...—О, дәршп бир нәфәс алараг,—бәли, о заман биз һәята кәлпирдик. иңди исе яваш-яваш кедирик... Пушкиния «Өмүр арабасы» шеирини охумусунузму?

Ширин кәзләрини багчадан чәкмәдән, пычылты илә:

— Хейир,—деди.

— Ушагыгда,—дейә Сурхай давам этди,—бир фалчы дейиб ки, куя мәнни яшым отуздан кечмәйәчәк. Белә шей-ләрә инанмасам да, енә дә бу сөз мәнни тез-тез өз һәятым

һагында дүшүндүрүр. Әввәл-ахыр бир күн бу дүниядан чыхып кетмәли олдуғушу билмәк нә гәдәр аңлашылмаз, нә гәдәр азгырдыр... Дейирләр Көтө чан вердийи заман азгындан чыхан сон сөз «Бир аз даһа ишыг...» олуб.

Ширин һәйәчанла онун үзүнә бахды, Сурхай ая тәрәф сүрүнән булут парчасына баһа-баһа:

— Лакшп,—деди,—Көтө һеч олмәзсә кәңүлләрдә әбәди бир хатирә гоюб кетди...

О, керп дөнәрәк:

— Иә, бу дөфә ким марса олду?—дейә ойнаяңлардан сорушду.

Марса әләдийи үчүн бир ушаг кими севиңән Чөфәр киши Сурхай көз вурараг:

— Достуң иши харабдыр,—деди вә зәлләри әлпидә сиккәләйәрәк:—Ал, бу да бир гоша шеш!—дейә туллады. Догрудан да гоша шеш дүшдү.

Чөфәр киши гәһгәһә илә күләрәк ахырынчы дөрт да-шы да чыхды.

Кәрим мәчбури бир тәбәссүмлә:—Әкәр бу гошаны вер-мәсәйди марсадан чыхардым,—дейә аяга галхды. Сурхай көзләри йол чәкирмиш кими бир фикри дағышылыгга:

— Инсанын һәр бир арзусу да Чөфәр дайының гоша шеш атмасына бәңзәсәйди...

Кәрим кәңқасыны кәтүрәрәк:

— О заман,—дейә Сурхайның сөзүнү кәсди,—яшамаг мәнәсыз оларды, әзизим. Кәл кедәк, мәнним лабораторияда бир-икү саатлыг ишим вар.

Оңлар худаһафизләшдиляр. Ширинлә көрүшдүйү заман Сурхай онун гәсдән нәзәрләрини юхары галдырмамага ча-лышыдығынын фәргинә варды.

— Гардаш оғлу,—дейә Чөфәр киши Сурхай мурәчиәт әләди.—Йәгин ки, бизи унутмагчагсан. Бах, өз әвиндир, тез-тез кәл, кет. Бәримә, бахма. О, өз кимя лаборатория-сыны биздән чох истәйир.

Онлар кедондон сонра Чофэр гызындан сорушду:

— Бу оғлан композитордumu?

Ширин көпүлсүз:

— Дейсэң элэдир—деди.

— Чоҳ уста чаладыр. Саг олсун.

Ширин һеч бир чаваб вермөдөн галхыб өз отагына кечди. Ачыг пәнчэрини гаршысында даянараг үзүнү ишшэй сөйкөди. Нөзөрлэри билахтияр гоншунуп отагына тэрөф чеврилади. Бу замап уюмуш күллэр арасындакы бүлбүл сөслөнди. Оун фэридлары инди кәпч гыза кәдэри, гәриб бир тәспир багышлайырды. Нишанлысынын баг дедиһи сөвлэр ядына кәлди: «Бу үч пәдә мән бүлбүл охумагына һеч фикир вермәмишәм». Гәлбини һәгәрәтлп, әсәби бир һис чулгады. «Көрәсән о, нийә беләдир?»—дей башындап гүссәли бир фикир кечди.

Сурхай достундан айрылгандан сонра өз әвинә кәлди. Сөюнүб фирузәйи инәкдән тикилмиш халатыны кейшиди, сонра пәнчэрини янына гоюлмуш язы столуна әйләшәрәк арымчыг галмыш бир симфониясыны ямаға башлады. Лакин давам әтдирә билмәди. Өзүндә бир шараһатыг һис әдәрәк гәләми ерә гойду. Столун архасына сөйкәләрәк кәдлэрини чөлә ипләди. Сәһәрдән бәри олан һадисәләр бир-бир хәллындан кәлиб кечмәйә башлады. Дүшүнчәлэри би-пхтияр Ширини үзәриндә даянды. Гызын кәзәллийи оу һейран әдирди. «Догруданмы онлар бир-бирини севир? Лакин бу кәзәл нишанлынын һәрәкәтлэри, үзүнүн ифадәси бәс пәдән белә кәдәри кимидир? Ахы онлар еничә нишанланмышлар... Йохса бу кәзәл гыз чәкпикәпәлик вә я тәвәзә кәстәрпр?»

О, Ширини Кәримә гаршы олан бүтүн һәрәкәтлэрини тәкрат-тәкрат вә инчәдән-инчәйә тәсәввүрүндән кечирпр, онда өзүнүн ашладыгы һәгиги әшг нишанлэри ахтарырды. Лакин дейсәң бу йох иди. «Әкәр белә пәс дә үчүн Кәрим

о гәдәр дәрри бир әгх сәһибә олдугу һалда белә бир сәһиә йол верир? Гыз пәс санки дүнянын ән йүксәк мәнәббәти үчүн яраныб...» Бирдән өз муһакимәлэри өзүнә гәрибә корүндү. «Лакин мән нийә халгын иши һаггында белә баш чатладырам. Һәр һалда онлар өз ишлэрини мәндән яхшы билирләр»—дейә аяға галхараг союнмаг истәди. Лакин юхусу кәймәйирди. О, аргы аددымларла байра чыхыб багчая дүшдү. Шириниң сәһәр суладыгы күллэри янына кәлди. Олардан тәмиз баһар һавасына гарышмыш зәриф бир әтир галхырды. Гызыл күлләр ай ишыгында сүрмөйд мәхмәр кими корүнүрдү. Ясәмән салхымлары тутгун мави рәикә чалырды. Агачлар мүржүләйирди. Ай чәнүб тәрәфдәки дағларың үзәринә доғру дикәлмишди. Сәма мави бир нур дөнизи кими иди. Сурхай ишрини, йүнкүл дуйгуларла агачынын арасында долашырды. Бирдән о, пәнчәрә гаршысында отурмуш Ширини корду. Оун башы яна доғру аяча әйилмиш кими иди. Узагларда долашап бахышларында хуялы, пәтирабды бир һал вар иди. Үзү о гәдәр солгун иди ки, санки индичә әрийиб ай ишыгына гарышамаг иди. Сачлары бир чүт һөрүк һалында чийинлэри үзәриндән габаға ашырылмышды. «Көрәсән нийә индйә гәдәр ятмайыб»—дейә Сурхай дүшүндү вә усуллуца чеврилиб отагына кетди. Даманы сөлдүрүб ятагына узанды. Ялныз сәһәрә яхын юхуя кетди.

Сурхай тез-тез достунун янына кәлиб-кетмәйә башлады. Кәрим буну ахып бир достлуг истигаплылыгы кими гиймәтләндирди. Сурхай бәзән гызы кимя лабораториясында ялныз тапырды. Шириниң һәр дәфә һәйчәнанын бөгмаға чалышырмыш кими сакит бир корүнүшлә оун сәламыны алыр вә өз иши илә мәшгул олурду. Сурхай бәзән чоҳ аз башы чыхдыгы кимя элми һаггында чүрбәчүр шейләр сорушурду. Гыз оун нөзәрлэриндән гачмага ча

лышараг (Сурхай буну һисс эдирди) һәр шей һаггында олдугча айдын вә гыса чаваблар верәрди.

Бир дөфә Сурхай онун кимя сәһәспдөки билииндән һәггигәтән һейрәтә кәләрәк:

— Дөйәсән сиз Кәримни элми кар'ерасына рәгпб олачагысыныз,—дөйә, зарафат эләди вә биринчи дөфә оларак Кәрим һаггында онуна тәклидә сөз салды. Гыз узун, назик гашларыны чатарак:

— Йох,—деди,—о, чох арыллы адамдыр. Она чатмаг сизни дүшүндүйүнүз гәдәр дә асан дейли.

Сурхай онун үзүнүн ифадәсиндәки архайынлыга диггәт эдәрәк вә «сизни дүшүндүйүнүз гәдәр дө...» сөзләрини аһәнкиндән ичпийәрәк—«бу һәр һалда әсл сөзкә нишанәси дейли»—дөйә дүшүндү вә бир һаһирәс яндырарак:

— Тамамла догру сөйләйрисиниз,—деди,—мән һәлә ушаглыг чагларымыздан онун бөйүк адам олачагыны һисс эдирдим.

Бу заман голтуғунда китабла долу портфел олан Кәрим ичәри кирди.

— Биз индишә сәнин һаггында данышырдыг,—дөйә Сурхай күлүмсәди.

Кәрим аһ парчадан тиеклимиш бөйүк дәсмалла злын төршип сизәрәк:

— Сиз мусигичиләрә нә вар ки, сөһбәтә һәмшпә вахт тапырсыныз. Амма мән дөрд саат мүнәзирә охуюб кәлишәм,—деди.

Ширин галхыб явашча о бири отаға кечди.

Сурхай гызып бу һәрәкәтиндә нә исә инчик бир һаһ һисс этди.

— Сән бүтүн күнү ишдә олурсан. Сонра нишанлыны күсдүрәрсән һа...—дөйә Сурхай өзлүйүндә догру һесап эләдийип бир мүнәһидәсини зарафата салыб деди.

— Белә дө лазымдыр,—дөйә Кәрим халатыны кейинәрәк дәрһал өз тәчрүбәсинә башлады.—Отун көкү торпагдан үзүләндә солуб гурудугу кими севки дө инсанын өмәс

һөятиндән айрылдыгда тез сөнүб кедәр. Бунлар бир-бирини тамамлайыр.

— Бу, һәддиндән артыг ишкүзар бир мүнәһидә дөйәһими?

Кәрим кәзләри өз ишиндә олугу һалда истәһза гарышлыг кәскип бир тәбәссүмлә:

— Йохса сән епә дө севкини һәр шейин фөлүгндә олан бир дуйғу кими идеализә этмәк фикриндәсән?

— Идеализә нә үчүн?—дөйә Сурхай бир гәдәр ичпимиш, әтираз этди.—Севки һәр шейдән әввәл бир севки оларак галыр. Онун да өзүнә көрә сәбәбләри, гапулары вәр.

— Буна көрә дө о, азад вә гәти бир һөкмә маликдыр? Эләми? Йох, әзизим! Севки сәнин дүшүндүйүн кими һәр нә гәдәр мүгәддәс бир дуйғу да олса епә дө, арып, ирәдәнин һөкмүнә тәбедир.

Сурхай «нә гәдәр гуру бир интеллектуализм» дөйә дүшүндүсә дө һеч бир чаваб вермәди.

Бу күндән сонра онларын арасында союғлуға бәизәр бир мүнәсибәт яранды. Кәрим достуну о гәдәр дө һәрәрәтлә гаршыламады вә һәр дөфә о кәләндә чидди бир ишлә мөшгул кими көрүндү. Сурхай да буну һисс этдийин үчүн олмалыдыр ки, бир даһа кимя лабораториясына кетмәди.

Онун бу көрүмәзлийи Ширинни гәлбинә сислә, сөн баһар кечәси кими ачы бир һиссә даһил олду. Бу дуйғу ону һәм әсәбиләшдирип, һәм дө парәһат эдирди. «Яд бир адамдын йохлуғу нә үчүн мәни дарыхдырыр?»—дөйә һайзәчәллә дүшүнүрдү. Ләкин бу заман композиторун бурахдығы тәсирләр ширин бир хәлл кими онун гармагарышлыг дуйғулары арасындан баш галдырарак бүтүн гәлбини әһәтә эдирди. Гыз бундан горхурмуш кими дөнлүнү зорлайыр, бу фәсуһкар ахынын гаршысындан гачмаға чалышырды. О, иһадкарлыг һөстәрәрәк яһныз өз нишанлысы

нагында дүшүнмөк истөйрди. Лакин һейһат... о бөйүк исте'дадын көз гамачдыраи шөфөглэри яваш-яваш гара булутлар ардына чэкилар, союг көлкөлөр узанага гызыл руһуну һәр тәрәфдән бүрүйүрдү. Онуи гөлби исе гызыл-ма, испинмөк үчүн шиддәтли бир мейл көстөйрди. Бу горибә һисси һөкмү алтында о, гейри-шуури бир чэзибә илә енә дә композиторун хаялына чумурду вә ондан сонсуз бир зөвг дүюрдү. «Композитору севпрдими?» бу суалын чапабы ону дөһшәтә салырды. Өз-өзүнә:

«Пох... йох, мән онун... Кәрминн арвады олачагам. Ахы мән буна сөз вермишәм»—дейә әсәби бир бөһрән кечирир, тәбиәттидәки гапалылыга бахмайраг, Кәрминн әлми шөһрәттиңи, исте'дадыны ерли-ерсиз өз йолдашлары арасында тәрифләйир... вә бунула да саңки гөлбинн сакитләшдирмәйә чалышырды.

Лакин һеч өзү дә истәмәдийи һалда тез-тез операя көдирди.

«К» шөһәриндә «Кармен» операсы илк дөфә оларак тамашая гоюлурду. Дирижорлуғу Сурхай анаырды. Яхын ложалардан бириндә отурмуш Ширин оғрун бахышларла онун һәр бир һәрәкәттиңи сейр эдирди. Кәңч оғаныв һәрдән чеврилиб онла галан нәзәрләриндән Ширинә инди башга бир аләм көрүнүрдү. Она элә кәлирди ки, бу саат мпиләрчә көзүн дикәддийи бу оғлан дүнянын ән хошбахт адамыдыр. О, кәңч гызларың нечә бир һейранлыгла композитора бахдыгларына диггәт эдир вә бу онда кәркин бир һәйәчан доғуруду...

Тамашанын сонунда курултулу бир алыгын гопду. Намы «Дирижор! Дирижор!»—дейә гыпгырырды. Нәһайәт кәңч дирижору сәһнәйә чыхартдылар. Бүтүн зал алга галхараг ону алгышлайырды. О, көзәл дүзүлүшлү ағ дилләрини көстәрәрәк күлүмсәйирди.

— Лап ушаг кими күлүмсәйир,—дейә бөйрүндәмн гыз әйиллиб Ширинә ычылдады.

Оғланын бахышлары долаңыб бир ап Ширинин үзәриндә даянды. Күр электрик ишыгында онун көзләри о гәдәр парлаг вә мөс'үд көрүндү ки, вә онлар Ширини үрәйинә элә бир гүдрәтлә ишләди ки, кәңч гыз сарсыдычы, чөшгүн бир шейин сөл кими ахыб гөлбинә долдугуну вә бир анда дамарларына айылараг ону титрәтдийини дуйду. Бир шейдән горхмуш кими һәйәчанла аяга галхараг йолдашына—«Дур көдәк»—деди.

Күчәйә чыхдыглары заман Ширин көзучу Сурхайын архасынча көлдийини көрәрәк йолдашына—«Бир аз тез көдәк»—дейә аддымларыны сийпләтди. Лакин бу заман Сурхай онлара явашараг салам верди.

Бир бинанын гаршысында Ширинин йолдашы худәһафизләшиб айрылды. Онлар бир нечә дәгигә сәссиз кетдиләр. Гызын дахили бир һәйәчан-көчирдийини һисс эдәя Сурхай:—Нә әчәб Кәрим кәлмәйиб?—дейә сүкуту позду.

Ширин онун үзүнә бахмадан:—Ишләйир,—деди.

— Бу гәдәр ишләмәк чох бөйүк ирадә истөйир. Кәрим хөйсрли оғландыр (О, гыза диггәгли бир нәзәр сала-раг)—Мән сизин кәләчәк хошбахтыгыңыза әминәм.

Ширин әсәби вә яваш бир сәсәл:

— Доғруданмы сиз буна инанырсыңыз?—деди. (О, бу сөзләри нечә олду да деди? Буну Ширин сонрлар дә өзү үчүн айдынлашдыра билмирди). Сөзләринин мәнәсы бирдән онә о гәдәр горхулу вә жунаһкар көрүндү ки, Сурхайын янында артыг бир сәһнә белә даянмага өзүндә тәгәт билмәйәрәк айрылыб чәлд бағчаларына кечди.

Отагына дахил олуб назик яз пәлтосуну белә чыхармадан чарнайысынын үстүндә отурду. Она элә кәлирди ки, гөлбинн союг бир шейлә сыхырлар. Әвин гаранлыгларында бир чүт көзүн кәскин бахышлары онун көзләри-

на санчыды. О, бир ай сонра эри олачаг адамын сакит үзүңү, агыллы алшыны көрдү. Бир аз габаг сөйлөдүйн сөздөр бир дага зелиндөн көчди. Бүтүн вүчүдү илө титредди. Үзүңү элорилө өртөрөк «Мен нийэ элө додим»—дейэ дэрини бир подамэтлө нычылдады.

Экэр о, өз нишандысындан руһуна ашпа сэмми биэ мөһөбөт мүнәсибәти көрүш олсайды вэ ону инди хатырлая билсәйди бәлкэ дэ онун хоялы гаршысында диз чөкөрөк, үзр истәмөк, гөлбиннэ эвөлкн сүкүнәтиннэ бөр-па этмөк истерди. Баг дедийн сөзлөр вэ онларын эй-һамы экэр бир күнаһ идисэ о, бундан руһуну тэмизлөмөк үчүн миш дөфә төвбө эдәрди. Лакин белэ бир хатирә йох иди. Көрим һеч бир заман онун руһуна нүфүз эдә биләмәшиди. Онун кәңч гәлби исэ өз һәгиги һагғыны, һәят ишыгы олан о гүдрәтли мөһөбәтнэ истәйирди. Бу һейвани бир һисс вэ я шәһвани бир тәләб дейилди. Бу, бәллүр кими саф бир гәлбин, һисанлыгын ән али, әп мүгәддәс һиссәриннэ доғру олан күнаһсыз чырпынышы иди...

«Мәсәлэ айдындыр... айдындыр»—дейэ Сурхай өз отағында варкәл эдирди: «О, мәним бу алим достуму севмир... гәтн сурәтдә севмир. О, өз кәлчөк сәәдәтиннэ инаммағда һаглыдыр. Нә үчүн Көрим буну дуймур? Нә үчүн бу эвләмәнин гөрхүлү агибәтнини көрә билмир? Нә үчүн о, ялныз өз эһтирасилә һесаבלашыр?»

О, өз достуна гаршы бу чүр иттиһамкар мүнәкимәләр йүрүтдүгәчә гәлбиннэ дәрнликләриндә гайнап вэ ваһирә чыхмаға чалышан кизли бир дуйғунун габагы ачылырды. Бу, онун Ширинә гаршы олаң вургунлуғу иди. Индийә гәдәр о, буну өз-өзүнә эһтирафа чәсарәт этмирди. Достлуг, сәдәгәт мөһигләри бу дуйғуңун гаршысыны кәспрди.

«Лакин нә үчүн бу күнаһсыз гызын гәлби өзүңү гурбан этмәлидир. Белэ бир фәдакарлығ Көримә, мәним эзиз

достума истәдийн сәәдәти вәрә биләрми? Онларын гурачаклары һәятда бир сыра мүдһиш фәхиләрини баш вер-мәйчәйиннә ким зәманәт вәрә биләр? Ах мәним достум!».

Беләликлә Сурхай Ширинә гаршы олан мөһөбәтиндә яваш-яваш өзүңү һаглы һесаб әтмәйә башлайырды.

Һәмш кечәнин сәһәри Ширин бүтүн күнү Көримнэ пәзәрләриндән гачараг өз кабинетиннэ гаһанды. Аһшам композитора сөйләмәш олдуғу о мүдһиш чүмлә бир дөгигә зәһңиндән әл чәкмәйәрәк она эзаб верирди. О, инди өзүңү бүтүн сиррләри ачылмыш кими һисс эдирди. Бу онун гүруруну, пәзәт-нәфсини яралайырды. О, һәр шейн унутмаг, тәкрар эвөлкн вәзийәтиннә гайытмаг, әрә кәтмәйә сөз вермиш олдуғу ағам гаршы мәрд олмаг, өз кәлчөк сәәдәтиннэ инаммаг истәйирди. Бу кәзәл кәзлү композиторун кәлмәсилә гәлбиндә башламыш бөһрәп экәр ничаг илө кәслиб атылмасы мүмкүн олан бир шей олсайды о, буну уф дәмәдән эдәрди. Лакин кәңч гыз истәдийн гүввәти өзүңдә тана билмирди...

Ишин ахырында Көрим онун янына кәлди.—Нә вар, нә йох, Ширин? Бир аз кейфиз кими көрүнүрсән—дейэ диггәтлә гызын үзүнә бахды. Ширин кәзләрини юхары галдырмаға чәсарәт әтмәйәрәк яваш сәслә:

—Бир аз башым агрыйыр мүәллим,—деди.

—Енә дә мүәллим... инди сәп дә мәним кимп бир мүәллим дейилсәнми? Нийә адымы дөмирсән.

Столун үстүндәки ачыг журналы вәрәгләйәрәк:

—«Мөһлуларда электротитин диссоциация» һағын-даки ени мөгафәни охудунму?—дейэ сорушду.—Мүәллиф гәрибә фикирләр ирәли сүрүр. Мәнә элә кәлир ки, онун мүлаһизәләриндә һәгигәтә яхынлығ чоқдур. Бу барәдә сабаһ мүнәзирәм олачаг. Марағдансан, кәл гузаг ас.—Бир гәдәр суслудуған сонра:—Атаджид нечәдир?—дейэ күлүмсәди. Бу тәбәссүм Ширинә союғ вә ерсиз көрүңдү.

— Ихшыдырлар.—дей өзү дө пә этдийни билмедийи һалда гаршысындаки чһазлары гурдалады.

Карим худаһафизләшиб кетди. Ширини дуйгуларында ахшамдан бәри кедән мүбаризә бирдән-бирә ачы бир руһ дүшкүндүйүнә чеврилди. Галхыб агыр, вә йоргун аддымларла эвләринә кетди. Башы агрыдыгыны бәһанә әдәрәк шам этмәдән өз отагына кечди.

О, берет вә жакетини чыхардыгы заман көзләри бәйүк күзкүнүп баш төрөфинә вурулмуш шәклинә саташды. Бу шәкли анасынын вәфатындан бир ил сонра чөкилмишди. Ширини о заман едди яшы варды. Әйниндә юхары дүймәләри ачыг бурахылымыш френч олан, сәчләри керийә даранмыш атасы стулда отурмуш, балача Ширини исе аяг үстүндә даянараг саг элини онуп дизи үстүнә гоймушду. Пәзәрләри, атасынын эли гара гашлы вә кур бығлы үзүндәп кечәрәк өз портрети үзәриндә даянды. Көзләриндәки кәдәрә диггәт әдәрәк нә үчүнсә күлүмсәди, сонра күзкүйә, өзүнә бахды. Онун көзләри инди даһа бөйүк вә көзәл олмушду. Ләкин онларын бахышларында енә дө нә исе бир гүссә сахланмышды. Ширини хәфифчә аһ чәкәрәк столуң үстүндәки бөйүк албому көтүрүб һәмшишә дәрдли вахтларында олдуғу кими яваш яваш вәрәгләмәйә башлады. О, агышларына һейран олдуғу бир сыра кимя вә тәбиәт алимләринин дө шәкилләриня вахтилә бөйүк бир севки илә бурая гоймушду. Инди онлар бир-бир кәлиб кечдикчә гыз өзүндә артыг о әввәлки пәрәстишкарлыгы дуймурду. Санки бунлар инди онун үчүн узаг вә ябанчы адамларды. Бирдән Көтенин шәкли кәлди. Онун ири вә нүфузәдигчи көзләринә диггәт әдәрәк, «Бир аз даһа ишыг» сөзләрини хатырлалы. «Нәдән һәят онун үчүн бу гәдәр әл чәкилмәз, бу гәдәр ширин имиш? О ки, вәштад үч ил дүняда өмүр сүрмүшду. Дөйирләр бу бөйүк адам етмиш дәрд яшында олдуғу заман Улрика адлы көзәл бир гыз совмишди. Гәрибәдир... дөйирләр бу гаршылыгы бир мәнәббәтмиш. Догруданмы

мәнәббәт бу гәдәр гүдрәтлидир? Догруданмы о, дүняда чәми он сәккиз баһар көрмүш кәнч бир гызын гәлбини бу гочая талындырмышды?»

Бу заман гоншунун каманы дилләнди. Ачы бир һичрандан вә я узаг бир висам һәсрәтиндәнми данышан сәсләр пәрдә-пәрдә ахыб кәлди. Ширини албому диванын үстүнә туллаяраг галхыб байыра чыхды. Кечә айдышыгы инди. Капит мави бир түлә бүрүнмүш кимиди. Бағларын арасы илә ахан чай күмүш кими парылдайырды. Гоншунун пәнчәрәсиндән чөлә яшыл бир ишыг төкүлүрдү. Ширини дүшүб бағчая кетди. О, бир хәял кими абәстә, сәссиз аддымларла агачларын арасында долашырды. Ай ишыгынын көзәллийи, кечәнин сәссизлийи, гызын күлләрин, ясәмләрин этринә гарышараг кәнч гызын гәлбинә ахыр, она анлашылмаз гәриб дуйғулар толгун эдирди. Онун көнлү каманын тәрәнәләрилә ганадланараг сонсуз диярлара учурду. О нәһайәтсиз узаглардан кәнч Улриказын көйләр гәдәр дәрин, үлви бир мәнәббәтлә хумарланан көзләри бахырды. О, батмага доғру кедән бир күнәшин сон шәфәгләриндән һейран олурду. О, бу күнәшин эшиг илә чырпышырды... Каман сусду, санык о, күнәш дө батды... Ширини хәялләри гаралды. Бирдән о, аяг сәсләри әйпидиб кери чеврилди. Сурхайы гаршысында көрдүкдә анлашылмаз бир гөрху вүчүдүну сарды. Оглан онун гара, кәлжәли көзләринә бахараг яваш вә пычылдыгы бир сәслә:—Мән сизи пәнчәрәдән көрүб кәлдим,—деди.

Ширини өзүндә һәйчән гарышыг бир һалсызлыг һисә әдәрәк агача сөйкәнди.

— Ачыг данышдығым үчүн үзәр истәйирәм,—дейә Сурхай давам этди:—Мән сизни гәлбинизи көрүрәм. Бу мәнә эзаб верир. Мән истәйирәм ки...

О, тәрәддүд әдирмиш кими бир нечә саныә сусбәраг гаршысына бахды. Сонра нәзәрләрини еңә дө гыза черпәрәк:—Мән истәйирәм ки,—дейә тәкфәр этди,—дүняда

спиз севән, һәм дә чох севән, спиз анлайн бир нәфәрин олдуғуна инанасыңыз...

Ширин әлләрилә үзүнү гапады. Сурхай әлини онун голуна тохундураг:

— Ширин... Рича эдирәм...—деди.

Һәмин бу дәнгәдә, он ики саатлыг әлми пшдән чы-
хыб йорғун-арғын эвнә кәлән Кәрим нишанлысыклинн
бағчасында пычылты эшидид аяг сахлады. Дарабанын
тахталары арасындан бахдыгда көзләриңә инанмады. Ла-
кин йох, бу һәнгигәт иди. Онун нишанлысы үзүнү әллә-
рилә өртәрәк дейәсэн ағлайырды. Бу, онун чийинләри-
нин тез-тез галхыб-әнмәспндән мә'лум иди. Оглан исе
онун голундан тутмуш олдуғу һалда пычылты илә ү
исә дейирди. Кәримә әлә кәлди ки, гызғын бир шейлә
үрәйини сыхдылар. Сурхайын һәйәчан вә нараһатлыг
иһадә әләйән көзләри она бирдән-бирә о гәдәр ийрәнч вә
һәлсыз көрүндү ки, барыдан сычрайыб ону бир ит кими
боғазламагдан өзүнү күчлә сахлады вә артыг бир сан-
йә белә даяна билмәдийини һисс эдәрәк сүр'әтлә уза-
лашды.

Иңчә руһи әзабларын нә дәмәк олдуғуну һеч бир за-
ман дуймамыш олан Кәрим иңди үрәйиндә дөзүмәз бир
агры һисс эдирди. Онун мөһкәм табияти, дәриң ағлы бу
агрывынн гаршысында даяна билмирди. О, Ширинин, о
сакит вә ағыллы Ширинин белә бир хәяәтнини һеч бир
заман тәсәвүр әләмәзди. Буна сәбәб нә олду? Сурхайын
көзәл көзләриңи? Ширин сөзләриңи?

Кәрим, сәбәбин бунлар олдуғуна инаныр вә бу дү-
шүнчә одлу күрзәләр кими әсәбләриндә сүрүнәрәк ону
яңдырырды. «Онда тәгсир йохдур,—дейә һәйәчанла дү-
шүнүрдү.—Беләләринин көзәл көзләри архасында киз-
ләниши жунаһлары дуймаг үчүн Ширинин ағлы һәлә чох
ушагдыр. О, бу көзәл фырылдагычыңи ону нә кими мүд-

һини бир учурума доғру сүрүкләдийини көрмүр. О, анла-
мыр ки, севкини мүгәддәс бир дуйғу һессаб әләйән бу
һоғтабазлар ән нәһайәт бу «мүгәддәс» дуйғуну чинайәт-
кәр бир амансызлыгга тәһгир эдирләр. Бу, онлар үчүн
ялныз драматик бир хатирә олараг галыр. О, билмир ки,
көзәл бир чичәк арыны нечә чәзб эдирсә онун көзәл-
лийн дә Сурхайлары беләчә чәзб эдир».

Беләликлә о, бүгүн кечәни сәһәрә гәдәр ята билмәди.
Лакин бүтүн бу мүддәтдә о, кениш ағына, нәчиб әхлаг
вәрдинләриңә бахмаяраг Ширинлә өзү арасында әввәл-
дән бәри олан муһасибәт һаггында һеч нә дүшүнмәди.

Сәһәр бүтүн күнү Ширинлә көрүшмәмәйә чалышараг
наһардан сонра онлара кетди. Чәфәр дивана дирәкләнә-
рәк гәзетә бахыр, Огланкәрәк исе дөшкәчә үстүндә оту-
руб тикиш тикирди. Ширин әвдә йох иди. Чәфәр езнә-
сиялә әл тутушараг:—Бир аз тез кәлмиш олсайдын сәни
гузугулагы доғасына гонаг эдәрдим—деди.

Лакин о, Кәримин кефсизлийини һисс эдәрәк:

—Бир аз тутғунсан, нә олуб мәкәр?—дейә хәбәр а-
ды.—Гой бизим кими гочалар бикейф олсунлар ки, һай-
һаймыз кеңиб, вай-ваймыз галыб.

Кәрим онун үзүнә бахмадаң вә һеч бир артыг сөз иш-
ләтмәдән ахшамки әһвалаты көрдүйү, кими нағл әләди.
Чәфәр гашлары чатылмыш бир һалда далбадал паширос
чәкәрәк ону динләйрди.

—Мән бу сөзләри тәкчә өз сәәдәтин һөгтейи-һезәриң-
дән демирәм,—дейә Кәрим һәрәртлә әләвә этди.—Ола бил-
ләр ки, Ширин һәлә чох кәңдир. һаятыны, кәләчәйини
һәдәләйән тәһлүкәни көрә билмир. Лакин сиз ону баш
салмалысыңыз. Сиз кечәри, йүңкүл һиссләрә гапылма-
магда она көмәк әтмәлисиңиз.

Беләликлә Кәрим өзүндә бир гәдәр йүңкүллүк һисс
эдәрәк чыхыб кетди.

Чэфор дахиян бир чэтинянк вэ тэрэдүүдөн сонра эл нэхайэт ахшам чагы арвады эвдэ олмадыгы бир заманда Ширини янына чагырыб кэдэрли бир сэслэ:

—Бу нэ индир гызым?—дэди.

Ширин үзэринэ гэфлэтэн бузлу су төкүлүш кими олду. Тэнтимиш вэ горхулу бир аэнкклэ:—Нэ олуб ата?—дэйэ сорушду.

Чэфор папиросундан дэрин бир гуртум алараг:

—Нох, неч нэ кизлэтмэк лазым дэйил, гызым. Мэңу һамысыны билирэм.

Ширин бирдэн-бирэ һэр шейи анлады. Башы агыр-агыр синэсинэ эиди. Сапкн бунула һэр шейи... һэр шейи э'тираф этдийини вэ бу индэ өзүнүн күнаһкар олдуғуну көстөрмөк истэйирди... О, бу һейкэл дурушу илэ морһуу анасыны о гэдэр хатырладырды ки, ата өзүнү сахлая билмэди. Гызыны чэкиб алындыдан өндү. Ширин онун бойнуну гучаглаяраг үзүнү синэсиндэ кизлэтди. Атанын эли үстүнэ бир нечэ дамчы ишти көз яшы дүшдү. Бу көз яшлары, тэгсиркар бир руһун э'тирафындан артыг, севэн бир гэлбин ифадэси иди. Ата чох думанлы бир сурэтдэ олса да буну анлайырды вэ она көрө дэ бу барэдэ гызына даһа неч нэ демэди.

Бир нечэ күнүн ичиндэ Сурхайла Ширини эһвалати бүтүн дэрүлфүнуна яйылды. Йолдашларындан бэ'зилэри ону өз пишанлысына хэянетдэ тэгсирлэндирэрэк үз дөндэрдилэр. Ширини көплү иса баһар фыртыналары кечирирди. Адамлар өз бахышлары, эйһамлары вэ бэ'зэн дэ истеззалары илэ ону сыхышдырдыгча гызын севкиси бэйүйүр. чичкэлэнир вэ этирли ганадларыны онун гэлби үзэринэ кэрпиди. О, өзүнү бир мэлэк кими йүңкүл вэ пэрвасыз һисс эдирди. Бэ'зи дэгнэгэлэр олурду ки, өз сээдэти ону горхуларду. «Догруданмы о, бу гэдэр хохбахт иди? Догруданмы бу һэгигэтдир?»

Бу суаллар гара бир булут кими көплүнүн үфүглэринэ кэлдийи заман о, өзүндэ Сурхайи көрмөк үчүн шидэтли бир арзу һисс эдир вэ ону көрдүкдэ һэр шейи упу-дараг энэ дэ өзүнү сонсуз сээдэтлэр ичиндэ һисс эдирди. Онун мөһөббэти бир пур кими һэр тэрэфэ ахараг, дүңчаны нэһайэтсиз көзэлликләре гэрг эдирди. Һэр шей она ени, көзэл вэ мäs'уд көрүнүрдү. Кэринин онула гаршылашмага чалышмасына бахмайраг, Ширин чэкинмэдэн онун янына кедир, лазымы мäs'элэлэр һаггында суаллар верир вэ ону энэ дэ агылыи бир мү'эллим кими севирди. Сапкн о, гызын вахтыла эрэ кетмэйэ сөз вермиш олдуғу алам дэйилди. Лакин бу, Кэримэ аңлашылмаз вэ бир нөв нөзакэтсизлик кими көрүнүрдү.

Күнлэр кечдикчэ Ширини гэлби өз севкилисинэ даһа индэтлэ багланырды. Онун хэялы инди даһа чидди мäs'элэлэр этрафында һэрлэнирди. Өз-өзүндэн белэ утанан бир мөһчубулугла аплэ һэяты, көзэл бир көрпэ анасы олмаг һаггында дүшүнүрдү. Лакин нэ үчүн неч Сурхай бу барэдэ данышмырды?

Бир кечэ Ширин гызарараг:

—Букүн,—дэди,—Йолдашларымдан бири сорушду ки, бэс тоюпузу нэ вахт элэйчөкөсиниз. Дедим ки, һэлэ Сурхайла бу барэдэ неч данышмамшыг.

Сурхай онун нэ демөк истэдийини анлады. Бу фикир көзэл гызын энгилэ сөрмөст олан дуйгулары үзэриндэн союг бир ел кими кечэрэк сапкн ону ширин бир юхудан ойтды.

Бүтүн кечэни эсэби бир эһвал-руһийэ кечирирди. Һэгигэт кэлиб онун вицданынын һанысыны кэсмишди. «Нэ үчүн һэр бир севки мүтлэг эвлэнмөклэ пэтичэлэимэ-лидир?—дэйэ о, чыхыш йолу ахтарырды.—Севкинин үл-виййэти мэкэр бунданмы ибарэтдир? Мөһөббэт өзү-өзлү-йүндэ мүгэдэс бир дуйгу дэйилми?»

Лакин о. гэлби,ли дэршилклеринде кизлэпмиш башга дага эсасы бир сәбәби әтираф этмирди. О, анлә һаятын-дан горхурду. Бунда сабит бир севкинин олдуғуна инан-мырды. Бу, бәлкә дә кәңчлийипиң плк- замавларында франсыз романларында охунуң олдуғу йүзләрчә әһвала-тын тәсир иди. Яхүд өзүнү кенермиш олдуғу эшг ма-чаралары ону бу әгидәйә кәтирнб чыхармышды? Ялыз бу сәбәбләрдән олдуғуну сөйләмәк чәтиндир. Лакин һәгп-гәт бұдур ки, Шириниң вурдуғу ишарә ондаки әһтирасы бир анда сөндүрдү вә бу, Шириниң үчүн о гәдәр кәзләни-мәз бир һал олду ки, языг гыз тәшвишә дүшдү. Өзүнү бәлкә дә бир күнаһ ишләмиш олдуғу һаггында дүшүнмә-йә башлады. Каһ күзкүнү гаршысында даянараг-кәзлә-лийини тәдгиг әдир, каһ өз рәфтарышы нөгтәбәһгәтә хәя-лына кәтирир, лакин гүсурунун нәдә олдуғуну тапа бил-мирди ки, билмирди. О, өзүнү Сурхая әввәлқиндән шәһ кәстәрмәйә чалышыр, гыздырмалы адамлар кими чох-чох вә һәрарәтлә данышыр, лакин һейһат... севкилиснин әв-вәлки хош тәбәссүмләринә, шчә сөзләринә, айдыңлыг кә-чәләрдәки кәрушләринә бир даһа наһла ола билмирди. О, бир шириниң рә'я кими өзүнү бүрүмүш олан сәадәти тутуб сахламаг истәйпрди. Лакин бу мүмкүн дейилди... О, жә-дирди...

«Ахы бунун сәбәби нә олду?»—Бүтүн жүнү бу суал онун башында һәрләнир, кичкаһлары од кими янырды. О, бу барәдә Сурхая бир кәлмә дә олсун демәкдән горхурду. Ахы Сурхай онун нәзәриндә инсандарын ән нәчиби иди...

Сурхай кәтдикчә аз-аз кәрүнмәйә башлайырды. Ши-рин, онуң өзүндән гачдығыны, гәсдән кәрүнмәмәйә ча-лышдығыны, дәһшәтлә һис әдирди. Бир нечә жүнүн ичин-дә о, хейли дәйишиди. Янағлары солду, кәзләри гую ки-ми дәрин вә таранлыг олду. О, инди һамыдан, хүсусилә Кәримдән чәкишпр, кимсәниң кәзүнә кәрүнмәмәйә чалы-

шырды. Гызын бу вәзийәтини кәрән Кәрим мәсәләдин нә ердә олдуғуну аңлайыр вә «бәди, зәһәр яваш-яваш үрәйә ишләйир»—дәйә дүшүнүрдү. О, Шириниң индики һалыны кечмиш бир севкилдән артыг союгтанлы бир доктор ки-ми муһакимә әдир, ону бәлә шам кими әридән гүввәни дәрк әдә билмирди.

Шириниң һәрәкәти Кәримни элми ишләринә аз дә ол-са тәсир әтмәди. Кәрим енә дә әввәлки кими дәрин муһа-зирәләр охуюр, һәр күн мүнтәзәм сурәтдә алты саат кими лабораториясында өз тәчрүбәләрилә мәшгул олур вә са-кит бир сәбрлә ишин сонуну кәзләйирди. Онун бу һалы кимсәни тәәччүбә салмады. Вахтилә Ширинә бәсләдийи мүнәсибәт аз бир заманда демәк олар ки, унутулду. һамы онлара енә дә бир муәллим вә талибә кими бахмага баш-лады.

Йыш илк күнләриндән бири иди. Күнәш баткәдә. Дағларын әтәкләринә гара кәлкәләр сәрилийди. Бағлар йорғун бир лайлаһ аһәнкилә далгалаһырды. Ширин бағ-чадын гаһысына сөйкәниб гүруба бахырды. Күлләрин арасындан бир бүлбүлүң сәси кәдди. Ширин диксинди, чөврилиб күлсүз бир будаг үстүнә гонмуш сарыкәйнәһ бүлбүлү кәрдү. Кәһлү гәриб бир гүссә илә титрәди. Бүл-бүл охуюрду... Күл нә артыг йох иди. Онун кәһлү дә бәлә иди. Кечмиш күңләр, Сурхайи илк дәфә кәрдуйү о әфсанәли баһар сәһәри ядына дүшдү. Пәнчәрәдән бахан оғланың кәзәл үзү узаг, иришилмәз бир хәял кими сүзү-лүб кечди. Бүтүн буңлар мәкәрсә ширин бир хүя иһиш? Бирдән о, күчә илә кечиб кәдән Сурхайи кәрдү. О, Ши-рини кәрмәдими? Бу, гыза иһанылмаз вә гәрибә кәрүндү. Өзүнү аяг үстүндә күчлә сахлады, додағларындан зәһф вә яралы бир сәс гөңдү:

— Сурхай!

Оглан чеврилиб бахды.

— Багышлайын Ширин, көрмөдүм. Нийэ бурда дурму-сунуз?

Севкилэри башландыгы күндөн бэри биринчи дөфө оларга «сиз» адатла эшитидий бу сөзлөр гыза о гөдөр узаг ва яд көрүндү кп. бууларын Сурхай тарафиндөн дейилдигинэ тээччүб этди. Көзлэри ачы бир төбөсүмлэ парлады. Чохдан үрөйини дөлөн бир сөз додагларына кэлди. «Маним күнаһым нэ олду, Сурхай?»—демөк истөди.

Лакни артыг она яд олан, спэли, бизли данышан бир адама үрөйини ачмаг үчүн өзүндө лазыми гөдөр жүч тапмады. Гэрибэ бир күлүшлэ:

— Неч, элэ белэ дарыхырдым.—деди.

Сурхай эн шидэтли көз яшларындан белэ күчлү бир кэдэр ифадэ эдөн бу мүддиш күлүшү аплалды. «Нэ үчүн бу саат һамысыны ачыб демөмөли?»—дейэ башындан ени бир фикир кечди. Көзлэрини юхары галдырмадан:

— Ширин,—деди,—мөң сизни янынызда мүгэссирөм.—гыса бир паузадан сопра,—чох мүгэссирөм. Мэн сизни галбиниздэ бир нарча ер тутмага чалышдым. Лакни көрүнүр кп, буна о гөдөр дэ һаглы дейилөмниш. Төбиөт сизни шөхсиниздэ кэлөчөк үчүн көзөл, һамуслу бир ана етишдирмишдир. Мэн исэ пийрми догуз яным олдуғу һалда һэлэ бу күнэ гөдөр аилэ сөздөти һаггында дүшүнмөмшөм. Мэн бунун үчүн өзүмдэ лазыми лөягэт көрмүрөм. Бу, бөлкэ дэ гебри-ади, ярамаз бир һалдыр. Лакни нэ эдим, һәгигэт белөдир, гой биз өз севкимизн эбәди бир хатирэ кими галбимизни дөриниклэриндэ кизлөйөк.

Лакни Ширин артыг ону динләмирди. Өзүндэ кетдикчэ бүтүн вүчүдүдү бүрүйән бир кейлик һисс эдирди. Санки союг бир эл онун үрөйини мөнкөнэ кими сыхыр вэ бу союгдуг эсөблэринэ ахараг ону дондурурду. Чеврилиб сүр'әтлэ узаглашды. Сурхай тамамилэ һамуслу бир адам кими һәрәкэт этдигинэ инанмиш һалда чыхыб кетди.

Ширин чарнайысына йыхылараг үзүнү ястыга гойду. Башында һеч бир мөнтиги фикир йох иди. Санки шүүру уюмушду. Көзүнүн гаршысында ядлыз мөһнасыз шөкил-лөү вэ ишыгылы шарлар һэрлөйирди. Инди һэр шей она узаг вэ ябанчы иди. О, эбәди олараг элэ белэчэ галмаг... галмаг, һеч тәрпәнмөмөк истәрди. Нэ гөдөр белэ кечди. билмирди. Лакни бирдөн сәрин ахшам елидэ гарышан ойнаг бир мусиги сәси отага долараг ону диксиндирди. Инди белэ бир шән мусиги эшитмөк гыза гәрибэ кэлди. Догрудаһмы буну о чалыр?—дейэ дүшүндү. Бирдөн бунун Сурхайни яздыгы вэ чох севдийн бир тарачы рөгси олдуғуну хатыралады. О, шүүрсүз бир эсөбилликлэ галхыб пөңчөрөнин гаршысында кэлди! Гопшунун яшыл ишыға гөрг олмуш отагында гәрибэ бир аләм вар иди: пөңчөрөни түл пәрдэләри архасында яшыл палтарлы иччэ бир гадны фигурасы һәрәкэт эдирди. Онун вүчүдү мусигини аһонкинэ уйғун олараг ойлири, бүкүдүр, илан кими гывырылыр вэ бирдөн баш кичәлләдөн бир сүр'әтлэ фырланырды. Инанино архасында отурмуш Сурхайни үзүндө мөмнун бир ифадэ сечилирди. Шириниң көрдүкләри юхуму иди? һәгигәтми иди? Бу, онун бир сөздөт улдузу кими сөчдөйө һазыр олдуғу огланмы иди?

Гадны рөгсини битирди. Инанинонун янына кәләрәк үзү пөңчөрөйө олдуғу һалда даянды. Ширин ону таныды. Бу опера рөгтасәлэриниңдө иди. Алтдап юхары она бахан оглан нэ исэ деди. Рөгтасә башыны керп чөкәрөк, белини гывырылдараг сүрөкли бир гәһгәһэ чөкди. Ширинэ элэ кэлди ки, бүтүн дүня мөһфур бир пәлпәсэ дөнүб оңа күлүр. О, бүтүн гүвәтенин топлаяраг оғлана диггэт этди. Онун көзлэриндэ гәрибэ бир хоһһаллыг ифадәси дүялурду. Оңлар вахтилә Ширинэ дэ белэ бир һөвазиншлэ бахырды... Бирдөн рөгтасә элини яванчча оғланын көзлэринэ чөкди вэ күлэ-күлэ нэ исэ деди. Ширин электрик вурмуш кими титрәди. Санки чиркли бир гулдур эли онун үрөйини,

бүтүн варлыгыны чалды. Бир анда эв, пәнчэрэ, гыз, оглан һәр шей... һәр шей аңашылмаз шәкиллэрэ чеврилэрэк көзлэри гаршысында чашбаш вурдулар. О, байыра атылды. пилләкәшлэри о гэдэр сүр'әтлэ энди ки, бейрун-дәң кечән аңалыгыны белә көрмәди.

О, күчә илэ еримәкдән зиядә йүйүрүрдү. Гаршысына чыхан шейлэр, эвлэр, адамлар, электрик лампалары узаг вә тутгун көлжәлэр киби сүр'әтлэ көзлэри гаршысындан кечиб кедирди. Будур гол-гола бир чүт оглан-гыз кечди. Гыз нә үчүн элэ риякарлыгга күлүмсәйирди? Эвлэр шә үчүн белә айри даямышлар, онларын көрүнүшү нә гэдэр сож вә горхулудур!.. Бу электрик дирәйи нә үчүн белә титрәйир? Бу йол нә гэдэр узагдыр? О, нечә саатдыр ки, элэ беләчә кедир?

Бирдән өзүнү бейүк киия лабораториясынын гапысында көрдү. Гоца гапычы она тәэччүблэ бахараг:

— Хейир ола гызым,—деди,—белә вахтсыз?

Гыз боуг бир аһәнклә—Ач!—дейә әмр этди. Гапычы башыны булады:

— Йох, Кәрим мүәлли ташшырыб ки, кечә һеч кәси лаборатория бурахмайым.

— Йох... йох, ач... ач! Китаб вар, мәнә лазымдыр... Кәрим яхшы адамдыр, ач.

Бу сөzlәр гоца гапычыя гәрпбә вә рабитәсиз көрүндү. О, истәр-истәмәз гапыны ачды. Шириң ичәри кирәрәк гапыны өртдү, сонра даяныб бир нечә сәпийә кей нәзәрләрилә отага бахды вә бирдән ичәрсини сарымтыраг маеләрлә долу банкалара янашды. Көзлэри бир аң үзәринә «НСІ» азылымыш банкая зилләнди. «Бунуцламы?» дейә башындан дәншәтги бир фикир кечди. Әсәби вә чылғын бир рә'шә илэ титрәди. «Йох, бунуцла йох!» дейә өз-өзүнә пычылады вә бирдән ичәрсиндә кей дашлар олан кичик банкаңы көрдү. Әлэринин титрәк һәрәкәтилә оңу көтүрүб агзыны ачды, һәмни бу анда аяг сәсләри әшидилди. Гапы үсулчуа ачылды. Шириң ани бир ваһимә илэ чев-

рилиб бахды, әйиндә узун халат олан Кәрим гапынын агзында даяныб сож вә сакит бир көркәмлә она бахырды. Шириңин көзлэри мүдһин бир парлайышла ири-ири ачылды. О, банкаңы архасында кизләтмәк истәркән дашлардан бириси ерә дүшдү. Кәрим агыр адымларла ирәк-ләйиб дашлар диггәтги бир нәзәр салды. Сонра башыны галдырыб аһәстә вә гуру бир сәслә:

— Онлары бу вахт нә элайирсиниз?—дейә сорупду. Гыз көзлэрини дәншәт вә горху илэ она зилләмиш олдугу һалда сусурду. Кәрим әлиңи она узадараг амипрәң бир ифадә илэ:—Банкаңы өрлиң!—деди. Шириң кей бир итаәкарлыгга банкаңы она верди вә үркәк бир төвр илэ әрийиб отагдан чыхды. Кәрим пәнчәрәйә янашды. Шириң сүр'әтли адымларла күчәнин тинини бурулуб көздән итди. Кәрим күчлә һисс олунан ачы бир тәбәссүмлә әлиндәки банкаң бахды. Гапшыны чатыгыппы ачылды, үзүң ифадәси тәдричлә дөйишиләрәк мәрһәмәтги, көдәриң бир һал ады. Көзлэрини кей дашлардан чөкмөдән: «Дәгруданмы иш бу дәрәчәйә чатыб? Дәгруданмы о көзәт оглан бу гэдәр иш бир адамдыр?»—дейә дүшүңдү.

Оңун дуйгулары иңди, о әввәлки гысганчылыг, гәзәб вә нифрәтдән узаг иди. Көңч бир гызы әдүмүн гапысына гэдәр көтриб чыхармыш сәбәблэри айдың тәсәввүр эдә билмәсә дә о, бу фачиәйә ачийырды. О, гәрәзсиз, ачыг бир гәлб илэ бу сиррә һейрәт эдир вә оңу дәрк әтмәйә чалышырды. Чох гәдимләрдә охумуш олдугу «Ашна Каренина»нын, «Мадам Бовари»нин әдүмләрини хатырлады. Кәрим о заман бунлары язычы фантазиясынын үйдүрдүгу әсәсиз вә бош бир романтика һесаб әләминди. Јакин будур, көзүнүн гаршысында ийирми яшлы бир гыз өзүнү өлдүрмәк истәйирди. Дәгруданмы айры бир йол йох иди? Дәгруданмы Сурхай да, Вронски вә я Рудолф гәбилиңдән олан адамларанды? Әкәр белә дейилсә оңун бу һәрәкәтәрини нә илэ ивәһ әтмәк оңу? Тәмиз, күнаһсыз бир гызын гәлбини чалмаг, сонра да оңу белә йоллара сәл-

маг... Бу, дэһшэт дейилми? Ахы бу онун эйиниэ лазымдыр?

О, өз кабинетинэ кечиб халатыны чыхартды. Кепкасыны көтүрүб отагдаң чыхды вэ бир баш Сурхайын эвинэ кетди.

Сурхай эйинидэ ипэк халат, ганыны ачыб Көрими көрдүкдө донуб галды. Көһнө достар бир нечэ саниё бахышдылар. Пөһайэт Көрим сүкуту позараг:

— Көлмөк олармы?—деди.—Сөһиниэ бир аз ишим вар.

Сурхай яваш вэ һөрмөткар бир сөслө:—Буюр—деди, һәр икиси отага дахил олду. Сурхай конаради күрсүңү орталыг столунун гаршысына чөкөрөк:—Өйлөһ!—деди.

Көрим онун үзүнэ бахмадан вэ кепкасыны элинде тутумуш олдугу һаада:

— Чөх саг ол.—деди вэ бир гэдэр сүсдүгдэн сонра сакит, яваш бир сөслө:—Мэнэ анд олмаян бир ипэ гарышдыным үчүн табагчадан үзр итөйбирәм. Сөнө һәр иэ гэдэр гарибэ көрүнө дэ мэн билмөк итөйбирәм: сизин бу сөн мачоранызын (бу сөзү о, хүсүсү вургу илэ тэлөффүз этди) нэтичәсн нэ олду?

Сурхай шагын бир нөзөрлө она бахараг:

— Сөн һайсы мачорадан данышырсаң?—дейэ сорушду.

Көрим мүлайым вэ ачы бир төбөссүмлө:

— Мөһин кечмиш ишаналыма олан мүнасибатынызы сорушурам.

Сурхайын рөнки гачды. О, эли илэ столун үстүндөки гэдәми ойнада-ойнада мүсаһибинин үзүнэ бахмадан:

— Бу нэ гарибэ суалдыр?—деди.

— Гарибэ олдугуну эвөлчөдөн сөйлөдүм, сөн мөһин суалыма чаваб вермөйө дэ биләрсән, лakin бизим арамчыла чөх гөдимләрдэ дэ олмуш олса бир сөһимийэт варды, ядындадырмы о заманлар бир-биримизэ] «дост» дейирдик. Мөһин сөһинлэ белэ ачыг данышмага чөсаратләдирөн дэ о эвөләки сөһимийәтимиздир. Мөн Ширинлэ сөһин арада олан сөркүзәштиң нэ ердэ олдугуну билирәм,—о, бир

ан сүсдү, мүгөсир шакирдин һалына ачыян бир мүәллим кими меһрибан бир нөзөрлө достуна диггәт эдөрөк:

— Рича эләйирәм, бирчө сирри мәнэ баша сал, ахы Ширин кими күнаһсыз бир гызы элэ бир вөзийәтә саламаг сөһин һөйиңә лазым иди?

— Нечө бир вөзийәтә?—дейэ Сурхай тәэччүблэ она бахды.

— Нечө вөзийәтәми? Ийирми дөһигә бундан эвөл о, вахтилэ бөйүк бир һөвәслэ ишләдийин лабораторияда өзүңү өлдүрмөк итөйбирди. Мәкәр о, бунун үчүнмү догулулб?

Сурхай һөвләк:

— Сөн нэ данышырсаң? Нечө йә'ни?..

Көрим онун сөзүнү кәсәрөк:

— Ахы ики ай бундан эвөл о, сакит хошбахт бир гыз иди...

Көзләри при-при ачылмыш Сурхай:

— Йох... яландыр, о, хошбахт дейилди. О... о... сәли севмирди,—дейэ вар һөйөчаны илэ гышгырды.

Көрим ачы бир төбөссүмлө:

— Догруданмы сөн буна әһиң идин?

— Әһин идим, һәр һөйө итәрсән анд ичәрәм ки, бөлэ иди. Сөн исә бир хүднәсәнд кими булу аңламырдын.

— Бәс ону мөһимлэ һәят йоддашы олмага ким мач-бур эдирди?—дейэ Көрим буз кими союг бир ифадэ илэ сорушду.

— Нөч ким, бу онун тәрәфиндән бир сәһв иди. Lakin рича эдирәм бир дө көрүм о, бу саат сагдыр, я йох?

Көрим онун суалыны чавабсыз бурахараг давам этди:

— Яхшы, бу, сөнө бир гатил кими чыхыш әтмөйө һагт верирдим?

— Ахы бир илтифат элэ,—дейэ Сурхай ағламышы бир һөйөчәплә она бахды.—Иһйэ сөн белэ данышырсаң, нечө гатил. Әкәр биз бири-биримизн сөвирдиксә, бу мөһин тәрәфимдән бир күнаһмы иди?

— Бас сөнчө мугәссир кимдир, гызмы? Мөним худпә-
сәндәйим, сәнин нә багышла, Дон-Жуанлыгың үчүн
о, өзүң гурбашмы вермәлидир?

— О сәнишә хошбахт ола билмәйчәйи кими мөним-
лә дә ола билмәздәи...

— Бир һалда ки, сәни севирди... Нә үчүн хошбахт ола
билмәздәи.

— Чүнкү... чүнкү мән өзүм оңа лайиң билмпрәм...

— Нийә белә дейрсән достум, ахы баяг сәң өзүн
мәни худпәсәндәикдә төгсрәләндирирдин. Нә үчүн сәң ону
өлдүрмәйи бачарырсан, яшатмагы йох? Нә үчүң? Сәниә
мәһәббәттиң белә бир күчә малик икән нечә олур ки, өзү-
нү лайиң билмпрәсән. Йох әзизим, бу «лайиңсәлибийи»
нә демәк өлдүгүнү мәң чоһ көзәл аһлайырам. Зәни әди-
рәм ки, өзүн дә билпрәсән. Ләкин даһа әдаләтлә дүшүн-
мәйи сәнин вичданыңа талшырырам.

Бу сөзләрдән сонра о, чыхыб кетди. Сурхай бир нечә
сәниә онун ардыңча бахдыгдан сонра чеврилиб пәнчә-
рәниң габагыңа кечди. Бағчада ясәмән күлләри алтында-
ки сәңдәл үстүндә отурмуш Ширини көрдүкдә Сурхайың
үрәйи шиддәтлә сыхылды. «Нечә йәһни өзүнү өлдүрмәк
истәйирмиң?»— дейә башыңдан һойчәңалы бир фикир
кечди вә гөйри-шүүри бир һәрәкәтлә отагдан чыхды.
Пилләкәңләри сүрәтлә дүшәрәк бағча кетди. Ширин
әлләриңи гөйиңдә чарпазлаяраг гаршысындаки бир пөг-
тәйә бахырды. Бирдән о, аяг сәсләри әшидиб башыңы
галдырды. Сурхайы көрдүкдә көзләри ваһимәли бир чы-
ғыңлыгыла алачалаңды вә о, чәлд аяға талхды. Оғлан ону
әлләриндән тутараг бир сөз демәк истәди. Гыз титрәди.
Әлләриңи керг чәкмәк истәди вә бирдән ани бир нида
илә оғланың ики голлары арасына йыхылды. Оғлан өзү-
нү итирмиш һалда гызы скама үстүнә отурдараг өзү дә
яңында әйлоңди. Гызың башы оғланың дөшүнә сөйкәңди.
Көзләри яры юмүлү иди. Додағлары инчйөрәк ятмыш ушаг
кими күскүн, бир ифадә илә яры ачыг галмышды. Үзүң-

дә о гәдәр мәсум бир көрүнүш вәр иди ки, Сурхай белә
бир мөхлугун өзүнү өлдүрмәк истәдийиңә тәәччүб әләди.
«Ләкин ону буна сөвг әдән нә иди? Нә үчүн о, өз севки-
синдә бу гәдәр инадылдыр?» Оғлан бу суалларың чава-
бы гаршысында вичданының сыхылдығыны дүюрдү.
Оңа әлә кәлирди ки, гәлби чиркин бир шейиң тәйиңи
алтыңда әзилпр. Голлары арасында ятан бу күнаһсыз
сима онун руһунда кизләмиш тәмиз дуйгулары сәсләйпр-
ди... Бу дуйгулар, онун вичданыны һәр тәрәфдән бүрүй-
рәк дилләңмәсини тәләб әдирди. Оңла, йийрми доггуз
яшлы бир өмүрдән данышырды. Онлар, күнаһсыз Ширин-
ләриң чейчәңән әшгәриңдән, тәһгир олунаң мәнликлә-
риндән бәһс әдирди. Бүтүн булар нә үчүн иди? Бу кү-
нүи гүрүбундан башламыш һадисәләр нә иди? Ону бу гә-
дәр тәмиз бир мәһәббәтлә сөвән бир гыза сәң дәфә деди-
йи сөзләр доғруму иди? Мүәллим өз сөзләриңдә һағлы де-
йидими? О, оғурләдыгы бир гәлби, күнаһсыз бир чичә-
йи нийә бу гәдәр инсафсызлыгыла туллайырды. Йохса бу
доғрудан да худпәсәнд, әдаләтсиз бир һиссин һөкмү иди?
Ахы о, гулдур дейилди, ахы бу гыз ону севирди. Ахы
бу онун бәлкә дә илк мәһәббәти иди... Беләликлә онуң
һәяты һара кедирди?

Кечмиш хатирәләр бир илдирым силсиләси кими үрә-
йиңә, вичданыңа чарпараг сөнүб кедирди. Бүтүн бу-
лардан онун һәятында нә галмышды? Өз-өзүнә һәр шейи-
ни итирмиш бир адам дәһшәтилә—һеч нә!..— дейә пы-
чылдады.

«Йийрми доггуз ил беләми кечиб кедиб?» Бирдән бу
өмүр она о гәдәр итирилиш вә ләкәли көрүңдү ки, дәһ-
шәтлә гызың өзүнә бахды, титрәк вә горхулу бир сәслә:

— Ширин! Ширин!— дейә чағырды. Гыз дәрнә бир
пәфәс алараг көзләриңи ачды: Бир шей хатырлайырмаш
кими киприкләри бир нечә дәфә гыршыңды вә бирдән ани
бир һәрәкәтлә галхмаг истәди. Оғлан ону бурахмады. Баяг-
ки дәһшәт вә горху илә:

— Мөнн багышла, Шприн!—деди.
Гыз тагәтсиз һалда онун голлары арасында дүшүб галараг һычгырды.

Оглан:

— Мөн мүгәсирәм, мән чанһәм, Шприн, багышла мөнш!—дейә төкрап этди. Эһни заманда бир дамла көз яшы янагы ашагы ағыр-ағыр юварлаңды...

Он беш күнлүк ай пәһайәтсиз көйләрдә үзүрдү.

Бағлар хош бир юхуя кетмиш киһийди. Гурбағала-рын гайгысыз сәсләри кәлирди. Кечә сакит вә мээли иди. Кечә ону бүрүйән ай шығы киһи айдын вә әбәди бир мөһәббәтдән даншырды. Ләкин ҫыртналы бир кәңчлик йолу кечирмиш иңсан бу мөһәббәти иңди, ялыз иңди дүюрдү.

ЭПИЛОГ

Беш ил кечди. Енә дә айдынлыг бир баһар кечәси иди.

Чәфәр киһини бағчасында кпчик бир мәчлис вәр иди. Нәвәси Айдынын бу кечә дөрд яшы тамам олурду. Онун гашлары аңасыныкки киһи гара, көзләри атасыныкки киһи мави иди. Бабасы онун үчүн алма сөжүрдү.

— Көрәсен нийә кәчкидиләр?—дейә гонағлардан бири сәсләнди.

— Лап ериндә кәлмишик,—дейә ағачлар арасындан бир сәс кәлди. һамы чеврилиб бахды. Эһинләриндә назик яй палтолары олан бир киһи илә гадын хиябаны кәчиб мәчлисә янашды. Киһи әлиндәки чичәк дәстәсини Айдына узадараг:

— Гардәш оғлу, буну сәнин үчүн Күлнар көндәриб, мәнә таңшырыб ки, әмпоғлумун үзүндән дә өпәсән,—деди вә әйлиб Айдыны өпдү. Сонра доғруауб мөһрибан бир тәбәссүмлә, она тамаша эдән Сурхай илә Шпринә бахды. Бу адам Кәрим иди.

8 октябр—1940

МӨЗЛӘНИЛМӘЙӘН СЕВКИ

Даруәфунунда дәрсләр башландығынын дөрдүнчү кү-вү иди. Фоедә кәңч бир оғланла яшлы бир гадын даһи-мышды. һамы марағла бунлара бахырды. Уча бою, әһли күрәкләри олан бу гадын гара юп парчадан узун туман, әтәкли архалыг кеймишди. Гара, сүрмәли көзләри сүкүт-ла бахыр, күнәшдән яһмиш үзү союғ бир гайгы пфадә эдирди. О, кимсәйә бахмадан нә һаггында исе дүшүвүр вә чубуг чәкирди. Яһиңдаки үчә бойлу оғлан олдуғча шуһ кеймишди, ләкин сон дәрәчә чиркин иди. Үзү чә-пур, бурнунун ортасы йәһәр киһи ясты иди. Додағлары габа сурәтдә иләрийә доғру узанмышды. Чод вә бозумтул киһи көрүнән сәчлары алһиңда бир бучаг тәшкил эдир вә аз гала бурнуна гәдәр узанырды.

Хидмәтчиләрдән бири онлара яһиңлашараг:—Директор кәлди—деди.

— Иптаһанлар гуртарыб, өрһимиз доғуб хала,—дейә директор гадына бахды.

— Бир гәһәр элә ағрын алым... районумуз чох уза-дыр. Она көрә кәчкмишик,—дейә гадын гуру, бир аз да ампрапә чаваб вәрди.—Көзүмүн ағы, гарасыдыр. Едди оғулдан бирчә бу галыб.

Гадынын үзү тутулду. Узун, әһли гара гашлағы чид-ди бир үтгарла чатылды. Чубуғуну дәринчә сүмүрәрәк фикрә кетди. Пәңчәрәһин габагында даһимыш оғлан союғ бир сһма илә чөлә бахырды.

0, намыны тээччүдө гоян парлаг бир имтаһанла риязийт факултетинө, бизим синифе дахил одду. Өзүнү олдугча сакит вэ чиди апармасына бахмайраг аз заман ичэрисиндө фөвгөл'адө иста'дады илө һамымызы һейран этди. Эп күчлү риязийтчы, эп яхшы радист иди. Гырх нөфөр яхшы шахматчы илө эйни заманда ойнаяр вэ һәмшә дө 90—95 фаиз апарарды. Бүтүн мүдәррисләримиз ондакы салис, ахычы натиглик мөһарәтинө гилбтө эдирләрди. Онун мөһарәти бунарла битмпрди. 0, эп кезәл снайперләрдөһ һесап олуна биллрди. һәмшә тирләрдөки бириңчи мүкафаты о газанарды. 0, аз заман ичэрисиндө бизим арамызда тасөввүрө кәлмәз бир һөрмәт газанды. 0, һамыдан кезәл кейшир, башыны дик вэ мөрүр тутараг кәзир, һәмшә театрларда бириңчи сырада отурурдү. Пул хәрчләмәйә онда дүшкүнлүк һесап олудачаг дөррөчәдө шидәтли бир арзы варды. Опулла ашханая, театра вэ гейри ерләрә кедөң адам әлини чибинә салыб пул хәрчләмәк истадигдө, о, дилхөр олар вэ «мәним һесабымдыр!» сөзләрини о гәдәр шән вә үрәйи ачыг бир һәвәслә сөйләйәрди ки, адам онун диләйини позмаг истагәздди. Инсан эп сыхыңгылы вахтыңда белә оңун янында өзүнү сәрбәст вә шән һисс эдирди. Ондакы бу түкәнмөз һәш'ә бир чохларыны тээччүблөңдирди. Саньл өз талешини һөкмүнә табе олараг, о, күзкүйә бахыб һеч бир заман күлмәмәли имиш...

Дарулуңунда юхары синиф тәләбәләриндөн тутмуш профессорлара, һәрби мүәллимләрә гәдәр һамы она әтизад бәсләйпр вэ һөрмәт эдирдиләр. Лакин она ялыз бир адамын мүнасибәти гәрибә иди. Бу бизим синифдә охуйн Күлара адлы бир гыз иди. Һәсән нә гәдәр чыркип идисә Күлара о гәдәр кезәл иди. При гара кезләри түкәнмәз бир чәсарәтлә янырды, гәшәик чизкили назик додағлары

варды. Үзүндөн күлүшләр әскик олмазды. Өзүнү шах тутараг кимсәйә мөһәл гоймадан кетдийи заман бүтүн тәләбәләр архасынча бахардылар. Һәр ишдә бириңчи олмаг үчүн бу гызда гаршысы алынмаз бир һәвәс вар иди. Билмәдийи бир шейи башгасы изаһ этдикдө вә я верилмиш бир мәсәләни синифдә һамыдан габаг Һәсән һәлә эдиб вердикдө гыз утанар, гызарар, б'зән дө өзүнү сахлал билмәйөрөк ушаг кими агламаг дөррөчәсинә кәләрди. 0, һеч бир вәчһлә Һәсәнин итификирли вә габагчыл олмасына дөз билмирди. Әтираф әдим ки, бизим ичэримиздә бу гызла рәғәбәт эдә билчәк ялыз Һәсән иди. Күлараның бөйүк бир гүввәт вә һәвәслә бириңчилик газанмаг истадийи бир иши Һәсән һеч бир күч сәрф әтмәдөн асанлығла һәл эдир вә һамыны өтүб кечирди.

Хатиримдәдир: бир дөфә яз имтаһанларында бириңдө Күларанын ярым саат әлләшөрөк һәл эдә билмәдийи бир мәсәләни Һәсән беш дәгигәнин ичидә һәл этди. Бу заман гыз, Һәсәнә кин вә гәзәблә долу амансыз бир бахыш атараг тәбашири эзиб ерә төкдү. Чох вахт Күлара һараданса элә чәтиң мәсәләләр тапырды ки, бизим башымыз таггылдайырды. Лакин, Һәсән союганлыгыла мәсәләнин чавабыны чыхардыҗа гыз дәриндөн көксүнү әтүрәр, алт додағыны диләйөрөк һеч кәсин үзүнә бахмадан чыхыб кедәрди.

Лекторияда отурдугумуз заман мән һисс эдирдим ки, онун хәялы мүдәррисдән чох Һәсәнин әтрафында долашыр. Әлини чөнәсинә сөйкәйөрөк оғруң бахышларла онун һәр бир һәрәкәтини, кейимини, галстугуну, сачларынын вурлушуну нәзәрдән кечирди. Лакин мән бир дөфә дө олсун Һәсәнин Күларанын үзүнә дик бахдығыны жөрмәмиңдим. Шән вә зарафатчы олмасынча бахмайраг о, һеч бир заман бу гыз һаггында данышмаз, онун тиканлы зарафатларына һеч бир чаваб вермәздди. Б'зән бу гызың кезәлдийи һаггында сөһбәт дүшүдә онун үзү бирдән бирә тутулар, гәт'и бир һәрәкәтлә дәрһал сөһбәти дөйиш-

дирәди. Бир дөфә һәрби тәлим заманы Күләра элли мүм-
күнатдан гырк дөрд хал вурараг биричи ерә һәмзәд
олду. Онуң бу мүвәфәғийәти чаван оғланлары һейрәт-
ландирди. Бу һалда һараданса һәсән кәлиб чыхды. Багь-
кы күт сусғуцлуг куруятулу бир чанланмай чеврилди.

— Бирчә һәсән галыб... көрөк дә... һәсән түфәнк
ал!— дейә тәләбәләр орадан-бурадан сәсләнир, Күләра
ишарә илә бир-бирларинә көз гырпырдылар. Күләра гыз-
гын бир тәбәссүмлә һәсәнә бахырды. һәсән түфәнки кө-
түрүб һәр дөфә нишан алыркән, Күләранын додаглары
хәффичә тәрләннр, үрөйиниң дөйүндүйү, назик палтарла
өртүлмүш дөшүнүн тез-тез галкыб әмәсиндән билишир-
ди. һәсән дөрдүнчү күлләдә оғуз беш хал вурду. Арая
дәриш бир сүкүт чөкдү. Тәләбәләрдән бәзиләри явашча
сөвишидиләр. Әһтимаг кп, онун гырк дөрд халы көчөкәйи-
нә үмид әтмәдиләр. Күләранын үзү бир аз ачылды, көз-
ләри шән бир һайчаңла парлады. О, бир ердә даяна бил-
мир, каһ о яна, каһ бу яна кечирди. Дөгрүсү бурада
мән дә һәсәнә үрөк вердим. Бу дейәсән она бир аз то-
хунду. Мүлайим бир нәзәрә мәнә бахды. Ани бир ни-
шанла күлләни атды.

— Ура!!!— дейә һамы бирдән гышгырды. Күллә там
«10» рәгәминни үстүндән вурумшуду. Гәрбиб бурасыдыр
кп, һәсәнин Күләра үзәриңдәки гәләбәси санки һамынын
үрөйиндән имши. Шадыг һамыны бүрүдү. Күләра, бу
истеһзалы куруятулу һисс әтмәйрмиш кимп гәрбиб бир
тәбәссүмлә һәсәнә бахырды. һеч бир заман хатырымдан
чыкмаячак бу бахыш о гәдәр дәрш мәнәлар, шәфәтгли
инчә дуйгулар сөйләйрди кп, онлары сөзлә аңлатмаг де-
йил. һисс әтмәк лазымды. Мән көзәл гызын бу һәзин вә
инчә тәбәссүмүндә, яшла долмуш көзләриндә биринчи
дөфә олараг гүрүрү гырылмыш, бакир бир гыз көнләүнүн
пәришан, әзкин һайчаныны дуйдум. Кәнч бир гүрүр мәг-
лүбийәтинин нә демәк олдуғуну һисс әтдим... һамы кәнч
гыза, онун мәглүбийәтдән мүлайимләшмиш зәриф тәбәс-

сүмүнә кип вә истеһза илә бахырды. Санки «һә, инди
печәсән!» демәк истәйрдиляр. Куя кп, һәсәнин чиркин-
лийнидә бу языг кунәһкар имши. Мән, көзәл гызын о
унудулмаз бахышында биринчи дөфә олараг чиркин дос-
тума гаршы мәрһәмәтп, яныглыгмы, севкимп, йилми-
рәм... инчә, хош бир шейин титрәдийини вә бунун хәфф
бир аһла гуртардыгыны сездим.. Бу дуйғу мәнә һәм хош
кәлди, һәм дә нә үчүн исә изәти-нәфсимә тохунду.. О,
«бәлкә дә бу гәһрәман, ләкин чиркин оғланын ериңдә кө-
зәл бир кәнч көрмәк истәйрди. Йохса бунун белә олма-
дығыңа тәссүф әдирди... Ым билир, бәлкә дә онун мәг-
лүб көнлүндә чилвәләән айдын, ширин дуйгулар үзәри
нә чиркинлийини гара булуту чөкүр... Бәлкә дә кәнч гыз
бу союг, әйбәчәр булуту көнлүндән говмаг әзабы чәкир»
дейә дүшүнүрдүм.

Һәсән она яхышлашараг үзүңә бахмадан:— Пәрт олма-
йын Күләра— деди,— бу тамамилә тәсәдүфи бир ишир.

Күләра бойнуну ярым сола әйбәрәк шәфәт гарышыг
бир нөв истеһзалы тәбәссүмлә «дөвруданмы?...» дейә кәл-
мәни хусуси бир әда илә узатды. һәсән һеч бир чаваб
вермәдән сакичә узагладшы.

Бу һадисә биз үчүнчү сипидә охудугумуз илин ба-
һарында олду.

Бундан сонра һәсәнин һәрәкәтләриңдә кәскин бир дө-
йишиклик әмәлә кәлди. О, бирдән-бирә союг, сакит вә
фикирли олду. һисс әдләмәдән кәлиб ериңдә әйләнир,
дәрс гуртаран ким дә һара исә кедирди. Демәк олар кп,
һиссә илә данышмырды.

Күләра да, сон заманларда бүсбүтүн дөйишмишиди.
Көзләриңдә кәдәр гарышыг мүлайим бир ифадә яранмыш-
ды. Фикри дағыныгды, артыг биринчилик үчүн атылаб-
дүшмәйән сакит бир гыз оламушду.

Мән һисс әдирдим кп, һәсәнин һәмшә ондан гачма-
сына бахмайраг, Күләра һәр бир фүрсәтдән истифадә әдиб

онунла данышмат истэйир, бэ'ээн чох эһтимал ки, өзүңү дэ һәлл эдэ биләчөйи бир мәсәләни «чәтиндир» дейә һәссә һәлл әтдирир, мәзәли сөзләрдә ону күлдүрмәйә чалышырды...

Бүтүн бунлар, онлара яхын олан биз бир нечә йәдәшә гәрибә кәлирди. Тәэччүблә бир-биримиздә «бу нә ишдир» дейә сорушурдуг. Бә'ээн һамымызын ачиз галдыгы бир суалы һәссә өз сәкит вә ширин сөзләри илә айдын бир шәкилдә изаһ әтдикдә Күларанын ири кәзләри парлайыр, мүәллимин разылыгы онун додагларында исти бир тәбәссүмә сәбәб олурду... Әввәлләрдә кәзәл кәңчәләрә гаршы о гәдәр дә ягәйд олмаян Күлара инди дәмәк олар ки, кимсә илә яхынлыг әтмирди.

Бир дәфә идман тә'лим заманы беш километри һамыдан тез гачыб биринчи дәфә лентаны ғыран һәссә бахан Күлара өз-өзү илә данышырмыш кими «бах, һәгәги әркәк буна дейәрләр» дейә пычылдады. Эһини заманда һәссәниң ғызарыб тәрләмиш үзүнә, габармыш сачларына бахараг тәнтимши бир һәрәкәтлә өзүнү чевирди. Әлиңдә тутдугу чичәйи дырнаглары илә дидиб ерә төкдү. Мәнә элә кәлди ки, о, инди чә һөңкүртү илә ағлаячәг.

Мән, «чиркишлик булуғу» дейә дүшүндүм.

Бир күн бәрбәрхадан чыхдығымыз заман һәссә күз-күйә етәри бир нәзәр салараг:

— Ай Баһадыр!—деди—көрәсэн нийә мән бу гәдәр чиркиң олмушам?

Онун сәси богазында титрәди.

Мән, биринчи дәфә оларәг онун варыгында мүдһин бир әзаб дуйдум: чиркишлик әзабы!!! Нәр үрәйинә малик олан бу чавадын белә бир дуйғунун мәнкәнәсиндә инләмәси үрәйини дағлады. Узун заман һеч нә сөйләйә билмәдим. Нәһайәт:

— Нә бош шейләр һаггында дүшүнүрсән һәссә!—дедим.

О, күлүмсәди... Аһ бу тәбәссүмдәки дәриң, үмидсизә кәдәри дуйсайдыңыз...

— Нә әтмәли ай Баһадыр... Мән дә инсанам... Мән дә дә конул вар—деди.

Мән, бу сөзләрдән түкләримдә биз-биз дурдугуну һиссәтдим.

— Кәдәк бизә—деди—үрәйим ғысылыр, бир әз отураг.

Кәтдик. Ачыг пәнчәрәдән яшыл бағлар, бүркү ичиндә мүркүләйән төпәләр көрүшүрдү. Сөйүд вә гаваг ағачларының ачыг яшыл, йүңкүл ярнағлары арәмсызлыгла титрәшир, ләкәсиз көй гүббәси гүрүбә яхынлашып күңәшини зәйф шүәларыны удур... һавада хош бир сәриңлик дуюлурду.

Һәссә инағыны пишәйә сөйкәйәрәк чөлә бахырды. Узунун чиркин чизкиләри солғун, һәлим бир мә'юслюг ифадә әдирди. Бу һал ярнағларын сәриң кәккәләри илә бирләшир, әбәди вә тәбии көрүнүрдү. Адама элә кәлирди ки, онун кәдүндә дибсиз бир кәдәр дәнизи вар...

— Нийә сон заманларда белә олмусан һәссә!—дедим.

Үзү гайғысыз бир гүссә сачды. Нәзәрләри узағлара кәтди.

— Сәнчә бәс дә чүр олмалыям?—деди.

— Әввәлки кими шән...—дедим.

О, тәэччүблә мәнә бахды. Кәзләри кинлә парлады.

— Доғруданмы белә дүшүнүрсән?—деди.—инди гәдәр һайым олмадыгы һалда шәнлик әтдийим бәс дейилми? Арсызлыг нийә лазымдыр.

— Нә данышырсан һәссә,—дедим,—сәң лап хараб олмусан. Бу сөзләрдә һеч сәнә ярашармы?

— Чох тәссүф ки, беләдир. Бу бәдбинлик дейил дәстум, һәгитәдир!—О, әли илә чәлләри кәстәрәрәк:—Бахырсаңмы?—деди.—Бу дүняда һәр шей өз кәзәллийиңдән бәс әдир. һәр бир чаплы өз заһир кәзәллийини нүмайиш әдирир. Гәрибәдир... бу дүгә гонмуш о гуша бир-

бах! Көр бир дөшүнү нечө габартмышдыр. Санки: «бир бахын...көрүн мөним нечө элван дөшүм вар...» демек иштөйр.

— Не олеун ки?—дедим.

О, дэрин бир нефэс алараг күзүкйө бахды. Додагларыны нифрэтлэ айдн:—Ону демек иштөйрөм ки, бу чиркиликлэ мөн дүняда кимэ лазымам?

— Нечэ, сөн һөяты мөкөр көзөл синалардамы көрүрсөн?

— По-о-ох...—дейэ узадараг фижрө кетди.

Ахшамын сэрин ели үзүмүзү охшайыр, узагдап бизэ догру аг бир булут парчасы үзүр, яшыл будаглар яваш-яваш йыргаланыр, инсан, көңлүндө хош бир раһатлыг һис эдирди.

— Саадэтин ялыз сима көзөликлөрүңдө олмадыгыны билирәм—дейэ о, архайын бир пфаде илэ давам этди.—Анчаг нэ эдэсэн ки, инсан инсандыр. Бу чанлы вүчүд да севиб-севилмөк иштөйр. Ирадэн даг кими дэ олеа снэ көрүрсөн бу төлөблэр сөни сарсыдыр. Чүнки бу төлөблөрин тэмнин һөятин мө'насы, көлөчөйин йолудур. Анчаг языг она ки, бу йола аддым басмаг үчүн сөн өзүндө һагт билмөйөссөн... о заман...—О, яралы бир ахла гыррылды—сөн өзүң һөятш бир күңчүнэ гысылмыш, мө'насыз сурөтэ о ян-бу яна эл-гол атан кими көрүрсөн... Достум, сөн бөлкэ дэ бурада мөни төңгид элөчөксөн. Ичтимаи саадэтдэн данышчагсан. Бу элбөттэ догрудур. Лакин бир дүшүнү, көңлүн төбин эһтирасларыны ким пикар эдэ билэр! Экөр буну пикар этмөк мүмкүн олеайды белэ көңлүн өзүңү нечэ гане этмөк оларды. Бу гөдөр чиркин бир сима илэ һасарланмыш көңүл һеч нэ илэ һесаблашмаг иштөмир... Мөн она гандыра билмирәм ки, бир дүшүн эзизим, бир тасаввур эт ки, сөнин һаричи көрүнүшүн Виктор Бугонун Квасимодо-сынцан да эйбөчөрдир. Сакит ол! Лакин кимэ дейирсөн... һисс эдирсөн ки, сөшин языг көңлүн дэ севкийэ сугайыр. О да чошуб-дашмаг иштөйр... Сөн ие

өз мурдар симана бахыб гэлбиң бу күлүнч төлөбилдөн уташырсаң.

О языг, мүднин бир төбөссүмлэ күлүмсөди. Нөзөрлөри яриагларда долашды. Күнөш сөпүрдү. Яриаглар, бағлар түнд яшыл бир көрүнүш алып, сөмадаки булут парчасы кетдиҗчэ гаралырды.

— Билмирәм. Булар һарадан башыңа долду? Сөн өввөллөрдө о гөдөр шөн идин ки...

— Чүнкү мөни төлгир этдилэр. Ивзэти-нефсими ярададылар. Көңлүмү эслсиз бош үмидлэрлэ төлатимэ кәтирдилэр.

Бу сөзлөрлэ о, мөним гаршыма кичик бир зэрф атды.

— Мөнэ вичданла сөз вер ки, бу бародэ кимсөйэ бир сөз сөйлэмөйөчөксөн—дейэ эсөби сурөтдэ көзлөримин ичинэ бахды.

— Архайын ола билрөсөн—дедим. Зэрфи ачдым, иңчэ бир хөттлэ белэ язылмышды:

«Һөсөн! Бу мөктубу өз-өзүмлэ узун мүбаризэдән сонра язырам. Мөнэ элэ көлр ки, һеч бир чөтинлийиң гаршынызда даянмадыгы сизэ, бу мөктуб да тәччүблү көрүпмөйөчөк. Бу мөнэ хошдур. Сизиң кениш, нөчиб гэлбиниз гаршысында даянмаг мөнэ мүмкүн олмады һсэ, һеч олмаса мөни гынамаячагыныла тәсәлли тапа билирәм. Экөр азча да олса ирадөм чатсайды бөлкэ дэ язмаздым. Биринчи дөфө көңлүмдэ дуйдугум нараһатлыг-өввөллөрдө мөни гөрхутду... Бунун нэ демөк олдуғуну узун заман аңлая билмөдим... Бунун севкийэ бөңзөр бир шей олдуғуну өз-өзүмэ белэ тәкрат этмөйө хөйли заман чөсарөт этмөдим. Кениш гэлбиниз ширин бир шүх кими мөни чөзбөтдийи заманлар дыриагларымла снөми дидөрөк һөнкүр-һөнкүр агладым. Зөң эдирәм ки, мөни сизэ бағлаян һисслэр һагтында чох да дүшүнмөйөчөксиниз... Урөйинизэ башга һеч нэ көлмөйөчөйинэ өминәм. Сиздәки йүксөк гэлб мөним үчүн дүняда һәр шейдән гиймөтлидир. Ону мөндән эспрөкөйин һөсөн!»

Моктубун ахырында эсабилкеле азымамыш «Күлара» пизасыны көрдүкдө. мөн көзлөрүмө ипана билмөдүм. Өз һейрәтими кизләмәйә чалышарат:

— Яхшы да... даһа бурада нә төһгир вар ки?—дедим.

Үзүмә ачы тәбәссүмлү бир нәзәр салды.

— Санки анамырсан?

— Нә олсун ки, мөң дә гыз олсайдым сәһин кими гәһрәман бир кәңчдән кечмәздим—дедим.

— Паһо... гәһрәманлыг! Вәс бу сир-сифәти һара го-яг.. Йох! Мән бунун нечә севки олдуғуну анлайырам. Ө, өз һәдәфиндә яныммады. Өн яралы еримдән вурду! Кә-рүрсәһини «мәңи сизә бағлаан һиссләр һаггында чох да дүшүнмәйәчәксиниз»—дейир... Бунун нәйә ишарә олдуғу-ну аңламырсанмы? Йох! Ө, өз көзәллиһини галибийәт төнтәһәсини көрмәк истәйир... Ө, мәнни гырх алты халыма гаршы әлли хал вурмаг истәйир... Сән нечә дүшүнүрсән? Ө, мәнни нечә севә биләр? Инсафла даныш, һадсы бир гыз иркәнмәдән мәнә баха биләр. Аһ, инсанын тәбиәти... сән нә гәдәр гәрибсән... онсуз да шпкәст олап бир о-лана белә иетәһза этмәк, үрәһиндән яраламаг онун һой-нә лазыммыш?

Онун сәһин һәйәчәһли аккордлардан сонра бирдән-би-рә титрәйиб инчәлән мусиги кими өтүб сусду. Мәнә элә кәлди ки, һәсән өз шүбһәләһиндә бир аз һағлыдыр. Доғ-рудан да Күлара кими бир гызын һәсәнә вурулмасы бир гәдәр тәәччүблү көрүнә биләрди. Күларанын әввәлки мәғ-рурлуғуну да нәзәрә алдыгда бу шүбһә даһа да гүввәтлә-һирди.

Лаһин гадын көнлүһүн сиррәһини ким һаггылә аһлая биләрди?

— Өзиз достум!—дәйә әләвә өтди.—Сән мәнни бәхбәһ-ликдә төгсирләндирмә. Лап ушағлыгдан һәр чүрә аһ-за-ра һифрәт әһирәм. Белә яһында икән көзүмүн габагында алты гардашымы, бир атамы хәһкәл кими доғрадылар. Илләр бою бир тикә чәрәк үчүн аһамыш олун-бунун га-

һысында һалтар юдуғуну көрдүм. Сәккиз яһында бир ушағ икән аһяғлыи, союгда, берада башгаларына гузу отардым. Ачылыгын нә олдуғуну көрдүм. Лаһин үрәһиңә эләм кирмәди, дәрә чәкмәдим... Инди һә...—Ө, бир аһ да-яһды. Үзү дөһшәтли бир эәб сачды:—Инди һә үрәһиңдә гайһаян кәдәһин гаршысында дурмаға ирадәм чатмыр... Өһ...

0, башыны булаяраг сөйүд ағачынын йыргаланан будагына бахды.

— Истәсәйдин һәсән,—дедим,—мән бу барадә о гыз-ла бир данышардым.

0, фикрә далараг һеч бир чаваб вермәди.

Фоедә Күларая раст кәлдим, саламлашдыг. Сәһбәти һәрләйәрәк һәсәһини мәсәләси үзәһиндә даһндым. Ө, ма-рағла:

— Нә демәк истәйирсиниз?—деди.

— Билмәк истәйирәм, сиз доғруданмы ону севирси-һиз?

Онун үзү чидди бир һал алды

— Өзүнә сөйләмешәм ки, си билмәк истәйирси-һизсә, бәли севирәм.

— Демәк бу үрәкдәһидир?

— Гәрибә суаһдыр? Йәһни үрәкдән олмаһан севки дә-вар?

— Вәлкә бурада... Нә биләм... Сиз... бир һөв.

0, сәбирсиз-бир һәрәкәтлә мәнни сөзүмү кәсди:

— Рича әһирәм һеч нә дүшүнмәһини. Шүбһәләһиңизин һараны дөйдүйүнү биллирәм. Куя ки, мөһәббәт үчүн аһчаг гара жәзләр ләзым яһини...

Онун доһағлары иетәһза илә бүзүлдү.

— Мәнә элә кәлди ки,—дедим—буну бир фәдакарлыг кими дә дүшүнмәк олар...

() төнтимиш, ағлар бир һалда:

— Ахы нибэ белэ дүшүнүрсүңүз?—деди—Федакар-
зыг һәр нэ гэдэр нөчүб бир дуйгу олмуш олса да унут-
майын ки, көнүл худпасөндлийини де инкар этмөк ол-
маз. Языг бир федакараыгы онун шө'нинэ нечэ ярашдыр-
маг олар. Иох, белэ бир романтика нэ она, нэ де мәнэ
лазым оларды....

Сөзлөрин ахырыны өз-өзү илэ данышырмыш кими фик-
ри дагыныг бир һалда гуртарды. Бу һалда көзөл бир та-
ләбэ илэ һасән гапыда көрүндүлөр. Гызын бахышлары
союгауг вэ лагейдликлэ көзөл кәңчдөн чеврилөрөк узун
заман һасәнэ зилләнди. Бу бахышда һөвазиш вэ мөһөб-
батлэ гарышыг нэ илэ үчүнчү бир дуйгу да сезиллрди.
Бунун һөдөң ибарет олдуғуну тэ'йин этмөк күчдүр. Ла-
кпн бэ'зән ачымаг вэ тәссүф дуйгулары илэ тагөтдөн
дүшүмүш севки белэ бир бахышла шөфөгләнир. Онун ну-
ру гүруб эдөн күнөш кими солгун вэ һөлим көрүнүр. Бэ'-
зән шикөст оғлуна бахан ананын да көзләри, додаглары
белэчэ бир ифадэ әрз эдир, көңлүнүн дәриндикләриндэ
аһәстэ-аһәстэ яныб түстүлөнөн бу дуйғуну бөлкө дэ о
көнч гыз өз дили илэ сөйләмәйэ чөсарет этмәздн...

Һасән енэ дэ она инанмады. Өзүнэ инанмамазлыг дуй-
ғусунуң бу гэдэр һөкмэ малик олдуғуну һеч тәсөввүр эт-
мәздим. О, әсәби һөрәкәтләрлэ отагда о ян-бу яна кәзи-
нир. тез-тез сачларыны овушдураарат:

— Ялан дейбир... ялан... ахы о, көзөл гыз нэ үчүн белэ
бир драма илэ әйләнир... нэ үчүн?

Бир нечэ күндөн сонра яй мө'зунийәтинэ бурахыл-
дыг. Айрылдыгымыз заман онун көзләри яшарды.—Мә-
ни унутма деди.

Кәләң ил Һасән кәлмәди. Сонралар онун Москва да-
рулфунунуна дөйишилмиш олдуғуну өйрөндик.—Күларә

һисс әдиләчәк дәрәчэ арыгламыш, сәкит, әйни заманда
әсәби олмушду... Виз дөмөк олар ки, һеч данышмырдыг.
Һөдөнсэ бир биримиздөн чәкицирдик. Мән бурахылыш им-
тананындан сонра бир даһа ону көрмәдим.

Дарулфунуну битирәндөн тәхминән 4 ил сонра бир күн
Бакидэ күчэ илэ кетдийим заман бириси голумдаң янып-
ды. Дөнүб бахдым.

— Һасән!—дейэ гышгырдым. Гучаглашдыг. О даһа
да бөйүмүш, көкөлмиш, пөһләван кими бир оғлан олмуш-
ду. Симасы инди әввәлки гэдэр дэ чиркин көрүмүрәдү.
Адәти үзрә енэ дэ чох шыг кейинмишди.

— Көдөк бизэ—деди.

Йол узуну онун инди дарулфунунда риязибят досенти
олдуғуну өйрөндим. Гапыны ачан яхшы кейинмиш, бир
аз яшлы рус гадыны олду. Тәхминән үч-дөрүд яшында
көзөл, гаракөз бир оғлан ушагы курулту илэ йүкүрөрөк
«ата»—дейэ Һасәнни дизләрини гучаглады. Мән ушагы
көрөрөк:—Дөмөк сонин белэ бир икидин дэ вар-
мыш—дедим. О бири отагдан Һасәнни анасы кәлди. Хөп
кәлдин этди. Бүтүн бу иләрдэ онун әзәмәтли симасы дө-
мөк олар ки, һеч дөйишмәмишди. Яһнәз кейинидэ бир аз
дөйишлики варды. Инди әввәлки кими дөшлүйү йох иди.
Чубуг әвәзиндэ әлиндэ узун папирос варды.

— Бурадамы олурсан хала?—дедим.

— Йох,—деди—ушаглары көрмәйэ кәлмишәм.

Һөвәсини янына чагыраарат, күнөшдөн янымын яри
сүмүклэ әли илэ сачларыны охшады. Үзүндэ мөһрибан
бир төбәссүм варды.

Мараг вэ штизар гарышыг бир һәйәчан бүтүн дуйғу-
ларымы бүрүдү. Һасәнниң һәят йолдашыны көрәчәйим
фикри билмирәм нэ үчүнсә мәнэ бир һөв үркөк, утанчаг
бир һисс тәлгин эдирди. Гәрибәдир... Мәнэ элэ кәлди
ки, онун һәят йолдашыны көрәчәйимдән Һасән утаначаг-

ды. Бир ан тез чыхыб кетмэк истәдим... Лакин бу дөги-
гәдә зәңк вуруду. Ушаг—анам кәлди—дейб ганья йү-
йүрдү. Уча бойлау, долгун кәрдәли, агбәниз, кәзәл, кәчч
бир гадын күлүмсәйәрәк мәнә яхынлашды.

Бу кәңч гадын Күләра иди.

1939—март.

НИЧИК БИР ПОЗМА

Хатириндәдирми достум... О заман баһар иди. Мәң
сизә гонаг кәлмишдим. Бир айлыг истираһәтә кәлдийми
сөйләйәрәк сәни севиндирмишдим. Лакин он күндә сонра
чыхыб кетдим. Бу ани кедиш сәни кәдәрләндирди. Са-
бәбини сорушдуи, дарыхдығымы сөйләдим. Лакин мән о
заман ялаң демшидим достум. Дүняның күлдүйү, баһа-
рын чичәкләдийи бир замаңда о кәзәл кәлүн саһиллә-
риндә дарыхмаг һөч мүмкүнмү иди.

Будур о күнләрин хатирәләри һаггында язмаг, мәнә
инди бурада. сәндән минләрчә километр узағларда, хәс-
тәханада һисмәт олду. Вәтәнимин һәр дашы, һәр торпа-
ғы, һәр агачы илә әлағәдар олан хатирәләр мәннм үчүн
әзиз олдуғундан вә онлары хәялә кәтирмәк инди хусусилә
ширин олдуғундан бир гәдәр мүфәссәл данышмаг иста-
йрәм. Мәктубум узун оларса мәнн бағышлаячағыны кү-
ман әдирәм.

Сизә кәлдийим күнүн ахшамы иди. Мән ялныз ба-
шыма кәлүн саһилләринә доғру йөнәлдим. Сармашыг, бө-
йүрткан, гарагат коллары арасындан кечәрәк сылдырым
бир гаяя чатдым, вә һейрәтимдән донуб галдым. О, кәл
гаршындайды.

Онун бүллүр сәтһиндә чөһрайы золағлар гывырылды.
Әтрафыны бүрүмүш сары гаяларын, уча агачларын кәл-
кәләри бу гызыл золағлары чалын-чарпаз доғрайды.
Даһа өтәдә мави, шәффаф бир дәрнлик варды. Банки
ләкәсиз баһар сәмасындан бир парча гопараг бу мөһ-
тәшәм дағларын арасына дүшмүшдү. Күнәш сон шүәлә-

рышы чөкдүкчө көлдөкү золагларда саралыб сөнүрдү. Вэ эле бил ки, ширин бир ахшам гөрблүйи өз ишөк гападларыны гара бир тул кими онун үзөрүнө чөкүрдү. Нөһайот күнөш батды. О гызыл золаглар да титрэйиб сөңдү. Көл гара чейран көзлөрү кими долухсунду.

Архадап аяг сөслөрү эшитдим. Керийө чеврилдим. Бириси чавап, дикери яшлы ики гадын чыкараг сәһилө янашдылар. Яшлы гадыннын әйиндө түнд шаһбалыгы палтар, чийиндө аг дөвө юну шал вар иди. Кечмишлөрдө йөгин ки, көзөл олмуш аг үзүндө инди дөрүн гырышлар көрүнүрдү. Бу гырышлар онун при ала көзлөрүннц сакит бахышлары илө һөһәһәнк олараг симасына сакит вә һөрмәтли бир ифадө верирди.

— Ахшам дүшөндө элө бил ки, бу көл ушаг кими хөдәрлөнир—дейө жөнч гадын һейран көзлөрүни көлдөн чөкмөдөн сөслөнди. Мөн онун түнд мор бадамвары көзлөрүнө бахдым вә енө дө ихтиярсыз олараг чейран көзлөрүнн хатырладым. О мәннм орада олдуғуму дуймурмуш кими бүтүн варлыгы илө көлүн көзөлдиклөрүнө дамышды. Бөлкө дө о бу дөһигәдө һәр шейи унутмушду. Көзлөрү, гөлбиң йүксөк, рәһиг дуйғуларла ганадландыгы заманларда олдуғу кими ишчө бир мәнә илө хөһифчө гыһылмышды. Кичик йрашыгы хөдәгларынын дурушунда зөриф бир төбөссүм кизләнмишиди. Дағлардаң гопан сөрүн ахшам ели онун гыса вурулмуш вә яна даранмыш хурмайы сачларыны аста-аста еллөндирди. О, көл дө, һәркәтә каләрәк титрәди. Санки чейран көзлөрүндөн бир антizar һөйөчаны гопду. Көнч гадын күлүмсәди вә геһри ихтияры бир һөйрәтлө мәнә бахды. Мөн бу төбөссүм вә бахышы һеч бир заман унутмадым достум.

Бөлкө сән элө күман эйлөйчөксән ки, о бахышлардө мәнә аид бир шей варды. Лакин йох... гәт'ийөн йох. Бу о көлүн мөфтунлуғу иди. Бу гурубун һәзип мәнзәрәсиндөн телаша дүшөн о көлүн эһги иди. Санки о көнч гадын бу ихтиярсыз төбөссүм вә бахышы илө көлүңүм

һөйраһлығын мәнә вә я һәр һанки бир чаһлыя андырмаг истөйирди. Ахы инсан төбиәти белөдир. О, өз һөйротини кизли сахлая билмир.

Мөн, даһнамын ерсиз олдуғуну һисс әдөрөк яваш-яваш узаглашдым. Алачыгларә әндийим заман чевриляб керийө бахдым: сых сармаһыглар арасындан о көнч гадынны уча гамәти вә һөлө дө чырпыңан көл, көрүпүрдү...

Мөн әвә көлдим. Төбиәтимдөки гапалылыга рәғмән о көнч гадын һәттында сәнә һөч нө сөйләмәдим вә һеч нө дө сорушмадым. Лакин о кечө узун замаң көзлөрүмө юху кетмәди. Гөлбимдө, 24 иллик һөятимда һеч бир заман һисс өтмәмиш олдуғум геһри ади бир һөйөчан, бир итизар варды. Мөн, көзлөрүмә байырдаки сакит гаранлыга зилләйәрәк сәбрсызликлә сәһәрин ачылмасыңы көзләйирдим. Мөн, о көнч гадынны, онун көзлөрүнн вә бу көзлөрдөки о кизли төбөссүмү бир даһа көрмөк истөйирдим. Мөн, онун о көлө олан мөфтунлуғуну хөйлән сөйр әдөрөк нө үчүцсә гөлбимдө геһриб бир көдәр дуюрдум. Бирдөн һарада исә тарда чалынан бир сейкаһ эшидилди. Мөн онуң узаг төрөннүмләрн алтында яваш-яваш юхуя кетдим.

Вә о кечө геһривө бир юху көрдүм. Көрдүм ки, мөн гызыл лаләләрлө долу кенши бир дузонликлә кедирәм. Бирдөң гаршыма өчәйиб бир гары чыхды. Онун башында чичәклөрдөң өрүлмүш геһривө бир тач варды. Гары мәнн көрөркөн гәһ-гәһ чөкиб күлдү вә башындаки тачдан бир чичөк гопарыб мәнә узадараг—ал—деди—бу мәнәһбәт чичөйидир. Бу сөзлөрлө о йох олду. Мөн чичөйи бурнума тутуб гохламаг истәдим. Лакиң о бирдөн бир илан олуб бойнума сарылды. Мөн гышығардым вә бу заман о көнч гадынны гаршыма көрдүм. О күлүмсөйәрәк—горхма—деди вә иланы бойнумдаң алыб даһларын үзөрүнө чырпыды. Элө бу заман көзлөрүмн ачараг сәнн башым үзөрүндө даһнымыш көрдүм. Ядындадырмы нө үчүң гышығардығымы сорушараг мәнә су вердин.

Мән күн догмаздап галхараг өнә дә сайлө кетдим. Көл тутгун бир пинизар ичиндәйди. Бирдән күнәш ашы мөшәләр ардындап галхараг онун айна үзүнә чәнкә-чәнкә гызыл лаләләр туллады. О көл исә көрдөниңи гыврылда-раг күлүмсәди. Онун үзәринә назлы, күлшән бир сабаһ әнди. Дан елләри чырынараг агачларын башыны тәр-пәтди. Онларын көлкәләри титрәйиб инәк бир һашийә кими көлүн бойнуна доланды.

Бу заман яхын коллугдан бир сона көклик ганадла-рыны чалараг һавая галхды вә онун ардында һәмин көнч гадын көрүндү. Бу дөфә тәк көлмиши. Үзүндә сәһәр кими нәчпә бир тазәлик варды. Бахышларыңда өнә дә о кизли төбәссүм дукулурду. Мән кизли төбәссүм дейирәм, достум. Чүнкү бу төбәссүмдәки о сонсүз үлвийәти, али-чәнаб нәвазиши ифадә әтмәйә башга бир сөз таһа бил-мирәм. Элә бил ки, о төбәссүмдә дүняаның бүтүн көзәли-лик вә гүдсийәти кизләнмиши. Элә бил ки, о көнч га-дынын гәлбиндә әбәди, мәс'уд бир мәнәббәтдән башга һеч нә йох иди. О аг сабаһ кейминдә иди. Биһуш әдиңи ү-чүб бир раһийә сачараг янымдан сүзүлдү кечди.

Онун бәхтияр вә һейран бахышлар өнә дә о көлүн әфсанәсинә далмышды. Бирдән башымдан гәрибә бир фи-кир кечди: «Көрәсәң о һеч олмаса мәним варлығымы дүюрму?» Лакин һәмин анда да гәлбинин дәринликләриндә ачы бир агры дуйдум. Мән ону һейран әдән о көлә гитбә әдирдим, достум. Мән онун о мәс'уд лагәйдлийи-нин сәбәбин, о бәхтияр көлүн көзәлликләриндә көрүрдүм вә сәнки бунунла гәлбимдәки агрыны сәкит әтмәйә ча-лышырдым. Мән онун өз хошбахт дахили әләминдә икин-чи бир сәбәбин, мәсәлән бир оғлан севкисинин олмасы һаггында дүшүнмәйә горхурдум. О, сайлө бою кетдиңчә узаглашыр вә элә бил ки, өзү илә иришилмәз, әбәди бир сабаһ апарырды. Мән онун, көлүн айнасында титрәйиб көлкәсини көрүрдүм. Көл исә күлүмсәйирди.

Нәһайәт гадын өнә дә агачлар арасында гәйб одду. Көлүн дә төбәссүмүнә узаг, тайгысыз бир һаубәллиңк гонду.

Мән бирдән-бирә өзүмдә гәрибә бир һәйчән дуйдум вә бир баш сәнин янына кәлдим. Ядындадырмы? Сән еничә галхырды. Мәни көрәркән—нә олуб? дейә, тәәччүлә со-рушдун. Мән исәм сәнин чийинләриндән япышараг—сәй-лә достум сән һеч севмисәнми?—дәйә, сорушдум. Сән үзүмә баһараг күлүмсәдин.

Совра бүтүн күнү алашылмаз бир гәрарсызлыгга кечирдим. Сән исәм һей биоложидән, онун мүәсир нап-лийәтләриндән, һә билим даһа нәләрдән данышырды. Мән иңди тәлашла кечәниң дүшмәсини көзләйирдим. Элә бил ки, чәми бирчә күн өмрү олан о илк мәнәббәттин бах бу кәчә ганад чалараг учуб кедәчәйини, дүняаның әбәди көзәлликләринә говушчагыны бир севги-тәбиһлә һисс әдирдим.

Вә кәчә кәлди.

Ядындадырмы? Биз чадырда отурмушдуг. Сән Марс-даки биоложи һәят фәрзийәләриндән данышырды. Бир-дән ширин бир мусиги ахыб кәлди. Мән диксиндим вә геһри ихтияри дүнән кәчәки сейкаһыр... дейә, сәслә-дим. Сән дә бир аныгга дүшүнчәйә далды. —Өнә дә о гыз чалыр, дейә, нәһайәт өз-өзүнлә данышырмышсан кими дилләңдин. Мән «о гызын» ким олдугуну сорушмадым, галхыб дишары чыхдым.

Айдыныг бир кәчәйди. Мөшәләр, дағлар хош бир сүкут ичиндәйди. Санки бәр шей һарда нәә дилләнә о тарм диләйирди.

Мән көлә яхылашдыгча сейкаһың тәрәнләри дә даһа айдын әшидилмәйә башлайырды. Нәһайәт «о гызын» ким олдугуну көрдүм: бу о иди.

Чаван бир улас агачы алтында үзү кәлә тәрәф оту-руб тар чалырды. Көзләриндәки о даими төбәссүмдән иң-ди даһа иңчә, даһа мәс'уд дуйгулар учушурду. О көл дә

бу кечэ өз сээдәти илэ сөрмәст олан висалэ етмиш бир пәри кими иди. Айдыңлыгын мави түлү ардындан онун да айна үзүндө эйнилэ тар чалан гадының көзләриндәки кими бәхтияр бир тәбәссүм дуюлурду. Оңларын һәр икисиз бизим дагларын маралы иди, достум. Оңларын һәр икисиз бәхтияр иди.

О көзөл ғызын ай шыгында даһа да солгуң көрүниң бармагларынның хәфиф һәрәкәтләринә бәхдыгча мәнә элэ кәширди ки, бир-биринин көзәлләкләринә һейран олан бу ики даглар маралының сонсуз сээдәти о пүчә бармаглардан сикләрә ахыр вә бу сикләрдән миңләрчә кәзә көрүниңә гүшлар учушараг әбәдийәт һәғмәләри охуя-охуя мөшәләрә, дагларә тәрәф ганад чалырлар.

Бирдән гаршы тәрәфдән орта бойлу бир оғлан чыхараг о һәңч ғыза янашды. Ғыз башыны галдырараг она сәкит мөһрибәң бир нәзәр салды вә хәфифчә күлүмсәди. Оғлан һеч бир сөз демәдән онун яңында отурду.

Мән—бәс белә... дейә, дәрин бир нәфәс алараг оғлана диггәт әтдим. Кәңч иди. Ири ала көзләри варды. Бахышларында раһәт, сәкит бир сээдәтин ғығылчымлары янырды.

Кәңч гадын онун үзүнә бир нәзәр салараг гашларыны зәриф бир әдә илэ чатды вә тарда элэ чошгуң бир зәпкүлә вурду ки, бөйрүндәки оғлан ихтиярсыз оларак күлүмсәди.

Мәним орадан бахмагым артыг, өрсиз дейилдими? Чәрипәлиб узаглашдым.

О дөггәләрдәки дуйгуларымы һәлә дә хатырлайырам. Элэ бил ки, дүнияда мәним үчүн әң әзиз, ән гиймәтлӣ олаң нәйн исә итирмишәм. Маһтабын ше'рийәти, һәлә дә чалынан сейкаһын тәрәнәләри инди мәнә күскүн, пәришан дуйгулар тәлгиң әдирди. Мән бу сейкаһы әшитмәк үчүн адымларымы әсәби бир тәлашла ейниләдир, мүмкүн гәдәр тез узаглашмаға чалышырдым.

Сәһәри күн исә сәңиң исаррына бахмайраг Бакидә вачиб ишим олдуғуну баһана әдиб чыгыб кетдим.

О замандаң мән гәрәрсиз олдум. Узун кечәләри юху-суз кәчирдим. Әввәлки шәһлийими итирдим.

Күнләр кечир, о әфсанәли көдүн хәтирәләри исә уңудулмурду. Мән оңлары уңуда билмирдим вә бунун үчүн дә өзүм-өзүмә күнәһкар, башгасынны сээдәтипә кәз тикмиш бир адам кими көрүндүм. Мән кетдикчә арыглайыр, әсәби вә тутгун олурдум. Сонралар исә тез-тез башым ағрымаға башлады. Бу мәнә чох әзийәт вердйиндән бир дәрман яздырмаг үчүн хәстәханая кетдим. Ичәри кирдийим заман донуб галдым. һәким, о кәңч ғыз иди!

О, мәни тапыдымы, танымадымы? билмирәм. Енә дә о мөһрибән тәбәссүму илэ күлүмсәйәрәк мұлайим бир сәс илэ—буюрун ейлөшин, деди. Мән демәк олар ки, тамамла гейри пради бир һәрәкәт илэ ирәлилейиб отурдум. О хәстәлийими сорушду. Сөйләдим. Мәни диггәтлә дилләди. Урәймә гулаг асды. Бу заман мәни гәрибә бир горху һиссә бурүйүрдү. Элэ бил ки, о индикчә гәлбимдә цәләр олдуғуну биләчәк иди.

Әсәбләримдә йорғунлуғ әмәлә кәлдйинни, истираһәт әтмәли олдуғуму сөйләйәрәк дәрман язды. Нүсхәни мәнә вердикдән сонра чидди вә ишкүзәр бир һәрәкәтлә дүймәни басды. Отаға ени бир хәстә даһия олду. Мән исәм хуһаһәфизләшмәйи белә унудараг чыхдым.

Әвә нә чүр, нә кими бир әһвал-руһийә илэ кәлдйинми хатырлая билмирәм. Отаға даһия оларак бир нәчә сәһийә, бәлкә дә бир нәчә дөггә, һәрәкәтсиз даяныб галдым. Бирдән әлимдә нәйн исә бәрк-бәрк сыхмыш олдуғуму һиссә әдәрәк овчуму ачдым. Бу онун язымыш олдуғу нүсхә иди. Мән һеч бир шей аңламадығым сәтрләрә узун заман тамаша әтдим. Мән, сонралар гарлы сәнкәрләрдә, ғыса атышма фәсиләләриндә дә тез-тез о нүсхәни чыха-

рыб узуп-узады көзлөрүн гаршысында тутуб онун һәр бир һәрфини нечә яздымыш одлугуна, һатта потлозрин, вержүләрнн белә дүзүлүшүнә дигәт етирнрдим. Вә өз-өзүмү ичандырмага чалышырдым ки, мән бунула һәч бир күнаһ этмирәм. Мәнни бу дәрман кағзына бахмагымын, онун һәр бир һәрфини, ширин бир һичранла севмәйини кимсәйә зияны йокдур. Мән өз адымы, үнванымы онун архасында яздышым. Белә дүшүнүрдүм ки, ишдир әкәр әләрәмә ону мәнни аиләмә көндәрәләр. Онлар да үзәриндә мәнни яздым олан бу кағыз парчасыны гиймәтли бир ядкар кими һәмшә сахларлар.

Јакин дөйсән мәтләбдән узагашдым. Бәли, беләликлә мән о гызла икинчи дөфә көрүшдүм. Хәстәханадан кәлдийн күнүн сәһәрн алманларын өлкәмизә һүчүмә һаггындаки хәбәрн әшитдм.

Ики күндән сонра исә биз кечә гатарында Бакинн тәрк эдиб Шимала доғру һәрәкәт әтдик.

О вахтдан үч ай, бәлкә дә бир аз чох кечмишди. Мән артыг үчүнчү күн иди ки, чәбһәдә, вурүшдайдым. Бу үч күн һаггында чох шейләр язмаг олар, достум. Јакин бир шейн гөйд әтмәдән кечмәк мүмкүн дейил. Бу, бизин адамлардаки руһ вә ирадәдир. Узун соғук пайыз кечәләрини яш сәпкәләрлә кечирәп, он күнләрчә юхусуз галам, дүшмәнин чәһәниәм кими пүскүрдүбү од ичиндә гәбрәманлыгла вурүшан бу адамларын көзләриндә, янан аташә бахдыгча мәнә элә кәлирди ки, онларын руһлары көрүнмәз бир гүввә илә бирләшдириләрәк өлүмү, дәһшәти, горхуну аяглайыб кәчән иришпәмәз бир гүдрәтә чеврилмишдир. Бу көрүнмәз гүввә исә онларын өз ишләринн адаләт одлуғуна олан дәрнн вә сарсылмаз инамн иди.

Русларын вахты илә Бородино янында Наполеон гошунлары үзәриндәки галибийәтинн дә әсас сирри бу

инамда иди. Толстойн кәстәрдийн кими о заман да русларын руһуну белә йүксәк вә сарсылмаз бир гүввә идарә эдирди. Мән инди бу бәйүк һәгигәти бүтүн айдыныгы илә көрүрдүм. Мән, онларча дүшмән салдаты тәрәфиндән әһәтә эдилмиш гызыл әскәрнн бомбаны ерә, чырапаг дүшмәнлә бирликдә өзүнү дә нечә мәнв әтдийнн көрүрдүм. Мән кәч вә көзәл : оғланларын, гара дивләр кими нәрә чәкиб кәлән дүшмән танклары үзәринә нечә бир чәсарәтлә атылдыгларыны көрүрдүм. Мән көрүрдүм ки, бу бәйүк чәсарәтә онлары кимсә мәчбур әтмир. Бүтүн бу фәдакарлыгларын сирри юхарыда сөйләдийн һәмни бәйүк вә мүғәддәс инамдадыр. Күнләр кечәр, миллионларла дүшмән гәбри үстүндә гара тикап коллары битәр. О заман икинчи бир Толстой зүһүр әдиб бу инам һаггында даһа әтрафлы данышар. Мән исәм өз әһвалатыма кечирәм.

Бизин белүк, үч күндән бәри арасы кәсилмәдән һүчүм әдән дүшмәнин сағ чинаһы үзәринә әкә һүчүмә кечмәк әмри алды. Әмр бүтүн бу күнләрдә гәзәбләриндән егәләринн күчлә сахлаян әскәрләрин үрәбиндән хәбәр верди. Инди көзләрдә нә исә даһа кәскин, даһа мәнәли бир ифадә янырды. Вә онлар башларыны ашагы салыб архайып бир сүкутлә сипаһларыны йохладыглары заман бу ифадә даһа әзәмәтли вә даһа гәт'н көрүнүрдү. Бимсә данышмырды. Санки буна лүзүм дә көрүрдүләр. Онлардә элә бир архайышлыг вә руһи йүнкүллүк һисә олунурду ки, санки бир аз бундан габаг әшитдикләри әмрлә үзәриндән нә исә ағыр бир шей көтүрүлүшү. Бу бәлкә дә узун мүддәт давам әдән төһлүкдә нәһайәт гәт'н вә һәлләдичи дөгигәний кәлиб чатдыгы заман инсан тәбиәтиндә зүһүр әдән чәсур рикс дуйгусундан һбарәт иди. Элә бил ки, инди һәр кәсин шуурунда белә бир фикир доғмушду: «Өлүм, төһлүкә онсуз да һәмшә вар, лакин инди бах элә бир дөгигә кәлиб чатмышдыр ки, я өлүм, яхүд дә галибийәт. Бу даһа яхшыдыр».

Лакин бөлүк командири һүчума башламаг әмрини кечикдирип вә тез-тез саатына бахараг һәйл исе көзләйирди. Бирдән гаршыдаки тәһонин янындан бир дөстә дүшмән танкы чыхыб атәш ача-ача бизә доғру кәлмәйә башлады. Әскәрләр сәһрәзилкә командирә бахдылар. Лакин о сәһкәрләре ятыб, өзүмүзү жәстәрмәһәймизин әмр әтди. Бу мәни һәйрәтә салды. «Дөрд-беш дәһигәдән сонра танклар лап бизим янымызда олачаг. Бәс бөлүк командиря нә фикир әдир». Танклар атәш ача-ача прәлilәйир, онларын ардынча һиядалар кәйирди. Биз исек һәлә дә сүсүдүг.

Нәһайәт будур, танклар яхшы кизләдилмиш сәһкәрләримиз арасында бурахымыш ачыгыгыдан кечиб кетдиләр. Аз кечмәди ки, архадан шиддәтли бомба вә мина сәсләри әшидилди. Мән, бөлүк командиринин планына аңдадым. Архада даянмыш һиссәләримиз һияда гәшунларыннан айры дүшмән танклары асанлыгга мөһв әдидиләр. Дүшмән һиядасы исе артыг бизә чата-чатда иди. Бөлүк командири аяга галхарәг «сүңкү һүчүмүна кәч!» дөйә гышгырды. Биз бир анда дүшмәннин үзәриңдә төкүлдүк. Мән алманларын әң чох сүңкү һүчүмүндан горхдуғларыны әввәлләрдә дә әшитмишимди. Лакин инди онларын бир анда дүчәр олдуглары вәзийәт чох исе иди. Бу гәфләтәни һүчүмдан бүсүтүн башларыны итирәшидиләр.

Будур гыса бойлу бир кәңч гызыл әскәр экәпәр бир алманя яхынлашыр. Алман өз сүңкүсү илә онун зәрбәләрини дөф әтмәйә чалышараг далы-далы чәкилдир вә көзләри алачаланмыш, күлүнч бир ифәдә илә нә исе мызылданыр. Лакин гызыл әскәр әл чәкир. Нәһайәт алман чевриләрәк гачмага үз гөвр. Гызыл әскәр ирәли тулланараг өз сүңкүсүнү вар күчү илә онун күрөйинә саңлаһыр. Алман өкүз кими бөйүрәрәк йыхылыр.

Мән үзәримә әндирилән бир сүңкү зәрбәсини дөф әдәрәк гаршымакына һүчүм әдирәм вә бирдән ики алманла вурушан бир кәңч снәси рәһбәр көрүрәм. Онун

үзү мәнә таныш кәйир. Бир ан дигтәт әдәрәк ону танкһырам. Бу о кәлдә тар чалан гызын янындаки оғландыр. Башга бир салдат архадан она янашараг сүңкүсүнү галдырыр. Лакин әндирмәйә мүвәфәғ олмур. Мән бир снәчрайында ону вуруб ашырырам. Вә дәрһал о бириләрини үзәринә дүшүрәм. Бирисини дә снәсәиндәп вурурам. Бирдән бөйүрдә кәскиң бир агры һисс әдирәм. Буун ардынча да башыма нә исе агыр бир шей дөйир. Тулағларым шиддәтлә чинкилдәйир. Мән йыхылырам.

Көз гапағларымы чәтинликә галдырырам. Өзүмдә гәрибә бир һалсызлыг вә ачылыг һисс әдирәм. Әтрафыма һәйрәтлә нәзәр етирирәм. Мән балача, ишыгылы бир отагдә чарпайыда узанмышам. һәркәт әтмәк истәйпрәм. Лакин бөйүрдәки кәскиң агрыдан тәрпәнә билмпрәм. Башымы галдырмаг истәйпрәм. Анчаг галхмыр. Әлә бил ки, башымдан он путлуғ бир шей асыблар. Бирдән йүнкүл аяг сәсләри әшидирәм. Уча бойлу, аг халатлы бир гыз ичәри кирир. Мән бир ан онун дүшүнчә илә ашагы тигиләмиш көзләрини, кәдәриң үзүнү көрүрәм. О гапыны үсуллуҗа өртәрәк башыны галдырыр. Мән онун мор көзләриниң нечә парладыгыны көрәрәк вә онлары таныараг еримдән сычрамаг истәйпрәм. Лакин о өзүнү үстүмә атаараг чарпайынын гаршысында диз чөкүр.—Ахыр ки, сиз айылдыныз, дөйә, пычылдайыр. Мән һеч бир сөз демпрәм. Даһа доғрусу дөйә билмпрәм. Тәләни гәрибә ишләри барәсиндә нә дөмак олар ки.

Бу һәмшн о кәлдә көрдүйүм гыз иди.

—Ахы биз чохдан танышыг,—дөйә, о күлүмсәди.—Хатырлайырсынымы. «Дурҗа кәлү», сонра Бакидә хәстәханада олан көрүшүмүз...

Мән илк яралаңдыгым дәһигәни вә снәси рәһбәри хатырларар:—Иолданыныз салғаматдырмы?—дөйә, зәиф сәслә сорушурам.

— Нечэ йолдашым,— дейо, о тэаччүблө үзүмө бахды.

— Дурца кэлдө сизинлө көрдүйүм, бурада сияси рөн-
бэр олан...

О, мөһрибанлыгыла күлүмсөдү.

— О мөһим гардашымдыр,— деди.— Бир аз бупдан габаг
сизин йохламага кэлмишиди...

Ман:— Догрудашмы о сизин гардашыныздыр?— дейо,
һейрэтлө сорушдум...

1942. Баки

ГАРЫ ДАҒЫ.

Шөһөр отуз доггуз күн мұһаспратө галараг, узаг мөм-
ләкөтдөн гөшүн чөкиб кэлмиш шаһла вурушду. Гырхын-
чы күн шаһынц ийирми яшылы чөсур оглу Маликтач беш
йүз нөфөр сөчмө пәһливанла һасарын бир тәрәфиндөн һү-
чум әдиб шөһөрә дахил өдду. Онын ардынча бүтүй гөшүн
йол таныб шөһөрә долду.

Ерли әһалисини инадында, тәслим олмаг үчүн дөфә-
ләрлө әдилмиш тәклифи рөдд өтмөләриндөн гөзәбләниш
шаһ, вәзири Тайкөз Юсифи чагырыб кимсәйә аман вермө-
мөйи она әмр өтди.

Тайкөз Юсиф шөһөрин саг галмыш өдди мин әһалиси-
ни ушагдан-бөйүйә гылынчдаң кечирди. Әвләр дағыдыл-
ды. Ган су еринә ахыдылды.

Үч күнүк гыргындаң сонра, шаһ шөһөрдөн чыхып
яшылы бир тәлө үстүндө чадырларыны гурдураду. Үч күн-
үч кечә шадянаалыг өтмөйи, галибиййөт бәдәләри галдыр-
магы гөшүн әһалинә әмр өтди.

Гызыл ишләмәли, Фирүзә рөнкли кузәләр өдди илик
Шираз шәраблары илә долдурулду. Әти мө'чүн өлән беш-
илик гара әркәкләр кәсидди. Овчулар Гарабаг мөшәләр-
риндөн түкләри алов кими янаң гыргавуллаң кәтирди.

Һөкмдар өдди гызыл дирәкли чадырында, өдди тирмө-
дөшөк үстүндө әйләшиди. Әтлас кейимли Пинабур сазән-
дәләри кәлди. Сүфрәләр дөшәнди, гызыл гөдәләр дүзүл-
дү. Илә бәдәләр галдырылаң заман өтмиш өдди шөйпур
шаһлар шаһынын фүтуһаты шөрәфинә курлады.

Дакни әлө бу вахт, шаһын горхунч вәзири Тайкөз
Юсиф ичәри кириб һөкмдарын һүзурунда ерләрә гөдәр

тә'зим этди. Шаһ, бошалмыш гәдәһини янындаки гара гула вериб гаһларышы чатды:

— Бардасан вәзир?—деди.—Йохса мәңим гәләбәмни тәнтәнәсә сәнчә мә'насыздыр?

Тайкәз Юсиф бир даһа ерләрә гәдәр тә'зим әдиб:

— Гиблейи-аләм,—деди—мән ачиз Юсиф сәнин садиг гулунам. Шаһлар шаһынын һүзуруна кечикмәйимин сәбәби нар.

Һөкмдар вәзирни сәсиндәки гара хәбәр әләмәтнин дуяраг:—Нә олуб, вәзир? Тез сөйлә!—деди.

Вәзир үчүнчү дәфә тә'зим әдиб:

— Гиблейи-аләм һүз илләрлә сағ олеун. Оғлун Маликтач хәстәләнмишдир,—деди.

— Нә данышырсан вәзир?—дейә шаһ аяға галхды.

Шаһзәдә Маликтач гоһшу чадырда, гыздырмалар ичиндә ятырды. Һәр тәрәфиндә едди гара гул әлләри дөһүндә сүкут ичиндә даяныб көзләрини она зилләмшди.

Һөкмдар, вәзирни мүшайәти илә чадыра даһилә олдугда гуллар ерә дөһәннәб алыңларыны торпаға гойдулар. Сонра галхыб далы-далы он аддым керә чәкилдиләр. Шаһ оғлуна янашыб бармагларында лә'л-чавахир сайрышпан әй әлини онун алына гойду.

— Оғлум, Малик!—дейә һөбәчанла сәсләнди.

Лакин хәстәдәң чаваб кәлмәди. О заман шаһ, рәнки ағармыш үзүнү вәзирә чевриб горхулу вә титрәк бир сәслә:

— Бу саат һәр тәрәфә чапарлар кәндәрилсин. Гой дунянын бүтүң биллчләри бураа топлансын,—деди.

Шаһ, бүтүн күшү оғлунун башы учундан тәрпәнмәди, көзләрини юммады. Һөч нә смәди.

Сәһәри вәзир гайыдыб:—Гиблейи-аләм,—деди—шәһәрдә анчаг тәк-тәк гочалар, ушаглар галыб, гырылаң гырылыб, сағ галаңлар да кечә икән мөшәләрә гачыб. Чох ахтарандан сонра бир фалчы гарыя раст кәддик.

— Бәс фалчы нә олду?—дейә, шаһ гәзәблә сорушду.

— Гары кәлмәди. Шаһзәдәни өз янына истәди.

— Аһа...—дейә, шаһ кибрлә күлүмсәди.

— Мән ону очаға атдырыб яндырардым, гиблейи-аләм, анчаг...

Шаһ вәзирни сөзүнү кәсиб:—Тәхтирәван һазырлапсын!—дейә әмр әтди.

Һөкмдар өз мәшйәти илә, инсан чәсәдләри илә долу хараба күчәләрдән кечиб, балача бир куманын габағында даянды. Тәхтирәваны гуллары чийиндән алыб ерә гойдулар. Шаһзәдәни әһтиятла ичәри кәтирдиләр. Әвин ярым гараллыгы ичиндә уча бойлу бир гары дурмушду. Шаһ даһил олан заман о ериндәң гымылданмады, тә'зим әтмәди, әйни һейкәл сүкунәти илә даяныб, дурду.

Шаһ кечиб хәстәини баш тәрәфиндә гоһлуми дөһәк ләр үстүндә әйләшәрәк:—Гары,—деди,—дейрләр сән чинләрини, уғурсуз руһларың дилини билирсән. Сағалмаз дәрәләрә дава әдирсән. Будур, мәңим оғлум Маликтач од тутуб яныр. Мәш'ум руһлар онун һүшүнү оғурлайыб апарышлар. Сәңдән әләч истәйирәм, гары. Әкәр ону сағалтсаң әвиниң дирәкләрини гызыла тутдурачагам. Әкәр хәякәт әтсәң, чәһәннәм кими сәбаһә чәкиб яначасан.

Гары сәкит бир гүрүрла:

— Мән аһаям,—деди вә бир таб су алыб тәхтирәванын гаршысында ерә чөкдү. Сонра додағынын алтында нә исе охуюб суя үфүрдү вә бир ан касая диггәт әдәрәк ағыр вә зәһмли нәзәрләрини галдырыб:—Әй шаһ,—деди,—мән бу рада минләрә гәзәбли-руһлар көрүрәм. Онлар хәбәр алыр: «Шаһ өз оғлуну чохму севир?»

Шаһ вәйимә илә:

— Но данышырсан, гары?—деди—о мәңим екаңә вәрисимдир. Бөйүк бир мөмләкәт көзүнү она тикмишдир. Мәй едди ил дуа әдиб, едди мин гурбан кәсәндән сонра, бөйүк ярадан ону мәнә әтә әтди. О, бөйүдү, Кәян мүлкүндә биринчи һөһланван олду.

Фалчы тәкрар суй бахты:

— Аг сачлы бир гары сорушур: «Шәһзадәнин анаы вармы?»

Шәһ аһ чәкиб:

— Вар, гары,—деди,—онун анасы: Хәдичәбану ер үзүндәки арвадларың әң хошбахтыдыр. Чүнкү о, мәнә Малнакчә кими бир оғул бәхш әтмишдир. Тез од, гары, оғлумун дәрдинә әләч әт. Инди Хәдичәбанунун юхусуна гара планлар кырир.

Гары баягдан бәри плк дәфә олараг башыны галдырыб хәстә шәһзадәйә бахды вә әлә бил ки, оғланың солгун көзәллиги онун көзләрини гамашдырды. Киприкләри гыршынды, бәбәкләри бөйүйүб гуру бир парылты илә янды.

— Бүтүн дәрди сипәсиндәдр,—дейә шәһ, агыр-агыр нәфәс алаң оғлуна бахды. Гары галхыб хәстәйә янашды. Дамарлары чыхмыш гуру вә кобуд әлини онуң сипәсинә гойду.

Хәстә көз ганагларыны галдырды. Яралы чейраң көзләринә бәнзәр бир чүт гара, мәлүл көз арвада зилләнди. Гарының күнәшдән вә дәррдән яныб гаралмыш һейбәтиң үзү гәрибә бир нурла ишыгланды. Ахы о ана иди.

Сонра гары даглара кедиб бир әтәк чичәк кәтирди. Онларын ширәсини чәкиб гашыг-гашыг хәстәнин боғазына төкдү. Кечә-күндүз янындаң тәрпәнмәди.

Шәһәрдә галмыш ериләр она лә'нәтләр ягдырды. Күнейләрдә отураң гочалар ону көрдүкдә көзләрини әндириб аягларының учуна бахды. Идәлиләрин нәзәривдән праг ердә көрүшәп арвадлар башларыңы булайыб—әһ, Баллы гары имансыз олду—дедиләр.

Хәлвәтә дүшәндә ушаглар онун ардыңча дүзүлүб:—Ай фалчы, бәс гызыл башмағың һаны?—дейә тә'нә әтдиләр.

Гары һәмйерлиләриниң бүтүн бу нифрәтини сүкутла гаршылайыб һәр күн даглара кедир, гучаг-гучаг чичәк кәтирир, хәстәйә мүәлицә әдирди. Ахы о ана иди...

Нәһайәт едди күндән сонра шәһзадә көзләрини ачыб әмәк истәди. Он биринчи күн исә онун тамамилә сағалыб алағ галхдығыңы гошун әлине хәбәр вердиләр.

Шәһ, фалчыя бир кисә гызыл вериб:

— Гары,—деди,—о чичәкләрини һикмәтгини ач мәнә сөйтә.

Гары башыны булайыб:—О сирри мән һеч кәсә ача билмәрәм һөкмдар,—деди.—Анчаг оғлуна о чичәкләрдән чәкилмиш әлә бир дәрман верәрәм ки, бир дә азар үзү көрмәсин.

Бу сөзләрдән сонра гары, гызыл күл рәнкли маелә долу бир кәса кәтирди. Шәһ кәсаны алыб бурпуна тутду.

— Бу мүшкәдр, әнбәдир, һәдир, гары,—деди,—әтри инсаны биһуш әдир.

— О дүняның әң һәдир чичәкләриндән чәкилиб—дейә гары чаваб верди.

Һөкмдар дәрманы ярысына гәдәр өзү ичиб, галаныңы да оғлуна верәрәк:

— Анд ичәрәм ки, мән өмрүмдә бу ширинликдә шәр-бәт көрмәмишәм.—деди.

Шәһзадә галаң ширәни сон дамласына гәдәр ичиб кәсаны гарыя гайтардығы заман, фалчы раһәт бир нәфәс алды.

Шәһ гарының үстүнә бир кисә даһа гызыл туллайыб янында даямыш Тайкөз Юсифә мурачиятлә:

— Вәзир,—деди,—о вахт уғурсуз руһлар мәнпм шән-лийими позмушду. Инди артыг дүняда һеч бир дәрдим йохдур. Гошун әлине ташыр, үч күн-үч кечә әлә бир шадяналыг әтсинләр ки, көйдә күн үзү тутулсун.

— Атылаң ох бир даһа керийә гайытмаз, һөкмдар, һәр дәгигәнини бир һөкмү вар!—дейә Баллы гары аһәстәдән дилләнди.

— Дәлими олмусан, арвад?! Нәләр данышырсан?—дейә шәһ гәзәблә ериндән галхды вә бирдән мә'дәсиндә һисс әтдийи дәннәтли агрыдан сарсылараг әл атыб вәзирин чийиндән япышды.

Элэ бу анда шаһзаде дә көкүндөн ! гырылмыш сөрв
кми снлкләниб архасында даянмыш тара гулуи гучагм-
ва ашды.

— Зәһәр!!—дейә һөкүмдарын снәсиндән вәһши бир сәс
гоңду.

— Балаи зәһәр..—дейә Баллы гары әрхайынлыгга тәк-
рар этди.

Шаһ, ердә илан кми гырылан оғлуңа бахыб:

— Вәзир, әләч!—дейә, гышгырды вә артыг аяг үс-
гүндә даяна билмәйиб, дөшәкләрин үстүнә йыхылды. Сон-
ра башыны галдырыб:

— Гары,—деди—һеч олмасса оғлума бир чарә эт.
Ахы, сәң ону өлүмдән гуртармышдын, ахы, сән дейярдин
мән анаям.

— Балаи, гилейи-аләм!—дейә Баллы гары хәфиф бир
аһ чәкди.—Мән анаям!...

Шаһ илә оғлу дәһшәтлп азаблардан сонра өддүләр.. Тай-
көз Юсифин әмри илә гарыны өз отагында гөлб агзыны
бағладылар. Сонра гошун әһлинин һәр бири онун кумасы
үзәринә бир ат торбасы торпаг төкдү. Күшүн ахырында,
күнәшин сон ишыгы Саваланын зирвәсиндәки булутлар-
да саралыб сөнәң заман, гарынын кумасы үстүндә бөйүк
бир төпә галхды. Сонра яган ягышлар онун торпагыны
баркитди. Көлән баһар төпәдә сары тиканлы боз гангал-
лар битди. Тәпәйә «Гары дагы» дедиләр.

Сонраки әсрләрин күләкләри, селләри шәһәрин хәра-
бәликләриндән һеч бир әсәр гоймады. Онун ери һәр баһар
гызыл лаләләрлә өртүлән бир дүзәнлик ояду. Шәһәрдән
ядикар ялыз «Гары дагы» галды. О вахтдан бәри Гары
дагынын алтындан бир чешмә гайнайыр. Узаг мәнзидән
кәлиб кечән йолчулар онун союк суюндаң ичиб үрәкләри-
нин янгысыны сөндүрүрләр.

1944 Баки.

ГОЧА ТАРЫНЫ ЧАЛДЫ...

Мән, кәңч доктор достумла район мәркәзинә гаймдыр-
дым. Дөрд саатдаң артыг иди ки, мәнә арасындан дүш-
мүш әл йолу илә ат сүрүрдүк.

Күнәш, дөвә белинә бәнзәйән Шаһ дагынын гарлы тә-
пәсиндән ашараг гуруба өнүрди.

Дағларын көлкәси узаныб еничә яриагланмыш мәнә-
ләри бүрүбүрдү. Доктор үфүгдәки чәһрайы булутлара ба-
хараг:

— Көчәйә дүшәчәйик, һәлә азы үч саатлыг йолумуз
галыб,—деди.

Сонра сәг тәрәфдә, мәнәниң ичиндән галхан дағлары
көстәриб:

— Орда атамн көһнә бир досту вар, көлсәнә дөнүб
кечәни сдун янында галаг.—деди.

Мән әтираз әтмәдим.

Дибиндә дашлары көрүнән көз яшы кми дуру чайы
кечиб әнсиз бир чыгыра бурулдуг. Бир гәдәр кетдикдән
сонра чыгыр долама-долама дага галмаға башлады.

Кетдикчә ағачлар сейрәлир, юмшаг даг отлары баш-
лайырды. Йолун о тәрәф-бу тәрәфиндә, йосунлу боз даш-
ларын дибиндә битмиш чичәкләр хәфиф елин тәсирлә-
тирәширди.

Һава даг наңәләринин әтри илә долмушду.

Биз дагы чыхыб гуртардығымыз заман бирдән-бирә
гарышымызда балача бир көнд мәнзәрәси ачылды.

Галын багларын пиндә эвләрн ялыз гырмызы тахтаушлары көрүнүрдү. Доктор атрафына агач чаг чөкилмиш бир һөйөтин дарвазасы габагында атының башыны чөкөрөк даянды:

— Бу эвә кедәһейик,— дейә атдан дүшдү.

Мәп дә атымы сахлайыб дүшдүм.

Доктор дарвазаны дейдү. Чох чөкмәди ки, гапы ачылды. Орта бойлау, сакит бахышлы, ағ сагталлы бир киши эвәлчә мәңә, сонра да доктора бахараг чидди бир ифада илә:

— Хош кәлмишсизиз,— деди— бүжөрүп ичәри.

Биз атларымызы чөкиб багчая кирдик.

Гоча, атлары бизим едәйимиздән алараг чох да һүндүр олмаия эвишин артырмасыны көстәриб:

— Чыхын юхары— деди.

Биз, ябаны гызыл күл коллары арасындан кечиб, артырмая чыхдыг. Үзәриңә гара халлы халча чөкилмиш кеңиш агач чарпайы, онун гаршысындаки ағ өртүклү стол, эвин сүтунларына сарылараг тахтауша гөдөр галхмыш төпәкләр, һәр тәрәфдә нәзәрә чарпан тәмизлик, раһат вә хош бир тәсир багышлайырды.

Эв саһиб артырмая чыхараг:

— Иийә әйләшимиреңиз?— дейә бизә ер көстәрди.

Һәрәмиз бир стул чөкиб отурдуг.

Доктор столун үстүндә дызылдаян ағ самавара ишарә илә:

— Дейәсен гонағын вар?— дейә гочадан сорушду.

Эв саһиб кечиб чарпайыда әйләшәрәк:

— Иох,— деди— тәк өзүмә. Самавара көрәми дейирсәп? Адәгдир, әл чөкмәк чәтиңдир. Бир стәкан дә ичсәм жәрәк самавар гайнадам.

Столун үстүндә чай бар иди. Азәрбайчанлылар арасында Иран стәканы ады илә мөшһүр олан балача армуду стәкан гочанын габагында иди. Үзәри гызыл зәрләрлә ишләнмиш вә янында хырда күмүш гашыг олан фин-

чан пәс гочанын гаршы тәрәфиндәки һәсир сәндәлин гәңшәринә гоюлмушду.

Мәң финчанын һәшияләриндәки гәдим шәрг нахышларына диггәт әдәрәк онун киши үчүн гоюлмуш олдуғу илә марагландым. Гоча, тәмиз ююлуб, силлимиш стәкандарда бизә чай төкәндән сонра, гара тахта гугусуну чыхарыб папирос бүкдү.

Мән, онун кениш ағ алышып дәрн гырышларына, артыг бозармаг үзрә олан галын гумрал гаишларынын чатылышына бахараг, симасында нә исә кизли бир гайгы сезирдим.

Гоча папиросуну яндырыб, бир ики нәфәс аландан сонра алая чалаң ишыгы көзләрини доктора тәрәф чевириб:

— Атан нечәдир? Чох дүшмәйиб ки?— дейә сорушду.

Доктор чайыны нәлбәккә төкәрәк:

— Нәлә ки күмраһдыр,— деди вә санги бу сөзләр гочаны вәчдә кәтирди. О, гәддиңи дүзәлтди. Һүзиә күлүмсәйәрәк гәр киши ағ вә сағлам дийшләрини көстәриб башыны йыргалады:

— Әһ, гардаш оғлу!— деди— пә гәдөр күмраһ да олса йол ярыдан өтүб... Биз, дейәсен, яваш-яваш ахырычы мәңзилә чатырыг. Сиз сағ олун, инди сәңә баханда атағын чаванлыгы кәлиб дурур көзүмүн габагында. О да сәһин киши көзәл, сағлам бир оғлан иди... Дүзиә белә яраныб. Кәһнә агачлар пуч олуб, төкүлүр. Онларын янындаң чаван пәһрәләр галхыр. Инсанлар да беләдир. Гочалар кәдир... Чаванлар кәлир. Бизим тәсәллимиз дә булур.

Гоча, чайы артыг чоҳдан союмуш финчана бахараг дәрн бир нәфәс алды.

Онуң архасындаки дивардан симләри чыхарылмыш сәдәфи бир тар асылмышды. Мән ону гочая көстәрәрәк:— Ким чалыр?— дейә сорушдум.

Гочанын көзләри кәдәрлә кәжкәләнди. Эвәлчә тара, сонра да баглары ардындан дәйирми бир мис парчасы

кимн галхан ая бахарак гаш-габаглы бир пфаде иле:—
Мен чалардым—деди. Гырк илдр ки, о менимле йолдаш
дыр.

Гоча көзлөрүнн багдаң чөкмөйөрөк сусду. Сопра мөһзун
бир сөслө:

— Анчаг гызым кедән күндөн элпмө алмырам. Урайм
кэлмир. Ахы, мән буну онун үчүн чалардым. Һәмниң бу
вахтлар, белә ахшам чагларында бойнуму гучаглайыб:—
Ата, чал—дейрди. Сопра башыны чийниңмө сөвкөйиб бага
тамаша элэй-элэй гоча атасынын чалмагыша гулаг асар-
ды.

Гоча нәзәрлери гаршысында чанланмыш һапсы бир
хәялы исе тутуб сахламаг истейприни кими көзлөрүнн
ары гапаяраг сусду.

Мән, инди пәршан көрүңн о унудуимун тара узун
узанды бахарак аһәстә во чәсарәтсиз бир сөслә:—Бәс инди
гызымыз һарададыр?—дәйә сорушдум.

Гоча көз гапагларыны агыр-агыр галдырарак:

— Давададыр,—деди.—Дайысы өгү кедәндөн дүз ики
ай сопра бир күн көрдүм ки, шәһәрдән гайыдыб кәлиб. Һә-
мишә бу вахт кәлмәздди. Һалында бир дөйишкәли варды.
Көрдүм нә исе мәнә бир сөз демәк истейпр. Анчаг дәйә
сән үрәк эләмпр.

— Хейпр ола гызым, дедим. Нә олуб дәрси бурахыб
кәлмисән?

Сөз агзымдан чыкмамышды кн, өзүнү үстүмә атыб
бойнуму гучаглады, үзүнү снәмә гапайыб бир хейли элә-
чә галды. Сопра башыны галдырыб үзүмә баханда көр-
дүм ки, көзлери яшарыб.—Ата —деди.—Сәни тәк гоюб
кедирәм, мәнә багышла. Чәшәйә кедирәм, көнүллү язым
мышам.

Мән узун замаң чаваб верә билмәдим. Чәтин иди. Би-
лрисиһизми, бир тикә көрлө вахтындан өмрүмү-күнүмү она
багламыштым. Дүнянн дәрдин-тәмин онунла унутмуш-
дум. Онун үчүн һәм ана, һәм ата олмушдум. Урайм:

ини кизли арзуларыны дуюб, эмәл эләмишдим. Дүняда бир
лейдән корлуг чөкмөйә гоймамыштым. Бирчә дәфә «ата,
филян шей хошума кәлир» демәси кифайәт иди. Кәрәк о
күй гызым истейниңә чатайды. Он сәккиз ашы вар иди. Бу
өп сәккиз илдә әлө бир кечә олмамышды ки, мән, ики-үч
дәфә дуруб онун үстүнә бахмайдым.

Гоча сөзүнү кәсиб паширос бүкдү, сопра өзү-өзү илә
данышырмыш кими:

— О да мәнә сефирди. Кечә бир дә ояңыб көрүрдүм
ки, анымдадыр, башыны снәмә гоюб гузу кими ятыр.
Иһсанды... Бәзән фикирли вахтларым олурду... Белә һал-
ларда онун нечә тәшвишә дүшдүйүнү, нечә күлмәли сөз-
ләрә мөним көнлүмү ачмага чалыңдыгыны бирчә сиз
көрсәйдиниз...

Инди анлайырсыныз ки, мөним ондан айрылмагым о
гәдәр дә асан бир шей дейилди. О кечә демәк олар ки,
сәһәрә гәдәр һеч биримиз ятмады. О, мәнә чохла тар чал-
дырды. Белә дөңгәләрдә тар чалмаг агыр иди. Миһрабы
һәр снмә вурдугча, әлө бил, ураймә бир һинә санчылыр-
ды. Анчаг һисс әтдирмирдим. Ураймдән гопан жөз яшлар-
ымы удуб, өзүмү шад кәстөрмөйә чалышырдым. Дейпр-
дим: «Гой мәнә мө'юс көрүб кәтмәсин. Сопра урайиндә
һиски олар».

Гоча паширосуну яндырарак сөһбәтинә давам әтли:

— О да мәнә үрәк-дирәк верипди. Бах, бирдән фикир-
зад әләрсән һа. Ата, дейрди. Мән орда Элдрын һиссәсиң-
дә олачагам (Элдар дайысы оглулур). Сәнә тез-тез мәктүб
язачагам.

Мән дә өзүмә мүмкүн гәдәр тохтаглыг вериб—нә фи-
лир әдәчәйәм, гызым, дейпрдим. Аллаһ гойса тез гайыдыб
кәләрсән. Мән бурада, сағ-саламат гайыдыб кәләрсән де-
мәк истәдимсә дә үрәк эләмәдим. Мәкәр о, сағ-саламат
гайытмая да биләрди?!

О, һәйәчанла өллөримдән тутуб «сағ ол, ата.—деди.
Сәндән белә сөздөр әшитмәк нә гәдәр яхшыдыр, Мүһарри-

бәдән гайыдаңда сәнин бизи нечә гаршылаячагыны хәлл этдикчә һәвәсимдән гуш кими гаһаңлаңыб учмаг истәйи-рәм».

Мәң дә зарафатла:—Эләдир, гызым,—дедим.—Сиз гызлар онсуз да гуш кимисиниз. Гаһатлаңдынызмы учуб кәдәчәксиниз.

О, бир нечә санийә диггәтлә үзүмә бахды, сонра бирдән бойнуку гучаглайыб—ийиә элә дейирсән, ата,—деди Бахдым ки, көзләри еңә яшарыб...

Сонра сандыдаң ики медалйон чыхарды. Бунун бириси рәһмәтлик анасынынки иди. Бирини дә мән онун үчүн алмышдым. Мәнни шәклими анасынын медалйонуна гоюб өз яхасына санчды. Өзүңү шәклини дә о бирисини ичәрисинә гоюб мәнни дөшүмә санчды.

Гоча пәнчәйини алт яхасындаң бир медалйон чыхарыб мәнә узатды. Мән марагла медалйону алыб бахдым. Орадан, ири көзәл көзләрини азча гыяраг күлүмсәйән бир гыз бахырды. Бир аз әтлч, гәшәк додагтарынын дурушунда, бахышларынын күләш хумарлыгында гейри адн, узаг хуялы бир ифадә вар иди.

Мәң бу шәклә узун заман бахмаг истәрдим. Анчаг атадан утанараг медалйону доктора вердим.

— Сәбәри күн ону йола салыб эвә гайытдым,—дейә гоча медалйону доктордан алыб еңә дә пәнчәйини алт яхасына санчды.—Узун заман кечәләр көзүмә юху кетмәди. Һәр ахшам өз чарпайымла бәрәбәр онункуну да рәһәтлайырдым. Кечәләр үстүңә бахмаг үчүн еңә бир нечә дөфә галхырдым. Бәзән юхуда мәнә элә кәлиб ки, о еңә дә башыны спиәмә гоюб бөйрүмдә узанмышдыр. Бах, о финчан да онункудур. Һәмишә орда отурады,—гоча, финчанын арха тәрәфиндәки балача мәхмәр сәңдәли кәстәрди. Дәриң бир нәфәс алараг бир нечә санийә сусду. Сонра күчлә сезилән һәзин бир тәбәссүмлә:—Анчаг—деди,—өмрүмдә биринчи дөфә, бир сөзүңә әмәл әтмәдим. О кәдәндә

мәнә деминди ки, ата еңә дә һәр ахшам чагы тарыны чаларсан. Бир дөфә тәчрүбә эләдим, тары кәтүрүб кәкләмәк истәдим, бачармадым. «Йох, гызым—дейә она яздым—мән, бу тары бир дә сән гайыдаңда әлимә алачагам».

Гоча көз гаһагларыңи әндириб сусду. Ай ишыгы тәһәкләриң арасындаң сүзүләрәк артырмашы ишыгландырдым. Ярагларың кәлкәси столун үстүндә титрәйириди.

Бирдәң күчә гапысы яваш-яваш дөйүлдү. Гоча диксинәрәк дикәлди. Бир аң гапының дөйүлмәсинә диггәтлә гулаг асараг:—Бу вахт ким ола?—дейә яшына ярашмаңн бир чәддликлә аяга галхыб ашагы әнди. Аз чәкмәди ки, әлиндә бир зәрф, һәйәчанла көри гайытды.

— Ушаглардан кәлиб—дейә, тәләсик ишыгы яндырды вә зәрфи чырыб мәктубу ишыга тутду.

Көзләри әввәлчә ири-при ачылады. Сонра бир нечә дөфә далбадал тырпынды. Быгының сол тәрәфи тез-тез сәйриди һа гочаның сифәти бирдән-бирә мум кими саралды. Башыны галдырыб дәһшәтлик бир һейрәтлә әввәлчә мәнә, сонра да доктора бахды вә бирдән көзләрини гаһаҗараг чарпайыя отурду. Бели яй кими әйилди.

Доктор мәнә бахараг һәйәчанла:

— Нә олуб?—дейә пычылдады.

Мән гочаның әлиндә титрәйәң мәктубу үсуллуца алыб дәрһал имзасына бахдым: «Оғлунуз Әлдар» язылмышды. Сонра, айдын бир хәтлә язылмыш сәтрләри докторла бирликдә сүрәтлә дзәрдән кечирдик. Мәктуб белә башлайырды:

«Ата, дәрдинизин агыр олдуғуну билирәм. Анчаг мәңә бу гара хәбәри язмага чәсарәт верән сиз аталардаки дәр кими бөйүк сәбрдир. Кулнар мәнни команда әтдийим һиссәдә дөйүшләриң бириндә еддинчи яралышы күллә алтыңдан чыхардыгы заман яралаңды. Онун һәятыны сахламаг үчүн әлм нә билирдисә һамысы әдилди. Чарә олмады.

Ата!

Мен бүтүн күчүмү топлайыб, спээ онуң сон хайышпи изырам. О, деди: «Атама яз ки, тарыны ене дэ чалсын... Мен онун сөсшнн эшидөчөйөм».

Мөктүбун бу еринэ бир дамла яш дүшүб языны гарышдырмышды. Энтимал ки, көз яшы иди. Буну йолдашым да дуйдугу үчүн иди ки, долмуш көзлөрннн мөктүбдәң чөкөрөк үзүнү о бири тәрәфә чевирди. Мен мөктүбун ардыны охумадан, ону эһтирамла бүкүб столун үстүнэ гойдум.

Ата көзлөрннн гаршысындаки бир нөгтөйә инләйәрәк гымылданмадан отурмушду. О, беш дөһигәннң ичиндә он ил гөдөр гөчәлмышды.

Биз тәсәлал оларәг она нә дейә биләрдиң?

Биз атларымыза баш чөкөндөн сонра, сөйүд ағачының алтында ер дүзәлдиб узандыгымыз заман, артыг кечәдән хейли көчмишди. Неч бйримиздә данышмаг марагы йох иди. Доктор үзүнү о бири тәрәфә чевирмишди.

Мен кечәни динләйпрдим. Чыр-чырамаларын ара вермәйөн екнәсәк, гайгысыз сәси эшидидирди. Инсана элө кәлирди ки, бу сәс дүня бина олаңдан бәри давам эдиб кәлир...

Ашагы дәрәдәң ахан чай, юху кәтирәв бир аһәңклә шырылдайырды.

Һараданса иса—муса гүшунун гайгы вә штизар долу сәси кәлирди:—Иса таңды.

—Муса таңды...

Ай көйләрни сонсуз йүксәкликләринә галхараг кашпаты күмүш нура гәрг әтмишди. Бу нөһайәтсиз күмүш тозу думанына бәзәйөн көйләриң алтында әвләриң тутгун силүәтләри әсрарлы, гара бир өртүк кими көрүнүрдү. Санки бу ағыр өртүләр инсанларың үзәринә, оңларың изтираб вә көдәрләрннн көйләриң бу әбәди, мунис сүкүнәтиндән кизләмәк үчүн чөкилмишдиләр.

Бирдән юхарыдан, гөчанын отагындан шикәйткар һәзин бир тар тәрәнәси гөпуб кәлди вә санки бу гара өртүләрнн алтына сыгышмаия мүзтәриб инсан руһи үсянкар бир фәганла сон дөфә чыршыңды вә гәфәсдән гургулаң гүш кими кайнатып әбәди сүкүнәтинә доғру ганад чалды.

Бирдән доктор башыны галдырараг рә'шәли бир тәбәсүмлә:

— Эшидирсәнми?—деди,—гөча, гызынын сон арзусуну да еринә етирди.

1943. Баки

ГӘҖРӘМАН ИЛӘ БҮЛБҮЛҮН НАҒЫЛЫ

Оглан едди дүшмән өлдүрүб, он сөккиз яра алаңдан сонра йыхылды.

Сүңкү даваһы кетдикчә араланыб, нәһайәт мәнә галыңлыгында көздән өтди. Адамларын мүдһиш бағыртылары, сүңкү чинкилтләри тамамилә әшидилмәз өлдүгда, мәнә дәрнә бир нәфәс алыб, ағыр сүкүтә далды.

О заман оғланын, дибнәдә йыхылдыгы вәһиш алма агачынын чөһрайы чичәкләри арасында бир бүлбүл башыны чыхарыб үркәк нәзәрләригә әтрафы сүздә вә бирдән ашагыда, мәнә отлары арасында ган анармыш оғланы көрүб фәрида кәлди.

Бүлбүл яралы бир гәлб кими чырынараг охуор, оғлан йыхылдыгы ердә гымылданмадан ятыб галырды. Онун көңч ганы, парчаланмыш көксүндән ахыб әтрафындаки ағ нәркис күлләрини гызардырды.

Бүлбүл бир ан сусуб мәнәһини сүкүтуну динләди вә тәкрат оғлана баһараг әлә бир фәған гопартды ки, яралы тигрәйерәк көз ганагларыны галдырды. Сонра әлләрини ерә дирәйиб әзча дикәлди. Думаһлы көзләрини әтрафа кәздирерәк чичәкләр арасында охуян бүлбүлү көрдү. Доғаларына солгун бир тәбәссүм гонду.

Нәзәрләри она тикламыш бүлбүлүн сәсиндә риггәтән бир нәй ағлады. О заман оғланын да көзләриндәки думаһ шнчә бир бүллур тәбәгәси кими парзады.

Бүлбүл сәсини кәсәрәк:

— Но өлдү, оғлан,—деди—едди дүшмән сивәси парчалады, он сөккиз яра алдың, уф демәдин, бәс инди нәдән көзләрини яшарды?

Оғланын бахышларында илдирымлар гонду. О, яралы пәләк кими ишилтиди бир аһ чәкиб енә дә отларың үстүнә йыхылды.

— Йохса о гыз адына дүшдү?—дейә, бүлбүл енә лә дилә кәлди.

Гәһрәман көзләрини юмуб, чаваб вермәди. Бүлбүл ганадларыны чичәкләрә чырпараг ериндән гонду вә бир ан чөкмәди ки, оғланың үзүнә кәһнәк ганады гәдәр хәфиф бир кул дүшдү.

Оғлан бу гәрибә күлүн тәмасында диксиниб көзләрини ачды. Күл оғлана таныш көрүндү, она әлә кәлди ки, бу, һансы бир әзиз хатирәһинсә ядикарыдыр...

Күлдән галхан биһүшәдичи әтр она ширин бир юху кәтирирди вә бу юху ахыңлашдыгча оғланын үзүнә рә'әлим, муһис бир нур әнирди.

Нәһайәт оғлан гәрибә бир юху көрдү. Көрдү ки, кәндләриниң үст тәрәфиндән ахан чайын гырагында даянмышдыр. һара исә тәләсийир, ләкин ериндән төрпәнә билмир. Бирдән чайын күмүш сую ичиндән ағ палтарлы бир гыз чыхыб она янацды. Оғлан гызы таныды, бу онун севкилиси иди.

Гызын гучагы, сачлары ябаңы гызыл күлләрлә долу иди. О, мәләк кими сәкият, мәнәзун бир үзлә оғланын гәршысында даяңыб бойнуну бүкдү.

— һардасан, әзизим?—деди—мән нә заманды ки, сәһи ахтарырам.

— Мән көтмәллийәм. Тәләсийрәм,—дейә, оғлан енә дә ериндән төрпәнәйә чәлд өтди.

Гыз онун әлләриндән яшынараг:

— Йох,—деди—бу дәфә мән сәһи бурахмайчагам. Сәһисиз дарыхырам.

«Бу нечә әлә биләр?» дейә, оғлан дүшүндү. Гыз онун

шанын төрэдүүнү көрүб күлүмсэди. Гучагындаки күл-
лэри оғланын үстүнэ сэиди. Оғлаң үзүнэ дейи күллэриң
рабиһадар, дуялмаз тэмасындан көзлэрини ялғыз бирчэ
дэфэ гырыны ачдыгы заман, гызың дурдугу ердэ ағ бир
көйөрчин көрдү.

Көйөрчин тээчүбү бир күлүмлэ ганадаарыны чала-
раг һаваа галхды. Оғлаң ону тутуб сахламаг итөйрмиш
кими, эллэрини галдырды вэ бирдэн бу эллэр гартал га-
надларыга чеврилиб онуң агыр вүчүдуну герибэ бир йүң-
күлүклэ ердэн үздү.

Онлар кетдикчэ бир-бирлэринэ яхшылашып, нөһайт
гошалашыдылар. Соңра алов рәнкли булутлардан кечерэк
көйлэрин сакит, мави әңкиликлэринэ йол алдылар...

Бүлбүл бүтүн көчөни оғланын башы үстүндөки будаг-
лар арасында охуду.

Сөһәри, үфүглэр баһар шәфәғилэ алышып яндығлары
заман йолдашылары кәлиб гәһрәманы тандылар. Онун чап-
сыз чөһрәсини һаләләндирмиш нуру, үзүнэ дүшмүш вэ
һәлә дэ солмамыш о күлү көрүб һөйрәтэ кәлдилэр. Соңра
һәмин ердэ оғланы дөһи әдиб, кетдилэр.

Кәлән баһар о гәриб мөзардан ябаны бир гызыл күл
галхды. Бүлбүл кәлиб онун далларында өзүнэ юва гурду.

Иңди о вахтдан бәри һәр баһар о тәк мөзар үстүндө
бир бүлбүл охуюр. Онун нәғмәләри мәнһәббәттиң эзәли вэ
ғадир мәнһәббәтиң битмәк биямәйән офсанәләриндән даны-
шыр...

1942. Баки.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

	Сәһ.
Дурна - - - - -	3
Сәи, әй-ғадир мәнһәббәт! - - - - -	15
Апарды селләер Сараны - - - - -	29
Айдынылыг кечәләр - - - - -	33
Көзләнилмәйән севки - - - - -	73
Кичик бир поәма - - - - -	87
Ғары дағы - - - - -	99
Ғоча тарыны чалды - - - - -	105
Ғәһрәман илә бүлбүлүн нағылы - - - - -	114

Редактору: *А. Әфәндиев.*

Чапа имзаланмыш 4/V-45. Чап листи 3,6.8 Нәшрийят листи 5.
ФГ 01055. Бир чап листиндәки һәрфләр 62208. Сифариш № 43.
Тираж 5.000.

Азәрнәшр мәтбәәси, 26-лар адына „Китаб Сарайы“, Баки,
Әли Бәйрамов күчәси, № 1.

Азәрбайчан ССР ХКС янында Полиграфия вә
Нәшрийят ишләри идарәси.

